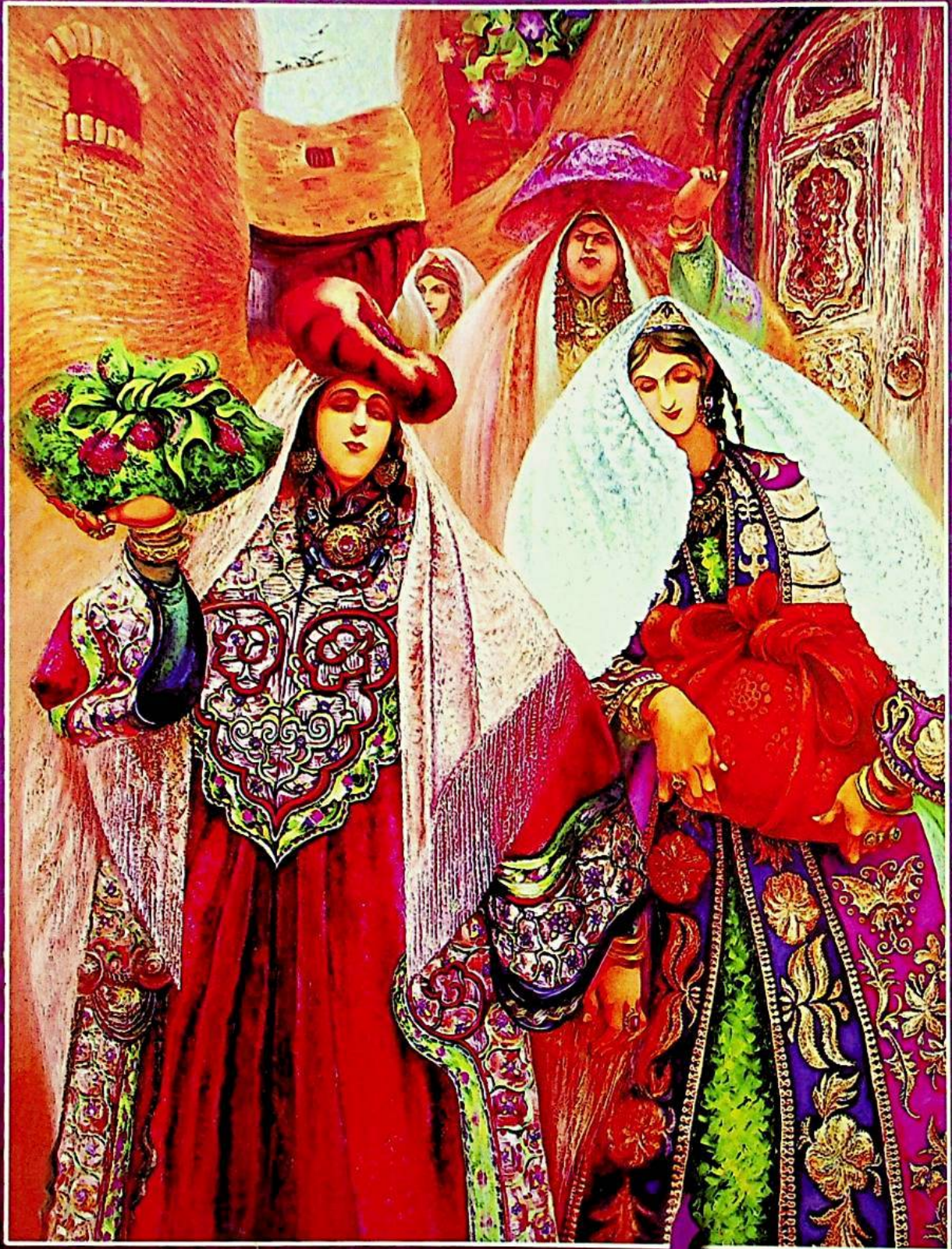

مەملىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال
 مەملىكەتلىك مەرخۇل ژۇرناللار سېپىگە كىرگەن ژۇرنال
 ئىنجاك بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرۈمىدىكى مۇزاكىرە ژۇرنال

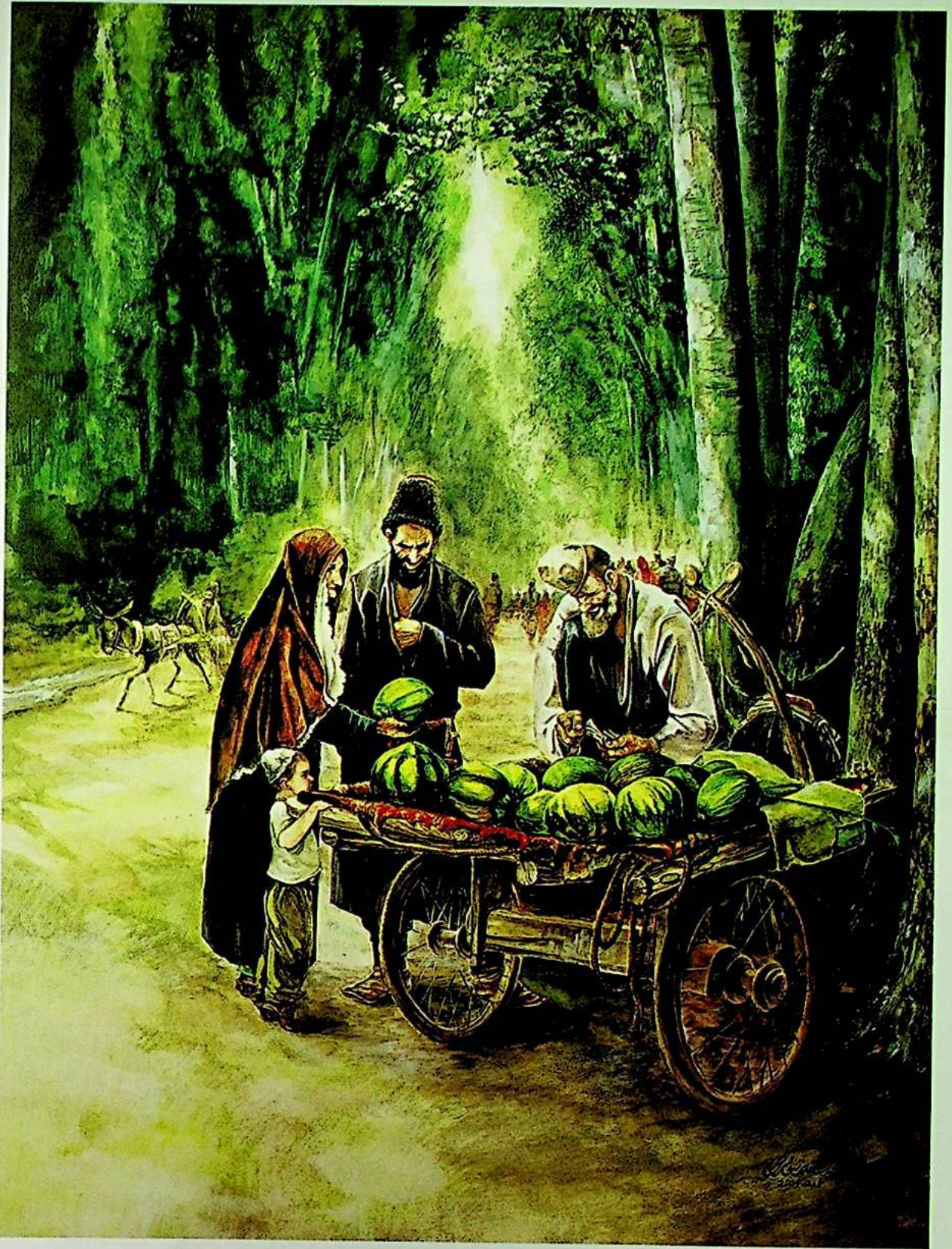
MIRAS (HERITAGE) OF UYGHUR FOLK CULTURE

MIRAS
 美拉斯

6
 2009

ISSN 1004-3829
 12
 9 771004 382027

ئەسقەر تۇردى سىزغان

قوش ئايلىق ژۇرنال 2009 - يىل 6 - سان

(ئومۇمىي 116 - سان)

كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۇندۇق

ئانا دەريا — ئەزىم يۇرۇڭقاش سادىر تۇرسۇننىياز ئۇدۇنلۇق (1)

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا

قاغىنىڭ قاق دېگىنى نېمە دېگىنى؟ ... توپلىغۇچى: مۇھەممەدجان ئابدۇرېھىم (11)

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

- خەلق ئەدەبىياتى مىراسلىرى چىن بولسۇن ... خۇرسەنئاي مەھتىمىن (16)
- ئالتۇن كەش ياسىن مۇھەممەدنىياز تېكە، گۆھەرنىسا ئابلېكىم (18)
- ژۇرنال ماركىسى ۋە تەھرىرنىڭ مەسئۇلىيىتى ... ئىمىرھەسەن مەخمۇت (25)
- مۇزىكا ئىجادىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان مەسىلىلەر پەرھات غۇلام (39)
- مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز ھەققىدە ئويلا غالىب غۇجئابدۇللا (45)
- خەتتاتلىق — گۈزەللىكنىڭ ئەينىكى شۆھرەت پازىل (55)
- ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىكى ئابدۇقەييۇم مىجىت (60)

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

- تۇيۇقسىز قانات چىقىرىش شۆھرەت مۇھەممەدى تەرجىمىسى (29)
- ھايۋانلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىنىڭ سىرى ئېرشادىي تەرجىمىسى (57)

باش مۇھەررىر:

ۋاھىتجان غوپۇر

مۇئاۋىن باش مۇھەررىر:

مۇختار مۇھەممەد

مۇھەررىرلەر:

نۇرنىسا باقى

خۇرسەنئاي مەھتىمىن

جاۋابكار مۇھەررىر:

خۇرسەنئاي مەھتىمىن

باشقۇرغۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر

ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەد-
ئەنچىلەر بىرلەشمىسى

نەشر قىلغۇچى: «مىراس»

ژۇرنالى نەشرىياتى

ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جە-

نۇبىي يولى 716 - نومۇر، 14 - قەۋەت

Tel: (0991) 4554017

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى

باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئى-

دارىسىدىن تارقىتىلىدۇ

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى

مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن

نومۇرى: CN65 - 1130 / I

خەلقئارالىق نومۇرى:

ISSN1004 - 3829

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58

پوچتا نومۇرى: 830001

E_mail: mirasuyghur@126.com

چەت ئەلگە نازارەت ۋاكالەت نومۇرى: 1130BM

ئېلان ئىجازەت نومۇرى: 6500006000040

باھاسى 6.00 يۈەن

تاق ئاينىڭ 20 - كۈنى نەشر قىلىنىدۇ

مادەنىيات مىراسلىرىمىزنى قوغداپ، مەنئىيىتىمىزنى ساپلاشتۇرالىي!

ساقلىقنىڭ — شاھلىقنىڭ

تەنئەنئەن ئاتام — ئوماچ ئابلىز مۇھەممەد سايرامى (34)

كۈلكە — جان ئوزۇقى

يۇمۇرلار خۇرسەنئاي مەمتىمىن تەرجىمىسى (41)

ئادەت قېرىماس

ھويلا - ئاراملىرىمىز مۇنەۋۋەر ئوبۇلھەسەن (49)

ئومۇمىي مۇندەرىجە

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1999 - يىلىدىن 2005 - يىلىغىچە بولغان ئومۇمىي مۇندەرىجىسى (70)

بارلىق مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ قۇربان ھېيتىغا مۇبارەك بولسۇن!

مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: ئەزىزە تۇيغۇن
تەكشۈرۈشچى: ھاۋاخان ئارىپ

مۇقاۋىدا: «تويغا مېڭىش» ئەسقىر تۇردى سىزغان

مۇقاۋا 1، 2، 3 - بەت رەسىملىرىنى «غەربىي دىيار ئۇسلۇبى گالېرىيىسى» تەمىنلىگەن

ئۈچ بەتتىكى سۈرەتلەرنى پولات ئابدۇكېرىم خوجا، ئابلىز ئابدۇللا قا- تارلىقلار تەمىنلىگەن.

بەت ئاستىدىكى ماقال - تەمىنلىگەن غۇلجا شەھەرلىك پارتكوم تەزكىرە ئىشخانىسىدىن ئىسھاق باسنى تەمىنلىگەن.

Chief editor: Wahitjan Ghopur
Deputy chief editor: Muhtar Muhammed
Responsible editor: Hursanay Mamtimin

保护文化遗产 捍卫精神家园

总编:

瓦依提江·吾甫尔

副总编:

穆合塔尔·穆罕默德

(法人代表)

编辑:

努尔尼沙·巴克

胡尔仙阿依·买买提明

本期责任编辑:

胡尔仙阿依·买买提明

主管:新疆维吾尔自治区文学
艺术界联合会

出版:《美拉斯》杂志社(乌市友好
南路 716 号文联 14 层)

电话:(0991)4554017

印刷:新疆日报社印务中心

发行:乌鲁木齐邮局

订阅:全国各地邮局

国内统一刊号:CN65-1130/1 国外统一刊号:

ISSN1004-3829 邮政代号:58-60

E-mail: mirasuyghur@126.com

海外发行代号:1130BM

广告许可证号:6500006000040

邮编:830001

定价:6.00 元

Responsible Commission: Xinjiang
Uyghur Autonomous Regional Federa-
tion of Literary and Art Circles

Editor: "Miras" (Heritages) editorial
department

716 # 14 floor southern friendship road
Urumqi Xinjiang China

Printer: xinjiang newspaper press center

Distribution: Urumqi post office Post
offices of the whole country

Print number at home: CN65 - 1130/1

Print number abroad: ISSN1004 - 3829

PostCode: 58 - 60

International Standart Book Number:
1130BM

Post Number: 830001

Tel: (0991) 4554017

Price: 6¥

ئانا دەريا - ئەزىم يۇرۇڭقاش

سادىر تۇرسۇننىياز ئۇدۇنلۇق

رىنىڭ مەركىزىگە جايلاشقان مۇز تاغنىڭ شەرقىي جەنۇبى-
دىكى شىمالىي شىزاڭ ئېگىزلىكىدىكى قارلىق چوققىلار
يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسىدۇر. بۇ جايدا
چوقچىيىپ تۇرغان بىر قانچە ئېگىز تاغ چوققىسىنىڭ
دېڭىز يۈزىدىن ئېگىزلىكى ئايرىم - ئايرىم ھالدا 6744
مېتىر، 6827 مېتىر كېلىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسى مۇشۇ
ئېگىز چوققىلاردىكى قار - مۇز ئېرىندىلىرىدىن ھاسىل
بولغان تارام - تارام ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ئەزىم
دەريا بولۇپ شەكىللەنگەن.

خوتەن دىيارىدا يۇرۇڭقاش دەرياسى، قاراقاش
دەرياسى، تازغۇن (گۇما) دەرياسى، سانجۇ دەرياسى،
چىرا دەرياسى، كېرىيە دەرياسى، نىيە دەرياسى، ياۋا
تۇڭگۇز دەرياسى، ئەندىرە دەرياسى قاتارلىق 36 دەريا
- ئېقىن ئۈزۈلمەي ئېقىپ تۇرىدۇ. بۇ دەريا - ئېقىنلار
خوتەن بوستانلىقىنىڭ ھاياتلىق كاپالىتىدۇر. بولۇپمۇ قە-
دىمدىن بۇيان «شاھ دەرياسى»، «قاشتېشى دەرياسى»،
«ئاق قاشتېشى دەرياسى» نامدا ئاتىلىپ، تەرىپلىنىپ

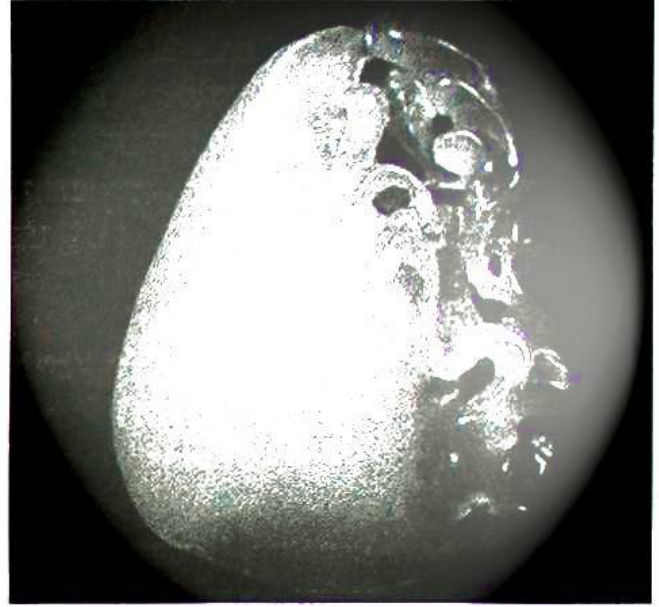
يۇرۇڭقاش دەرياسى — ئۇلۇغ تەبىئەتنىڭ مۇشۇ
زېمىنغا تەقدىم قىلغان تەۋەرىۋك سوۋغىسىنىڭ ئەڭ ئې-
سىللىرىنىڭ بىرى. يۇرۇڭقاش — ئۇ ناھايىتىمۇ قەدىمكى
ۋە بەكمۇ مەشھۇر نامدۇر. يۈرۈك — قەدىمكى ئەجداد-
لىرىمىز تىلىدىكى ئاقلىق، پاكلىق، سۈزۈك، يورۇق، رو-
شەنلىك دېگەن مەنىدىكى سۆز. مۇشۇنداق مەناغا ئىگە
«يۈرۈك» دېگەن سۆز بىلەن قاشتېشىدىكى «قاش»
سۆزى بىرىكىپ ئاق قاشتېشى دەرياسى، يۇرۇڭقاش
دېگەن گۈزەل، ئېزگۈ مەنالىق ئىسىمنى بارلىققا كەلتۈر-
گەن.

يۇرۇڭقاش، مۇشۇ زېمىندا ھاياتلىق ئايرىدە
قىلغان، جانلىقلارغا جان ئاتا قىلىپ كېلىۋاتقان ئانا دەريا-
دۇر. ئۇنىڭسىز جەننەتتەك بۇ گۈزەل بوستانلىقنى تەسەۋ-
ۋۇر قىلىش مۇمكىن ئەمەس. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ
باشلىنىش مەنبەسى كۆلمۇ ئەمەس، سازلىقلارمۇ ئەمەس،
بۇلاقمۇ ئەمەس دەل بۇنىڭ ئەكسىچە ئېگىز تاغلاردىكى
قار - مۇز سۇلىرىدۇر. يەنى ھەيۋەتلىك قاراقۇرۇم تاغلى-

يۇرۇڭقاش دەرياسى پەسىللىك دەريا بولۇپ 6 - ئايدىن 8 - ئايغىچە بولغان مەزگىلى بۇ دەريانىڭ كەلكۈن مەزگىلى يەنى سۈيى مول مەزگىلى ھېسابلىنىدۇ. ئەتىياز، كۈز، قىش پەسلى دەريانىڭ سۈيى ئاز مەزگىلى ھېسابلىنىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى تارىم دەريا-سى سۇ تەركىبىنىڭ %22.5 نى ئىگىلەيدۇ.

ئىنسانلارنىڭ ھاياتلىق پائالىيىتى سۇ بىلەن چەمبەر-چاس باغلانغان. شۇڭمۇ سۇ ھاياتلىقنىڭ ئەڭ ئالدىنقى شەرتى بولۇپ قالغان. ئىنسانلار دەريا - ئېقىنلارنىڭ بوي-لىرىدا ياشاپ سۇغا تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلىپ كەلگەن، ئۇ يەرلەردە ئۆزلىرىنىڭ مەدەنىيەت ئىزى - ئابىدىلىرىنى ئىختىرا قىلغان. شۇڭا دەريا - ئېقىنلار ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى، دېگەن قاراش كىشىلەر ئېڭىدا شەكىللىنىپ كىشىلەر-دە دەريا - ئېقىنلارغا، سۇغا تۇنىش ئاساسدا ھاياتلىقنى داۋاملاشتۇرۇشتەك ياشاش ئۇسۇلى بارلىققا كەلگەن ۋە داۋاملىشىپ دەۋرىمىزگىچە يېتىپ كەلگەن. بۇ جەرياندا «سۇ ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى»، «دەريا - ئېقىن بار يەردە سۇ بار، سۇ بار يەردە ھاياتلىق بار، سۇ بولمىسا ھاياتلىق بولمايدۇ» دېگەندەك ھېكمەتلەر كىشىلەر ئېڭىدا شەكىللەنپ ۋە چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ سۇ بىلەن ھاياتلىقنىڭ، مەدەنىيەتنىڭ ئورگانىك بىرلىكىنى ئىپادىلەپ سۇنىڭ ئىنسانلار ھاياتى ۋە ئىنسانلار مەدەنىيىتىنىڭ تەرەققىياتىدىكى مۇھىم رولى نامايان قىلىپ بېرىلگەن، كېيىنكى مەزگىللەر-دە كىشىلەر مۇشۇ قاراشلارغا ئاساسەن دەريا- ئېقىن بوي-لىرىدىن ھاياتلىق ۋە مەدەنىيەت ئىزنالىرىنى ئاڭتۇرۇپ ۋە بايقاپ دەريا- ئېقىنلار ھاياتلىقىغا ئەمەس بەلكى مەدەنىيەتنىڭمۇ بۆشۈكى، دېگەن يەكۈننى چىقارغان. دەريا- ئېقىنلارنىڭ ھاياتلىق ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىدىكى رولى مۇشۇنداق گەۋدىلىك بولغاچقا كىشىلەرنىڭ ئېڭىدا دەريا- ئېقىنلار بىلەن مەدەنىيەت ئۇقۇمى ئوتتۇرىسىدا باغلىنىش تۇيغۇسى ھاسىل بولۇپ ئىنسانىيەتنىڭ قەدىمكى مەدەنىيەت مىراسلىرىنى دەريالارنىڭ نامى بىلەن باغلاپ ئاتايدىغان ئادەت شەكىللەنگەن.

بۇ قاراشلارغا ئاساسەن شۇنداق يېزىش مۇمكىنكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمكى زاماندا تارىم ۋادىسىدا ياراتقان مول مەزمۇنلۇق، رەڭگارەڭ مەدەنىيىتى «تارىم دەريا ساھىلى مەدەنىيىتى» («تارىم مەدەنىيىتى») دەپ ئاتالغان. بۇ ناملار بۈگۈنكى كۈندە بۇ دەريالار

كېلىنىۋاتقان يۇرۇڭقاش دەرياسى خوتەندىن ئىبارەت بۇ گۈزەل زېمىننىڭ ھاياتلىق قان تومۇرىدۇر.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئومۇمىي ئۇزۇنلۇقى 513 كىلومېتىر بولۇپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ باشلىنىش مەنبەسىدىن باشلاپ توڭگۇزۇلۇق دېگەن يەرگىچە بولغان بۆلىكى يۇقىرى ئېقىن دەپ ئاتىلىدۇ. دەريانىڭ بۇ يۇقىرى ئېقىنى ئاساسلىقى تاغلىق رايونلاردىن ئېقىپ ئۆتىدۇ. دەريا يولى تار بولۇپ سۇ ئىنتايىن ئىستىك ئاقىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ توڭگۇزۇلۇق دېگەن يەردىن خوتەن شەھىرىگە قاراشلىق جىيا، خوتەن ناھىيىسىگە قاراشلىق يېڭى ئېرىق يېزىلىرى تەۋەسىگىچە بولغان قىسمى ئوتتۇرا ئېقىن دەپ ئاتىلىدۇ. دەريانىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىنىڭ يۈزى نىسبەتەن كەڭ بولغاچقا بۇ يەردە سۇنىڭ ئېقىش تېزلىكى ئاستا، شۇنداقلا دەريا يولى ئەگرى - بۇگرى كۆرۈنىدۇ. يېڭى ئېرىق ۋە جىيا يېزىلىرىدىن باشلاپ قوشلاش دېگەن يەردە قاراقاش دەرياسى بىلەن قوشۇلۇپ خوتەن دەرياسى دەپ ئاتىلىپ، قوشلاشتىن 319 كىلومېتىر ئېقىپ شورتاڭ دېگەن يەردە تارىم دەرياسىغا قوشۇلۇشقىچە بولغان ئارىلىق مۇساپىسى تۆۋەن ئېقىن دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ بۆلەك تەكلىماكان چۆلىنى بېسىپ ئۆتكەن بولغاچقا بۇ يەردىكى دەريا يۈزى ئۈزلۈكسىز كېڭىيىپ بارىدۇ. بۇ جايدا تېپىز ساھىللار، ئارالچاقلار كۆزگە كۆپ چېلىقىدۇ. دەريا سۈيى يىلانسىمان كۆرۈنۈشتە ئەگرى - بۇگرى لىنىيە بويىچە ئاقىدۇ.

009

گە مەنسۇپ چەكلىك بايلىق بولسىمۇ، لېكىن بۇ دەريا سۈيىنىڭ قىممىتى، ئەھمىيىتى ئۈنىڭدىكى ھەرقانداق بايلىق قىنىڭ قىممىتى ۋە ئەھمىيىتىدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. بۇ جەھەتتە يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى مۇشۇ دىياردىكى ھاياتلىقنىڭ تۈپ كاپالىتىدۇر.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن كى قار - مۇزلارنىڭ ئېرىشىدىن ھاسىل بولغان بولۇپ، ئۇ كۈن نۇرىنىڭ تەپتىدىن ئوزۇق ئېلىپ ئاقىدۇ. شۇڭا كەشلىرى بۇ دەريا سۈيىنى «ئەرەك سۇ» دەپ ئاتايدۇ. ۋارلاپ ئىچىدۇ. كۈن نۇرىغا تويۇنغانلىقى، پاكىزلىقى، تەملىكىلىكى، تاتلىقلىقى، شىپالىقلىقى بۇ سۇنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى ھېسابلىنىدۇ. تەجرىبە نەتىجىلىرىگە ئاساسلانغاندا، دەريا سۈيىنىڭ تەركىبىدە ئادەمنىڭ ساغلاملىقىغا پايدىلىق بولغان، شىپالىق مىنېرال ماددىلارنىڭ تەركىبى يۇقىرى بولۇپ، بۇ سۇنى ئىچكەندە تۈرلۈك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەردىن، راي قاتارلىق ئەجەللىك كېسەللىكلەردىن ساقلانغىلى بولىدىكەن. بۇ ھەقتە خوتەندە ئەل ئارىسىدا «يۇرۇڭقاش دەريا سۈيىنى ئىچكەندە تەننىڭ ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلغىلى، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرگىلى بولىدۇ. چىچى چۈشۈپ كەتكەن ئادەم يۇرۇڭقاش دەريا سۈيىنى ئىچىپ بەرسە بېشىغا يېڭىدىن تۈك ئۈندى، چاچ چىقىدۇ. دەريا سۈيى بەدىنىنى تەمرەتكە بېسىۋالغان ئادەملەرنىڭ تەمرەتكە كېسىلىگە شىپا قىلىدۇ. ئاياللار دەريا سۈيىدە چىچىنى تاراپ بەرسە چىچى ئۇزۇن، قارا، توم، پارقراق بولىدۇ، ئادەملەر دەريا سۈيىدە يۇيۇنۇپ بەرسە چىرايى گۈزەللىشىدۇ» دەيدىغان قاراش كەڭ تارقالغان. گەرچە بۇ قاراشلارنىڭ ئىلمىي ئاساسىنىڭ بار-يوقلۇقى ھەققىدە بىزدە ئېنىق دەلىل - ئىسپات بولمىسىمۇ لېكىن بۇلار يۇرۇڭقاش دەرياسى سۈيىنىڭ كىشىلەر تۈر-مۇشۇدىكى رولىنىڭ مۇھىملىقىنى گەۋدىلەندۈرۈشتە بىزنى قىممەتلىك ئۇچۇرلار بىلەن تەمىنلەيدۇ. شۇڭا خوتەندە بۇ دەريا سۈيىنىڭ كىشىلەر تەرىپىدىن بىردەك «ھاياتلىق كەۋسىرى»، «جاننى، يۈرەكنى ياشارتقۇچى زەمەم»، دېگەندەك ناملاردا ئاتىلىشى ئەجەپلىنەرلىك ئەمەس. خوتەندە يۇرۇڭقاش دەرياسى سۈيىنى «خاسىيەتلىك سۇ» دەيدىغان قاراش كىشىلەرنىڭ ئېڭىغا چوڭقۇر ئورناپ كەتكەن بولۇپ، مۇشۇ سەۋەبلىك كىشىلەردە دەريا سۈيى، دەريا قىنىنىڭ پاكىز بولۇشىغا، بولۇپمۇ سۇنىڭ

جايلاشقان ئورۇندىكى مىللەتلەرنىڭ سەلتەنەتلىك مەدەنىيىتىنىڭ ئەھۋالىدىن ئۇچۇر - مەلۇمات بېرەلەيدىغان ئاساس - لاردۇر. بۇ خىل ئاناتالار ئۆز نۆۋىتىدە بۇ دەريالارنىڭ شۇ يەردىكى پارلاق مەدەنىيەتنىڭ شاھىدى، گۈۋاھچىسى ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ.

تارىم دەرياسى - مۇشۇ دىياردىكى بىر قانچە ئۇششاق ئېقىنلارنىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان دەريا بولۇپ، دەريا ۋادىلىرىدا يارىتىلغان مەدەنىيەت «تارىم مەدەنىيىتى» دەپ ئاتىلىدۇ. «تارىم مەدەنىيىتى» نامىدا ئاتالغان بۇ «مەدەنىيەت» ئاتالغۇسى ۋەزىنى ئېغىر، چىتە - لىش دائىرىسى كەڭ، مەزمۇن قاتلىمى مول، رەڭگارەڭ بولۇشتەك ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ دېھقانچىلىق، باغ - ۋەنچىلىك، ئوۋچىلىق، رەھساملق، نەققاشلىق، بىناكارلىق، ھەيكەل تىراشلىق، ياغاچچىلىق، ئاسترونومىيە، توقۇمىچىلىق، ئويمىچىلىق، كەشتىچىلىك، ئەدەبىيات - سەنئەت، مەتبەئەچىلىك، تىبابەتچىلىك، كىيىنىش، يېمەك - ئىچمەك قاتارلىق ساھەلەردىن ئۇنىڭ ئىزنالىرىنى كۆرۈپ ئېلىشقا بولىدۇ. تارىم دەرياسىنىڭ مۇھىم مەنبەسى بولۇش سۈپىتى بىلەن تارىم مەدەنىيىتىنىڭ ئاپىرىدە بولۇشىغا مۇھىم ھەسسە قوشۇپ كەلگەن يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋادىسىدا قەدىمكى زامانلاردا قەغەزچىلىك، گىلەم، يىپەك - ئەتلەس توقۇش، قاشتېشى ئويمىچىلىقى قاتارلىق ھۈنەر - كەسىپ تۈرلىرىدە دەۋر بۆلگۈچ ئەھمىيەتكە ئىگە مەدەنىيەت مەراسىمى بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ مەدەنىيەت ئىختىرالارى بىر پۈتۈن تارىم مەدەنىيىتىنىڭ سەمەرىلىك نەتىجىلىرى سۈپىتىدە گەۋدىلىنىپ كەلمەكتە. يۇرۇڭقاش دەرياسى ئېقىنى ۋە يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋادىلىرىدا نۇرغۇن مەدەنىيەت يادىكارلىق ئورۇنلىرى بار بولۇپ بۇ جايلاردىنمۇ ئەجدادلارنىڭ قەدىمكى ھاياتلىق ئىزىغا، مەدەنىيەت ئىختىرالارىغا دائىر قىممەتلىك مەراسىملارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسى تاتلىق سۇ بايلىقىغا مول دەريا ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ سۈيىدىن بۇ ۋادىدىكى ئادەملەر، ئۇچار قۇشلار، ھايۋاناتلار، مۇنبەت ۋادىلەر، دەل - دە - رەخلەر سۇ ئىچىدۇ. ئۆز ھاياتلىقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. شۇڭا بۇ دەريا سۈيى كىشىلەرگە ئەڭ زور مەنبەئەت يەتكۈزگەن بىباھا بايلىقتۇر.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى ياز پەسلىدە كېلىش سەۋەبلىك سۇ مەنبەسى نىسبەتەن ئاز بولغان كاتېگورىيە.

I
R
A

كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۇندۇق

كېتىشىنى ئۈنۈملۈك كونترول قىلغىلى بولىدۇ؛ (3) يۇرۇڭ-قاش دەرياسى سۈيى ئادەم بەدىنىدىكى زەھەرلەرنى ھەيدەش، زەھەر قايتۇرۇش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە، دەپ قارىلىدۇ. يەنى بۇ دەريانىڭ سۈيىنى ئىچكەندە سۈيۈدۈك-نىڭ راۋانلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئارقىلىق، زەھەرلىك ماددىلارنى بەدەن سىرتىغا چىقىرىپ، زەھەرنى ھەيدىگە-لى بولىدۇ؛ (4) يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچكەندە تەرەتنىڭ راۋان بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ، بۇ ئارقىلىق قەۋزىيەت كېسىلى بولۇپ قېلىشتىن ساقلىنىدۇ-لى بولىدۇ، دەپ قارىلىدۇ؛ (5) يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى تاتلىق، تەملىك سۇ، چۈنكى ئۇ كۈن نۇرى كۆرگەن، شۇڭا بۇ سۇنى كۆپ ئىچكەندىمۇ قورسقى ئېسىلىش، بېشى ئاغرىش، مەجەزى تۆۋەنلەپ كېتىش ئالامىتى كۆرۈلمەيدۇ.

يۇقىرىقىلار يۇرۇڭقاش دەرياسى سۈيىنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتى بويىچە كېسەل داۋالاش تەجرىبىلىرىدىن چىقىپ-رىلغان يەكۈنلەرنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، بۇ سۇنىڭ ھەقىقەتەن شىپالىق سۇ ئىكەنلىكىنى بىلىۋېلىشىمىزغا ئاساس بولالايدۇ. بۇ دەريانىڭ سۈيى مۇشۇنداق خىسلەتلەرگە باي بولغاچقا كىشىلەر بۇ دەريانىڭ سۈيى-نى ياقىتۇرۇپ ئىچىدىغان ئادەتنى شەكىللەندۈرگەن. ھەتتا يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھمانلارنى مەخسۇس يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيىدە قاينىتىلغان چاي بىلەن مېھمان قىلىش، مۇشۇ سۇدا ئېتىلگەن غىزا - تاۋاملاردا ئوزۇقلاندۇرۇش ئەنئەنىگە ئايلانغان. كىشىلەر يەنە دەريا سۈيىنى ئىچىشتىمۇ ئۆزىگە خاس ئۇسۇلنى بار-لىققا كەلتۈرگەن. بۇنىڭدا كىشىلەر ئائىلىسىدە بۇرۇند-لاردا قاپاق ياكى ياغاچ كۇپ ھازىر بولسا تۆمۈر ياكى سۇلياۋدىن ئىشلەنگەن تۇڭ ياكى باكىلارنى ۋە ياكى ئىدىشلارنى ئىشلىتىپ ئۇنىڭغا دەريا سۈيىنى قاچىلاش ئۇسۇلنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ھازىر گەرچە خوتەن شەھىرى ۋە لوپ، خوتەن ناھىيىلىرىنىڭ دەريا ۋادىلىرىدىكى يېزا - بازارلىرىدا تۇرۇبا سۈيىنى ئىچىش ئومۇملاشقان بولسىمۇ، لېكىن شارائىتى، ئىمكانىيىتى بار ئادەملەر قاتناش ۋاسىتىلىرىگە تايىنىپ دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن سۇ ئېلىپ كېلىپ بۇ سۇنى ساقلاپ ئىچىدىغان ئادەتنى داۋاملاشتۇرۇپ كەلمەكتە.

يۇرۇڭقاش دىيارىدا ئاساسلىقى دەريا ۋادىسىدا

پاكىزلىقىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىدىغان قاراش ۋە ئەن-ئەنە كىشىلەرنىڭ ھەرىكەت ئادىتىگە ئايلانغان، شۇڭا دەريا قىنىغا، دەريا بويىغا كۆل، يۇندا، ئەخلەت تۆكسە، چوڭ-كىچىك تەرەت قىلسا «يامان بولىدۇ» دەيدىغان قاراش چوڭقۇر يىلتىز تارتقان ۋە ئاڭلىق رىئايە قىلىدىغان ئادەتكە ئايلانغان.

خوتەن — ئۇيغۇر تېبابىتىنىڭ بارلىققا كەلگەن ۋە گۈللەنگەن ئەڭ مۇقەددەس جايلىرىدىن بىرى بولۇپ، يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى بىلەن كېسەل داۋالاش ئۇزاق تارىخقا ئىگە ئۇيغۇر تېبابەتچىلىك ئىشلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بۇ يەردە بۇنىڭدىن ئۇزاق يىللار ئىلگىرى دەريا سۈيى بىلەن كېسەل داۋالاش ئەنئەنىسى بارلىققا كەلگەن بولۇپ، بۇ ئەنئەنە-نىڭ ئىزنالىرى بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۇيغۇر تېبابىتى بويىچە داۋالاش ئىشلىرى ساھەسىدە كەڭ قوللىنىلماقتا. يۇرۇڭ-قاش ۋادىسىدىكى كىشىلەر ئارىسىدا: «يۇرۇڭقاش دەريا-سىنىڭ سۈيىنى ئىچسەڭ كېسەل بولمايسەن، ئەگەر كېسەل بولۇپ قالساڭ يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيىنى ئىچىپ بەرسەڭ ساقايسەن»، دەيدىغان گەپ بار. گەرچە بۇ گەپ سەل مۇبالىغە گەپتەك بىلىنسىمۇ، ئەمما دەريا سۈيىنىڭ شىپالىق خۇسۇسىيىتىنى گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىشتە بىر قەدەر ئادىل، بىر قەدەر مۇۋاپىق قاراش بولۇپ ھې-سابلىنىدۇ. كىشىلەرنىڭ داۋالاش ئەمەلىيىتىدىن يەكۈنلەپ دەريا سۈيىنىڭ شىپالىق سۇ ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدىغان تەجرىبە نەتىجىلىرى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەتتۇر:

(1) يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى بۆرەككە تاش چۈشۈش كېسىلىگە گىرىپتار بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ، يەنى دەريا سۈيى ئىچىپ بەرگەندە ئادەم بۆرىكىگە تاش چۈشمەيدۇ، ئەگەر تاش چۈشكەن بولسا دەريا سۈيىنى ئۇزاق مۇددەت ئىچىپ بەرسە تاش پارچىلىنىپ چۈشۈپ كېتىدۇ. دەريا سۈيى تاش پارچىلاش خۇسۇسىيىتىگە ئىگە؛ (2) يۇرۇڭقاش دەرياسى سۈيى يۇقىرى قان بېسى-مى كېسىلىنى داۋالاشنىڭ شىپالىق دورىسى ھېسابلىنىدۇ. يەنى بۇنداق كېسەلگە گىرىپتار بولغۇچىلار دەريا سۈيىنى ئىچىپ بەرسە قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلاپ كېتىشىدەك خە-تەرلىك كېسەلدىن ساقلىنالايدۇ. چۈنكى، دەريا سۈيىنى ئىچىپ بەرگەندە سۇ بەدەندىكى تۈزۈنى بەدەن سىرتىغا چىقىرىپ تاشلايدۇ. نەتىجىدە قان بېسىمىنىڭ يۇقىرىلاپ

0
0
9

يەپ ھايات كەچۈرىدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى خوتەن بوستانلىقى- نىڭ ئېكولوگىيەلىك مۇھىتىنى ياخشىلاشتا، مۇھىت تەڭ- پۇڭلۇقىنى ساقلاشتا مۇھىم رول ئويناپ كېلىۋاتىدۇ. خوتەن تولىمۇ قۇرغاق رايون، بۇ جاينىڭ ھۆل - يېغىن مىقدارى ئاز بولۇپ ھەر يىلى 5 - ئايدىن 8 - ئاينىڭ ئاخىرىغىچە بولغان ۋاقىت خوتەندە ئىسسىق ئا- دەتتىن تاشقىرى قاتتىق بولىدۇ. يۇقىرى تېمپېراتۇرا كۆپىنچە ھاللاردا 35 سېلسىيە گرادۇستىن يۇقىرى بولىدۇ. خوتەن تۇپرىقى ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە دېمىق بولۇپ كېتىدۇ. بۇ چاغدا تاغلاردىكى قار - مۇزلار ئېرىپ دەرياغا سۇ كېلىشكە باشلايدۇ. بۇ سۇ ئۆز نۆۋىتىدە خوتەن بوستانلىقىدا، ئاساسلىقى خوتەن شەھىرى ۋە دەريا ۋادىلىرىدا ھەددىدىن زىيادە ئىسسىق بولۇپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش رولىنى ئوينايدۇ. مۇھىتقا سالقىن، ئىللىق بولغان ساپ ھاۋا ئاتا قىلىدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى يەنە ئىھاتە ئورمىنى بەرپا قىلىش، بوز يەر ئېچىش، ئۇنى گۈللەندۈرۈش ئىش- لىرى ساھەسىدىمۇ مۇھىم رول ئوينايدۇ.

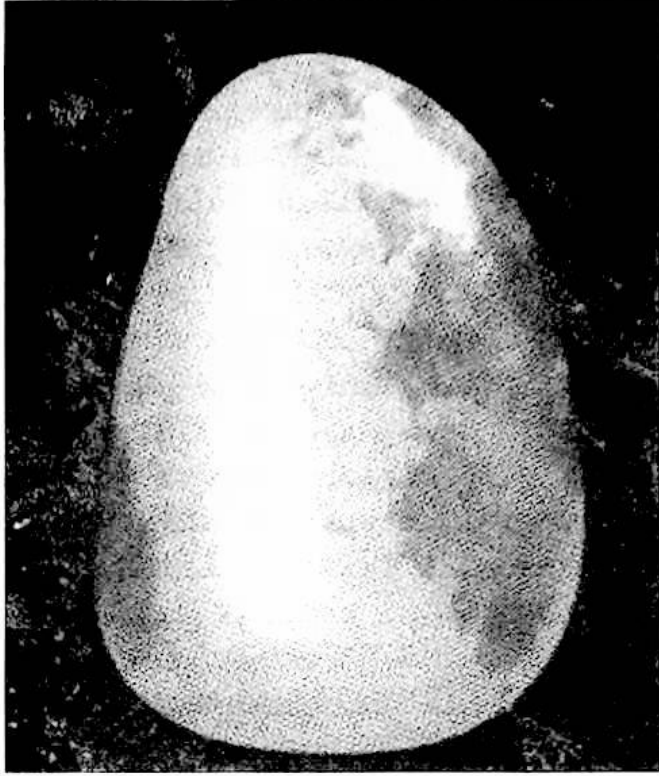
مەلۇمكى تاش، قۇم - شېغىل قاتارلىقلار بىناكارلىق ۋە تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ كەم بولسا بولمايد- دىغان ماتېرىياللىرىدۇر. يۇرۇڭقاش دەرياسى بۇنداق ما- تېرىيال بايلىقىغا باي دەريا بولۇپ، ئۇنىڭ قوينىدىن چى- قىدىغان بۇنداق بايلىقلاردىن بۇ يەردىكى ئەل - جامائەت ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ئەپچىللىك بىلەن پايدىلىنىپ كەلگەن. بۇ يەردىكى كىشىلەرنىڭ ئەجدادلىرى بۇنىڭدىن نۇرغۇن يىللار ئىلگىرى دەريادىن چىقىدىغان تاش، قۇم - شېغىلنىڭ ياخشى بىناكارلىق ماتېرىيالى بولالايدىغانلىقىنى تونۇپ يەتكەن. بۇ جەھەتتە ھەجىمى قوغۇن - تاۋۇز چوڭلۇقىدىكى تاشلاردىن بىنا - ئۆيلەرنىڭ ئۇلىنى تۇتۇش- نى بىلگەن، سانائەت تەرەققىي قىلىپ سېمونت ئىشلەپ چىقىرىلغاندىن كېيىن ئۇلى تۇتۇلغان يەرلەر قۇم، شېغىل، سېمونت، سېغىز ئارىلاشتۇرۇپ ئىشلەتكەن لاي ئارقىلىق چىڭداغان، پۇختلانغان. بۇ ئارقىلىق ئۆيىنىڭ پۇختا، سۇ- پەتلىك بولۇشى كاپالەتكە ئىگە قىلىنغان. ئۆيىنىڭ ئۇلغا بېسىلغان تاشلار ئۆيلەرنى زەي، شور ئاپىتىدىن ساقلاش- تا، ئۆيلەرنى ھۆلچىلىك ئاپىتىدىن ساقلاشتا مۇھىم رول ئويناپ كەلگەن. بۇ جەھەتتە يۇرۇڭقاش دەرياسىنى بىنا-

كىشىلەر دەريا سۈيىنى ساقلاپ ئىچىشكە ئەھمىيەت بېرىش بىلەن بىرگە سۇنى ساقلاشتىمۇ ئۆزىگە خاس ئادەتنى يېتىلدۈرگەن. يەنى دەريا سۈيى ئائىلىلەردىكى ئىدىش، تۇڭلارغا قاچىلانغاندىن كېيىن كىشىلەر سۇ سۈپىتىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتمەسلىكىگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان ئورۇك چوڭلۇقىدىكى شېغىل - تاشلاردىن مۇۋاپىق مىقداردا تېرىپ ئۇنى سۇ ئىچىگە سېلىپ قويىدۇ. بۇ شېغىل - تاشلار سۇدىكى قۇم - لاي، سېغىز قاتارلىق زىيانلىق ماددىلارنى ئۆزىگە سۈمۈرۈپ سۇنىڭ سۈزۈك ۋە ئى- چىشلىك بولۇشىنى، سۇنىڭ ئاسان بۇزۇلۇپ قالماستىكى- نى كاپالەتكە ئىگە قىلىدۇ. بەزى كىشىلەر سۇ ساقلاش ئەسلىھەلىرىنىڭ تېگىنى بىر ئاماللار بىلەن يىغىنە كۆزى چوڭلۇقىدا تېشىپ قويىدۇ. بۇ يەردىن سۇ بىلىنەر - بىلىنمەس ھالەتتە تامچىلاپ تۇرىدۇ. بۇ ئارقىلىق ھاۋا ئۆتۈشۈپ، سۇنىڭ بىخىسپ قېلىش، بۇزۇلۇپ سۈپىتى- نىڭ ئۆزگىرىپ كېتىشىنىڭ ئالدى ئېلىنىدۇ. يەنە بىر قىسىم كىشىلەر پىشقان قاپاقنىڭ ئىچىنى پاكىزلاپ دەريا سۈيىنى قاپاققا قاچىلاپ ئىچىش ئادىتىنى يېتىل- دۈرگەن بولۇپ، بۇنىڭدا يۈرەك زەئىپلىكىنىڭ ئالدىنى ئېلىش مەقسەت قىلىنغان. چۈنكى تىبابەتتە قاپاققا سۇ قاچىلاپ ئىچسە يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولۇشنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ، دەيدىغان ئىلمىي قاراش بار بولۇپ، دەل مۇشۇ سەۋەبتىن بولسا كېرەك، خوتەندە كىشىلەر دەريا سۈيىنى سوغۇق سۇ ھالىتىدە ئىچىشكە ئادەتلەنگەن، كىشىلەر گۆشگىردە، پولۇ، كاۋاپ قاتار- لىق داڭلىق يەرلىك غىزا - تائاملارنى دەريا سۈيى بى- لەنلا ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلەنگەن. بەزى ئاشخانا تە- جارەتچىلىرى ياز كۈنلىرى دەريا سۈيىنى ئېلىپ كېلىپ ساقلاپ خېرىدارلارغا قۇيۇپ بېرىش ئارقىلىق خېرىد- دارلارنى ئۆز تىجارىتىگە جەلپ قىلىش ئادىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن.

يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سۈيى يەنە تۇرلۇك - تۈمەن ھايۋانلار، ئۇچار قۇشلارنىڭ ھاياتلىق مەنبەسى- دۇر. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئۇزۇن ئېقىن بويلىرىدا تۇرلۇك - تۈمەن ھايۋانلار، ئۇچار قۇشلار بار. ئۇلار يىل بويى مۇشۇ دەريا سۈيىنى ئىچىپ، دەريا سۈيى بىلەن ئاينىغان ئوت - چۆپلەرنى، مېۋىلەرنى

W
I
R
A

كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۇندۇق

2
0
0
9
6

تەنھەرىكەتچىلىرىنىڭ پايدىلىنىشى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. بۇ قۇملاردىن يەنە رەسساملار، ھەيكەلئىراشلار قاپارتما نەقىش رەسمى ئىجاد قىلىشتا پايدىلىنىدۇ. بۇ قۇملار يەنە كۆزدە ئۈزۈم قۇرۇتۇشتا ئىشلىتىلىدۇ. بۇ قۇملاردىن يەنە سۈپەتلىك كۆك خىش ئىشلەپ چىقىرىلىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسى يەنە ئادەمنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان، ھۇزۇر بەخش ئېتىدىغان ئاجايىپ - غارايىپ كۆرۈنۈشتىكى غەلىتە تاشلارنىڭ مەنبەسىدۇر. شۇڭا غەلىتە تاشلارمۇ بۇ دەريانىڭ ئۆزگىچە قىممەتلىك بايلىقىدۇر. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا ئېقىنى غەلىتە تاشلار كۆپ چىقىدىغان جايلار بولۇپ، بۇ جايلاردىن چىقىدىغان غەلىتە تاشلارنىڭ رەڭگى، شەكلى، كۆرۈنۈشى ئاجايىپ - غارايىپ بولۇش بىلەن بىرگە يەنە تاشلاردىكى ھەرخىل مەنزىرە ۋە ئۇچار قۇشلار، ھايۋاناتلار ۋە باشقا شەكىلدىكى كۆرۈنۈشلەرمۇ ئۆزگىچىلىككە ئىگىدۇر. بۇ يەردىن چىقىدىغان غەلىتە تاشلار غەلىتە تاشلارنى يىغىپ ساقلىغۇچىلار تەرىپىدىن يىغىپ ساقلىنىدۇ ۋە مۇشۇنداق تاشلارنى يىغىپ ساقلىغۇچىلار تەرىپىدىن خوتەنگە باشقا جايلاردىن ساياھەتكە كەلگەن غەلىتە تاش ھەۋەسكارلىرىغا سېتىپ بېرىلىدۇ. خوتەندە ھەر يىلى كۆز پەسلىدە ئۆت-كۈزۈلىدىغان قاشتېشى مەدەنىيىتى ساياھىتى بايرىمىدا

كارلىق، تۇرالغۇ ئۆي قۇرۇلۇشى ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاش، قۇم - شېغىل، سېغىز قاتارلىق ماتېرىياللارنىڭ خورمىسى بۇلىقى دەپ ھېسابلاشقا بولىدۇ، شۇنداقلا مۇشۇنداق ماتېرىياللارغا تويۇنغان كان، دەپ قاراشقا بولىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىكى تاش، قۇم - شېغىللار كەلكۈن مەزگىلىدە سۇ بىلەن بىرگە ئېقىپ كېلىدۇ. شۇڭا بۇ دەريا سۇ تەركىبىدە قۇم مىقدارى كۆپ دەريا ھېسابلىنىدۇ. سېغىز دەريانىڭ سۇ ئېقىپ قۇرۇپ قالغان قۇرۇق ئېقىنىدىن چىقىدۇ، تۇرالغۇ ئۆي سېلىش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدىغان تاشلار، شېغىللار دەريانىڭ يۇقىرى ۋە ئوتتۇرا ئېقىنىدىن چىقىدۇ، قۇم ئوتتۇرا ئېقىنلىرىدىن ئاساسلىقى تۆۋەن ئېقىندىن چىقىدۇ. بۇلاردىن ئاۋام پۇقرالارمۇ بىمالال پايدىلىنالايدۇ. بۇ ماتېرىياللار يەنە يول قۇرۇلۇشىدا يول ئۆلىنى چىڭداش، بىناكارلىق ۋە تۇرالغۇ ئۆي-ئىشلەشكە ھەرخىل شەكىل ۋە گۈل نۇسخىلىرىنى چىقىرىشقا ئىشلىتىلىدۇ. قۇم ئۆيىنى سۇۋاپ سىلىشقا، يول ئۆلىنى، ئۆي تېگىنى تەكشۈشكە ئىشلىتىلىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان قۇم يىرىك ۋە تەبىئىي بولۇپ ئادەتتە قۇرۇلۇشچىلار تەرىپىدىن «ئەركەك قۇم» دەپ ئاتىلىدۇ. بۇ جايدىن يەنە بىر خىل يۇمشاق قۇم چىقىدۇ، بۇنداق قۇملار تەنتەربىيە مەيدانلىرىغا تۆكۈلۈپ يىراققا سەكرەش

يىتى ئىچىدىكى ئەڭ كۆڭۈللۈك ئىشلارنىڭ بىرى بولۇپ، كىشىلەر ياز كۈنلىرى سۇغا چۆمۈلۈش ئارقىلىق ئۆز كۆڭلىگە خۇشاللىق ئانا قىلىدۇ. بۇ ھەقتە كىشىلەردە: «يىلدا بىر قېتىم دەريا سۈيىگە چۆمۈلسە كىبىر - گۇناھى ئېقىن سۇدا ئېقىپ كېتىپ گۇناھىدىن خالىي بولغىلى بولىدۇ، بەدەنگە چىققان جاراھەتلەرگە داۋا تاپقىلى بولىدۇ، كۆڭۈلنى خۇش تۇتقىلى، راھەتلەنگىلى بولىدۇ»، دەيدىدۇ. غان قاراش بار. (3) دەريا ۋادىسىغا سايىھەتكە كەلگەندە دەريا ۋادىسىدىكى داڭلىق قول ھۈنەر - سەنئەت بايلىقى. رىنى كۆرۈپ ئەجدادلارنىڭ ئىختىرا قىلىش روھىدىن ئىلھام ئالغىلى بولىدۇ. بۇ دەريا ۋادىسىغا دۇنياغا داڭلىق خوتەن گىلىمى توقۇيدىغان گىلەمچى ئۇستىلار، گىلەم كارخانىلىرى، خوتەن يىپەك، ئەتلەس - شايلىرىنى توقۇيدىغان قول - ھۈنەر كەسپى كارخانىلىرى جايلاشقان بولۇپ، سايىھەتچىلەر گىلەم، ئەتلەس، يىپەكلەرنىڭ قولدا توقۇلۇشىنى بىۋاسىتە كۆرۈش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولالايدۇ. ئۆزلىرىنى يىراق قەدىمكى زامان مۇھىتىدا تۇرغاندەك ھېسسىياتتا سېزىدۇ. بۇ جايدىن يەنە قەغەز - چىلىك تېخنىكىسىنىڭ مەشغۇلات ئەھۋالىنى كۆرەلەيدۇ؛ (4) دەريا بويىدىكى قاشتېشى بازارلىرىدىن دۇنياغا داڭلىق خوتەن قاشتېشىنىڭ ئەينەن قىياپىتىنى بىۋاسىتە كۆرەلەيدۇ. خوتەنگە كەلگەن كىشىلەر ئۈچۈن ئالغاندا خوتەننىڭ گىلەم، ئەتلەس، قاشتېشى قاتارلىق داڭلىق مەھسۇلاتلىرىنى كۆرۈپ ھۇزۇرلىنىش ياكى سېتىۋېلىش ئارزۇسى پەقەت يۇرۇڭقاش دەريا بويلىرىدا رېئاللىققا ئايلىنىدۇ. شۇ چاغدىلا بۇنى كۆرگەن كىشىلەر ئاندىن ئۆزىنى ھەقىقەتەن خوتەنگە كەلگەندەك، خوتەن تۇپرىقىغا قەدەم باسقاندەك ھېسسىياتتا سېزىدۇ. (5) يۇرۇڭقاش دەرياسى بويىغا سايىھەتكە كەلگەن كىشىلەر خوتەننىڭ داڭلىق، ئەنئەنىۋى يەرلىك تائاملىرىغا قانغۇچە ئېغىز تېگىپ ئۇلارنىڭ لەززىتىدىن ھۇزۇر ئالالايدۇ. يۇرۇڭقاش ۋادىسىدا شۆھرەت قازانغان داڭلىق يۇرۇڭقاش گۆشگەردىسىگە ۋە باچكا - غاز كاۋىپى، توخۇ كاۋىپى، ئوغلاق ۋە قوي گۆشى كاۋىپى، پولۇ، كۆمەچ قاتارلىق داڭلىق تائاملىرىغا ئېغىز تەڭكۈزمەي قالمىدۇ. ئەگەر ئۇنداق قىلمىسا خوتەنگە كەلمىگەنلىك، يۇرۇڭقاش دەريا ۋادىسىغا كەلمىگەنلىك بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسى - قاشتېشى دەرياسىدۇر.

بۇنداق تاشلار مەخسۇس كۆرگەزمە قىلىنىپ سايىھەتچىلەرگە مەلۇم ئۆزىگە جەلپ قىلىدىغان سايىھەت بۇيۇمىغا ئايلاندى. بۇنداق تاشلارنى يەنە خوتەندىكى داڭلىق قاشتېشى بازىرىدىمۇ قاشتېشى سودىگەرلىرىنىڭ دۇكانلىرىدىن، يادىلىرىدىن ئۇچراتقىلى بولىدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسى يەنە يېڭى دەۋر، يېڭى ئەسىرنىڭ تەرەققىيات مۇساپىسىگە مۇناسىپ ھالدا ئۆز قىممىتىنى نامايان قىلىپ كېلىۋاتقان، مول سەيلى - سايىھەت بايلىقى ۋە ئەۋزەللىكى بىلەن ھاياتىي كۈچنى نامايان قىلىۋاتقان دەريادۇر. يۇرۇڭقاش دەريا ۋادىسى سەيلى - سايىھەت ئەۋزەللىكى مول جاي بولۇپ بۇ يەرگە سەيلى - سايىھەتكە كەلگەن ئادەملەر بىر تەرەپتىن قەدىمكى تارىم مەدەنىيىتىنىڭ سەمەرىلىرىدىن ھۇزۇر ئالالايدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن زامانىۋى مەدەنىيەتنىڭ بەلگىلىرىنى روشەن ھېس قىلالايدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ سايىھەتچىلىك ئەۋزەللىكى تۆۋەندىكى تەرەپلەردە ئىپادىلىنىدۇ:

(1) يۇرۇڭقاش دەريا ۋادىسى ئادەمگە تەبىئەتنىڭ ھەقىقىي گۈزەللىكىنى تولۇق ھېس قىلدۇرىدۇ. دەريا ۋادىسى تولمۇ گۈزەل بولۇپ بەئەينى ماھىر رەسسام ئۇستىلىق بىلەن سىزىپ چىققان ماي بويلاق رەسىمىگە ئوخشايدۇ. شۇڭا بۇ يەردىن ئادەم ئايىقى ئۈزۈلمەيدۇ. بولۇپمۇ ياز كۈنلىرى بۇ يەرنىڭ مەنزىرىسى تېخىمۇ گۈزەل بولۇپ كېتىدۇ. خوتەن شەھىرى بىلەن يۇرۇڭقاش بازىرىنى تۇتاشتۇرۇپ تۇرىدىغان، 1965 - يىلى سېلىنغان يول - رۇڭقاش چوڭ كۆۋرۈكى ئۈستىگە چىقىپ يىراققا نەزەر تاشلىغاندا يىراقتىن ئۇستى قار - مۇزلار بىلەن قاپلانغان ھەيۋەتلىك تاغلار كۆزگە كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيى، يېشىللىققا پۈركەنگەن دەريا ۋادىسى، كۆپكۆك ئاسماندا لەيلەپ يۈرگەن ئاپئاق بۇلۇتلار، ھەيۋەتلىك كۆۋرۈك، كۆۋرۈكنە مۇكەدەك ئۆتۈشۈپ تۇرغان ئاپتوموبىللار، مەڭ - مەڭ ئادەملەر توپى... بۇ كۆرۈنۈشلەر ئورگانىك گەۋدىگە ئايلىنىپ ئادەمنى ئىختىيارسىز ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. بۇ جايغا كەلگەن كىشىلەر بۇنداق ھەيۋەتلىك مەنزىرىدىن ھۇزۇرلانغاچ ساپ - سالقىن ھاۋادىن ئىرىكىن نەپەس ئالىدۇ. (2) دەريادا كىشىلەر سۇغا چۆمۈلۈش ئارقىلىق تەبىئەتنىڭ ئۆزىگە بەخش ئەتكەن نېمىتىدىن بەھر ئالالايدۇ. سۇغا چۆمۈلۈش - يۇرۇڭقاش دەرياسىدا بولىدىغان سەيلى - سايىھەت پائالىيەتلىرى.

كۆكتىن تامدۇق، يەردىن ئۇندۇق

خوتەن قاشتېشى چىقىدىغان دەريا بولۇپ بۇ يەردىن چىقىدىغان قوي مېيى رەڭگىدىكى ئاق قاشتېشى، سۈزۈك ئاق قاشتېشى سۇس يېشىل قاشتېشى قىممەتلىك جاۋاھىراتلار سۈپىتىدە ئەتىۋارلىنىپ كېلىنمەكتە.

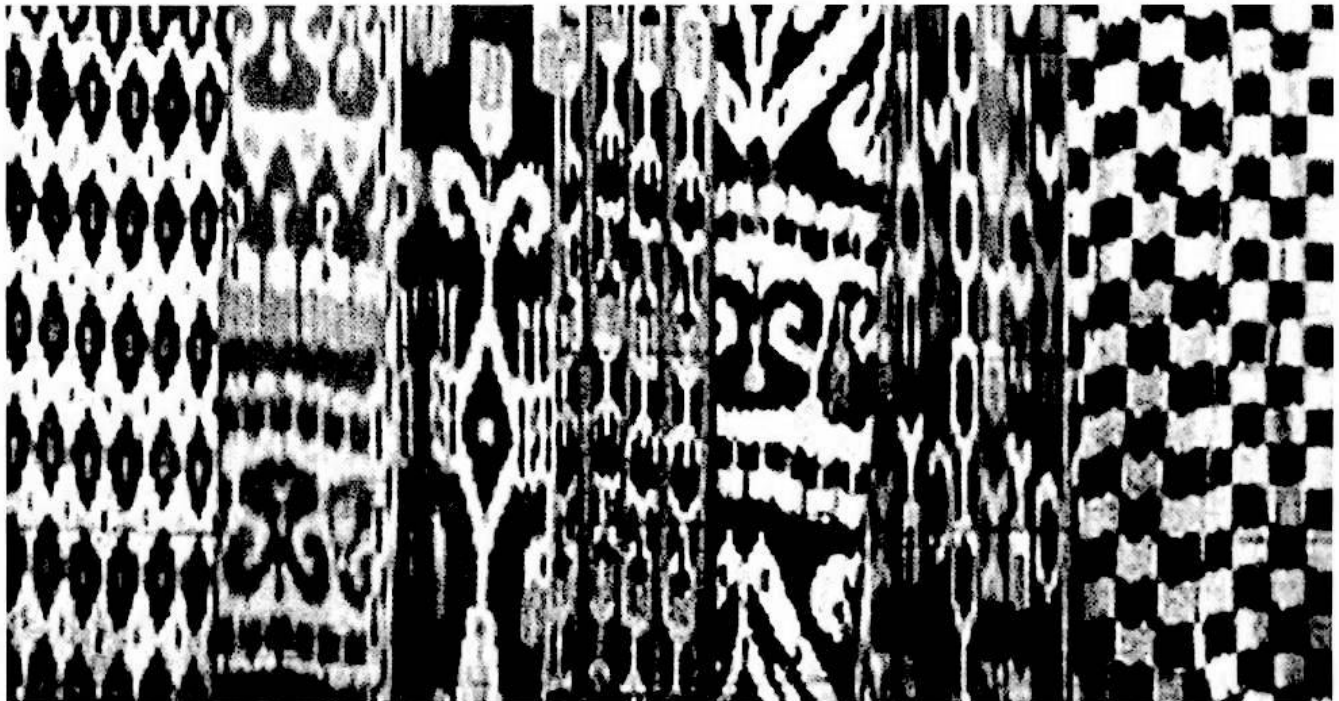
يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن قاشتېشىدىن ئىبارەت قىممەتلىك بۇيۇمنىڭ چىقىدىغانلىقى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، ئېلىمىز ۋە چەت ئەل ئالىملىرى، تارىخچىلىرى يازغان ئەسەرلەردە بۇ ھەقتە قىممەتلىك مەلۇماتلار بار. جۇڭگونىڭ مەشھۇر كلاسسىك ئەسىرى «تارىخىي خاتىرىلەر» دە «ئۇدۇننىڭ غەربىدىكى دەريا غەربكە قاراپ ئاقىدۇ. شەرقىدىكى دەريا شەرقكە قاراپ ئاقىدۇ، لوپنۇر كۆلىگە قۇيۇلىدۇ. قاشتېشى كۆپ چىقىدۇ» دەپ يېزىلغان. «خەننامە»، «ۋېي نامە»، «لياڭ نامە»، «سەپەر خاتىرىسى»، «يېڭى تاڭنامە غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» قاتارلىق ئەسەرلەردە يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ ئورنى ۋە بۇ دەريادىن قاشتېشى چىقىدىغانلىقىغا دائىر خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان. «سۈڭ سۇلالىسى تارىخى» دېمۇ بۇ ھەقتە مەلۇماتلار قالدۇرۇلغان. «ئوتتۇرا ئاسىيا موغۇل تارىخى» ناملىق ئەسەردە بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىلگەن. «زەھەبى دۇل ئەخبار» (تاللانغان خاتىرىلەر) دېمۇ بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىلگەن.

«ماركۇ پولونىڭ ساياھەت خاتىرىسى» دە: «خوتەن

چۈنكى، جاھانغا مەشھۇر بولغان خوتەن قاشتېشىنىڭ ئەڭ ئېسىللىرى ۋە كۆپ قىسمى مۇشۇ دەريادىن چىقىدۇ. قەدىمدىن بۇيان خوتەن دېگەن نام يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋە قاشتېشى دېگەن نام بىلەن زىچ باغلىنىشلىق بولۇپ كەلدى. يەنى خوتەن دېگەن نام تىلغا ئېلىنغان ھامان كەشلىرىنىڭ كۆز ئالدىدا يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋە بۇ دەريادىن چىقىدىغان قاشتېشى نامايان بولدى. كىشىلەر يۇرۇڭقاش دەرياسى دېگەن نامنى ئاڭلىغاندا كۆز ئالدىغا قاشتېشى ۋە خوتەن دېگەن نامنى كەلتۈردى. قاشتېشىنى كۆرگەندە ۋە قاشتېشى دېگەن نامنى، سۆزنى ئاڭلىغاندا بولسا كۆز ئالدىغا يۇرۇڭقاش دەرياسى ۋە خوتەن دېگەن نامنى كەلتۈردى. بىر - بىرىگە زىچ باغلىنىشلىق بولغان بۇ تارىخىي جۇغراپىيىۋى ناملار يۇرۇڭقاش دەرياسىنىڭ خوتەن بوستانلىقىنىڭ ئىجتىمائىي رېئاللىقىدا، كىشىلەرنىڭ تۇرمۇشىدا نەقەدەر مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ. پەقەت يۇرۇڭقاش دەرياسى ياكى يۇرۇڭقاش ۋادىسى دېگەن نامنىڭ پۈتكۈل خوتەن دىيارىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنىنى، دائىرىسىنى مەركەزلىك ئىپادە قىلىپ بېرەلەيدىغان ئالاھىدىلىكى ئۇنىڭ خوتەننىڭ بىر پۈتۈن تارىخىي ئېتمولوگىيىسىدە ھەقىقەتەن مۇھىم ئورۇندا تۇرىدىغانلىقىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ.

يۇرۇڭقاش دەرياسى ھەقىقەتەن دۇنياغا داڭلىق

2009.6

نىڭ شەرقىدە يۇرۇڭقاش دەرياسى بار، غەربىدە يېشىل-قاش دەرياسى، ئۇنىڭمۇ غەربىدە قاراقاش دەرياسى بار، بۇ دەريالار قاراقۇرۇم تاغلىرىدىن باشلىنىدۇ»، دەپ يېزىلغان. «مىڭ سۇلالىسى تارىخى»دا: «ئۇدۇن دۆلىتىنىڭ غەربىدە يۇرۇڭقاش دەرياسى، غەربىدە يېشىلقاش دەرياسى يەنىمۇ غەربىدە قاراقاش دەرياسى بار، قاراقۇرۇم تېغىدىن باشلىنىدۇ، يەرلىك كىشىلەر ئايدىڭدا پارقىرىغان جايىنى كۆرسە سۇغا كىرىپ قاشتېشى سۈزۈپ ئېسىل قاش-تېشىغا ئېرىشىدۇ»، دەپ خاتىرە قالدۇرۇلغان. بۇ ھەقتە يەنە ئېلىمىزنىڭ ئاتاقلىق مېدىتسىنا ئالىمى لى شىجىن: «مەملىكىتىمىزدە قاشتېشى چىقىدىغان جايلار كۆپ... ئۇدۇن قاشتېشى ئەڭ ئېسىل» دېگەن. «كۈللى مۆجە-زات» ناملىق ئەسەردە «قاشتېشىنىڭ ئېسىلى ئۇدۇندىن چىقىدۇ» دېيىلگەن. مەشھۇر قاشتېشى مۇتەخەسسسى شيا لىنباۋ ئەپەندى خوتەن قاشتېشىنى تەرىپلەپ: «خوتەن قاشتېشى جۇڭخۇا قاشتاشچىلىقىدا ئۆزگىچە مەنبەگە ئىگە بولۇپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىدىكى قاشتېشى ئويما بۇيۇملىرىدا خوتەن قاشتېشىنىڭ ئالاھىدە سۈپىتى ۋە كىلىكلىك ئورۇندا تۇرىدۇ»، دېگەن.

ئېلىمىز ۋە چەت ئەللەردىكى ئىلىم نوپۇزلۇقلىرىنىڭ يۇقىرىقى مەلۇماتلىرى ھەقىقەتەن يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن قاشتېشى يەنە كېلىپ ئېسىل، سۈپەتلىك قاشتېشى چىقىدۇ. غانلىقنى ئىسپاتلاپ بېرىدىغان پاكىتلاردۇر. گەرچە يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن بۇنىڭدىن نۇرغۇن يىللار ئىلگىرىلا قاشتېشى چىقىشقا باشلىغان بولسىمۇ ھازىرغىچە ئۇنىڭ مەنبەسى تۈگىمىگەن بولۇپ بۇ دەريادىن قاشتېشى كۈلۈش، ئىزدەش مەشغۇلاتى ھېلىمۇ داۋام قىلىپ كەلمەكتە. بۈگۈنكى كۈندىمۇ دەريا قىنىدا يىراق - يېقىندىن كەلگەن نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ھەرخىل ئۇسۇلدا قاشتېشى كۈلۈۋاتقانلىقىنى، ئىزدەۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. خوتەندە نۇرغۇن كىشى مۇشۇ سودا بىلەن تىرىكچىلىك قىلىپ كەلمەكتە.

يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان قاشتېشى خوتەن قاشتېشى دەپ ئاتىلىدۇ. گەرچە خوتەننىڭ قىسمەن تاغلىرىدىن ۋە ئىلگىرى سۇ ئېقىپ بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە ئېقىن ئۈزۈلۈپ قېلىش سەۋەبلىك يارداڭلىققا ئايلىنىپ قالغان چۆللەردىن قاشتېشى چىقىمۇ بۇ تاشلار ئىچىدە ئەڭ ئېسىلى يەنىلا يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان

قاشتېشىدۇر. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان قاشتېشى سۇ ئاققان دەريا قىنىدىن چىقىدىغان بولغاچقا ئادەتتە سۇ تېشى دەپ ئاتىلىدۇ (كان رايونلىرىدىن چىقىدىغان قاشتېشى كان تېشى دەپ ئاتىلىدۇ. قۇرۇپ كەتكەن دەريا ئىزلىرىدىن چىقىدىغان قاشتېشى چۆل تېشى، دەپ ئاتىلىدۇ).

يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان قاشتېشىنىڭ كېلىشى مەنبەسى قاراقۇرۇم تاغلىرىدىكى قاشتېشى جايلاشقان جايلار بولۇپ، يامغۇر ياكى سەل سۇيىنىڭ كۈچى بىلەن تاغ جىنىسلىرى گۈمۈرۈلۈپ چۈشكەندە ئۇلارغا ئايرىلىشىپ چۈشكەن قاشتاشلىرى سۇنىڭ كۈچى بىلەن ئېقىپ تۆۋەن ئېقىنلارغىچە يېتىپ بارىدۇ. نەتىجىدە دەريا قىنىدا قاشتېشى پەيدا بولىدۇ. يۇرۇڭقاش دەرياسىدىن چىقىدىغان قاشتاشلىرىنىڭ تۈرى كۆپ بولۇپ، ئاساسلىقى ئاق قاشتېشى، زۇمرەت قاشتېشى، چىپار قاشتېشى، قارا قاشتېشى، كۆك قاشتېشى، سېرىق قاشتېشى ۋە كاۋاش قاشتېشى تۈرلىرىگە بۆلۈنىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە قوي يېغىدەك، ئاق، كاشتاندەك سېرىق، خوراز تاجىسىدەك قىزىل، سىياھتەك قارىلىرى ئەڭ ئېسىلى ھېسابلىنىدۇ. قاشتېشىنىڭ رەڭگى ھەر خىل بولغىنىدەك ئۇنىڭ چوڭ - كىچىكلىكىمۇ ئوخشاش بولمايدۇ. چوڭ قاشتېشى ئاساسەن دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىن چىقىدۇ. بۇ يەرلەردىن چىقىدىغان قاشتېشى ناھايىتى چوڭ بولۇپ، ئېغىرلىقى 100 كىلوگرامدىن ئارتۇق كېلىدىغانلىرىمۇ بار. دەريانىڭ ئوتتۇرا ئېقىنلىرىدىن بۇنداق قاشتېشى ئاساسەن چىقمايدۇ. ئوتتۇرا ھال چوڭلۇقتىكى قاشتېشى چىقىدۇ. بۇ جايلاردىن ۋە دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنىدىن كىچىك تىپتىكى قاشتېشى ۋە زىرە تاشلار چىقىدۇ. بۇ تاشلار قاشتېشى ئويمانچىلىقى ۋە تۈرلۈك زىبۇزىننەت بۇيۇملىرىنىڭ ياخشى ماتېرىيالى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

قاشتېشى — ئۇيغۇر تىبابىتىدە ساغلاملىققا كاپالەتلىك قىلىشنىڭ ياخشى دورىسى دەپ قاراپ كېلىنگەن، تىبابەتتە ئىشلىتىلگەن. يەنى تىبابەتتە قاشتېشىنى زىننەت بۇيۇمى قىلىپ بوينىغا ئېسىۋالسا، ئۈزۈك، ھالقا، بىلەزۈك قىلىپ قۇلاق، قول، بىلەكلىرىگە تاقىۋالسا ئادەم يۈرەك كېسىلىگە گىرىپتار بولمايدۇ، ھارغىنلىق ھېس قىلمايدۇ دەپ قارىلىدۇ. قاشتېشىنى ئادەم ئىستېمال قىلىدىغان دورىلارغا مۇۋاپىق مىقداردا ئارىلاشتۇرۇپ ئىستېمال قىلسا، قاشتېشىنى سوغۇق سۇغا سېلىپ قويۇپ مەلۇم ۋاقىت

قان ئايلىنىشى راۋانلاشتۇرىدۇ، دەپ قاراشقان. بۇلار قاشتېشىنىڭ ئۇيغۇر تېبابىتىدە ئۇزاق مۇددەت ئىشلىتىلىپ سىناقىن ئۆتۈش ئارقىلىق يەكۈنلەنگەن ئەمەلىي ھاسىلات. لار بولۇپ قاشتېشىنىڭ كىشىلەر تۇرمۇشىغا چوڭقۇر سىڭىپ كىرگەنلىكىنى، كىشىلەر تۇرمۇشى بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتتە بولۇپ كەلگەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرەلەيدۇ. يۇقىرىقى قاراشلار خوتەندە كىشىلەر تۇرمۇشىدا چوڭقۇر يىلتىز تارتقان بولغاچقا، نۆۋەتتە خوتەندە بىر قىسىم كىشىلەردە بولۇپمۇ قىز - ئاياللاردا قاشتېشىدىن ياسالغان زىننەت بۇيۇملىرىنى ئاقاش، سېلىش، ئەرلەردە قاشتېشىدىن ياسالغان ئۇزۇكى بارماقلىرىغا سېلىش، كىچىك قاش تېشىنى يېنىدا ساقلاش، كۆز تەگمىسۇن دەپ بالىلارغا كۆز مونچاق، تۇمار ياساپ ئاقاپ قويۇش ئادىتى ھېلىمۇ داۋاملاشماقتا.

پايدىلانغان ماتېرىياللار:

- ① ئابدۇرشات مۇساجان تۇغرۇل، «خوتەن قاشتېشىنىڭ بۆسۈكى - قاش ئۆگۈز»، «يېڭى قاشتېشى زۇرنىلى» 2004 - يىل 2 - سان.
- ② پولات ئاماننۇرى، «خوتەن قاشتېشى»، «ئاسىيا كىنىدەكى» گېزىتى. 2008 - يىل 10 - ئاينىڭ 23 - كۈنىدىكى سان.
- ③ ئوبۇلھەسەن داۋۇت، «قاشتېشىنىڭ شىپالىق رولى»، «شىنجاڭ گېزىتى» 2008 - يىل 10 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىكى سانى.
- ④ «جۇڭگو بالىلار قامۇسى» مىللەتلەر نەشرىياتى 2007 - يىل 5 - ئاي نەشرى. 32، 38 - بەتلەر.
- ⑤ «گۆھەر زېمىن خوتەن»، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى. 1995 - يىل نەشرى 356 - بەت. (ئاپتور: خوتەن مائارىپ ئىنستىتۇتىدا)

سۇدا تۇرغۇزۇپ ئېچىپ بەرسە تەن ساغلاملىقىغا كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ، ئۇزاق ئۆمۈر كۆرۈش ئارزۇسىنى ئەمەلگە ئاشۇرغىلى بولىدۇ، خېمىخەتەردىن ساقلانغىلى بولىدۇ، بۆرەكتىكى قىزىقلىقىنى ۋە دەرد - ھەسرەتنى ئازايتقىلى بولىدۇ، دەپ قارالغان. قاشتېشىنى يېنىدا ئېلىپ يۈرسە كەيپىياتنى ياخشىلىغىلى بولىدۇ، چۈش بۇزۇلۇش، چۈشۈش قورقۇش، چۈچۈش، تەشۋىشلىنىش قاتارلىق ئىشلاردىن ساقلانغىلى بولىدۇ، ئۇيقۇنىڭ سۈپىتىگە كاپالەتلىك قىلغىلى بولىدۇ، دەپ قارالغان؛ قاشتېشىنىڭ سۈزۈك، ئاق رەڭلىكى ئادەمنى چاقماق سوقۇشتىن، ئۇسسۇزلۇقتىن ساقلايدۇ، دەپ قارالغان؛ ئاق قاشتېشى تالقىنى بىلەن قۇرۇتۇلغان شاپتۇل چېچكى ئارىلاشتۇرۇپ ياسالغان ئۇپا تېرىگە سۈرتۈپ بېرىلسە ئادەم بەدىنىنىڭ ھەرقايسى ئەزالىرىدا پەيدا بولىدىغان ئاق كېسەل (بەرسە) ۋە ھەرخىل تېرە كېسەللىرىنى داۋالىغىلى بولىدۇ، دەپ قارالغان؛ كۆزىگە ئاق چۈشكەن، كۆز نۇرىنى يىغالمىدىغان كىشىلەر ئاق قاشتېشىنى كۆز ۋە كۆز ئەتراپىغا سۈرۈپ بەرسە شىپالىق تاپىدۇ؛ قولى تىترەيدىغان، يۈزىنىڭ قان نومۇرلىرى پالەچلەنگەن، ئاستىنقى قابىقى لىپىلدايدىغان، كۆزى ياكى ئېغىزى مايماق بولۇپ قالغان كېسەللەرنى داۋالاشتا قاشتېشى ئارىلاشتۇرۇلغان دورىلارنىڭ ئۈنۈمى يۇقىرى بولىدۇ، دەپ قارالغان؛ خوتەن ھۆكۈمەتلىرى يەنە قاشتېشى سۈدىكى تاش ئېرىتمىلىرىنى سۈزۈپ، سۈيۈك يوللىرىغا، بۆرەككە تاش چۈشۈشنىڭ، ئىچكى ئەزالارغا ئىسسىق ئۆتۈپ قېلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىپ

ماقالە قوبۇل قىلىش توغرىسىدىكى بىلدۈرگۈ

زۇرنىلىمىز نەشر قىلىنىپ بۈگۈنگە قەدەر ئوقۇرمەنلەر، ئاپتورلار ۋە ھەرقايسى ساھەدىكى قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېرىشىپ كەلدى. زۇرنىلىمىز بۇ يىلدىن باشلاپ ئونۋان ئالماقچى بولغان قېرىنداشلىرىمىزغا قولايلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن ئەدەبىيات - سەنئەت ساھەسىدىكى، مەكتەپلەردىكى ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىلىرىنىڭ ۋە تەتقىقات خىزمىتى بىلەن شۇغۇللانغۇچىلارنىڭ ماقالىلىرىنى قوبۇل قىلىدۇ.

سەمگىزدە بولسۇن، «مىراس» تا ئېلان قىلىنغان ماقالىڭىز ئونۋان باھالاش ھەيئىتى تەرىپىدىن ئېتىراپ قىلىندۇ. شۇڭا بىز بىلەن ئالاقىلاشقايسىز.

ھۆرمەت بىلەن: «مىراس» زۇرنىلى نەشرىياتى

تېلېفون نومۇرى: 0991 - 4554017

قاغىنىڭ قاق بېشىنى نېمە بېقىش؟

(ئۇيغۇر خەلق چۆچىكى)

بۇرۇنقى زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەن ئىكەن، كۈنلەردىن بىر كۈنى پادىشاھ ناماز بامداق تاهارەت ئېلىش ئۈچۈن ھويلىغا چىقسا قاپاق تېرەكنىڭ بېشىدا بىر قاغا «قاق - قاق - قاق» قىلىپ سايىراپتۇ. پادىشاھ ئۆيگە كىرىپ تاڭ سەھەردە قاغىنىڭ مۇنداق قاندىشى نېمىدىن بېشارەت بولدى؟ دەپ ئويلىنىپ نامە - زىنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن ئوردىغا چىقىپ پۈتۈن شەھەردىكى ئالىملارغا پەرمان چۈشۈرۈپ: — بۈگۈن مەن ئەتىگەندە تاهارەت ئېلىۋاتسام ھويلىدىكى تېرەك بېشىدا بىر قاغا «قاق، قاق، قاق» دەپ قاندىدى. بۇ قاغىنىڭ قاندىشى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟ بۇنىڭغا جاۋاب تېپىڭلار، — دەپ بۇيرۇپتۇ. ئۆلىمالار شۇنچە كىتابلارنى كۆرۈپتۇ ۋە ئاخشۇرۇپتۇ. ئويلىنىپمۇ كۆرۈپتۇ، لېكىن بۇ سوئالغا ھېچ قايسىسى جايدا جاۋاب بېرەلمەپتۇ.

پادىشاھ ئۇلارغا ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بېرىپتۇ ۋە:

— ئەگەر ئۈچ كۈندىن كېيىن ئاشۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمىساڭلار مېلىڭلار تالاڭغا، بېشىڭلار ئۆلۈمگە بۇيرۇلىدۇ، —

دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئۆلىمالار ئۆيگە قايتىشىپتۇ. ئۈچىنچى كۈنى توشاي دەپ قاپتۇ. بىر موللام شۇ كۈنى ئۆيدە بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالماي ئاخىر ئۆلۈمگە كېتىدىغان ئوخشىمەن دەپ قايغۇرۇپ يىغلاپ ئولتۇرسا بىر بالىسى بار ئىكەن، ئۇ بالا تالادىن كىرىپ قېلىپ دادىسىنىڭ يىغلاپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ دادىسىغا:

— ئى دادا، نېمە بولدى، نېمە ئۈچۈن يىغلايلا؟ — دەپتۇ. موللام بالىسىغا:

— ھەي بالام، نېمىگە يىغلاي، ئۈچ كۈن ئىلگىرى پادىشاھ بىزگە قاغىنىڭ قاق دېگىنى نېمە دېگەن بولدى؟ بۇنى تېپىڭلار دېدى. ھەممىز بۇنى تاپالمىدۇق. بىزگە ئۈچ كۈنلۈك مۆھلەت بەردى. بۇنى تاپالمىساق بىزنىڭ مېلى - مىزنى تالاڭغا، بېشىمىزنى ئۆلۈمگە بۇيرۇيدىغان بولدى. مانا بۈگۈن ئۈچ كۈن توشاي دەپ قالدى، بۇ سوئالغا جاۋاب تاپالمايۋاتىمەن. ئەتە ئۆلۈپ كېتەرەنمۇ دەپ يىغلاۋاتىمەن، — دەپتۇ. بالىسى دادىسىغا قاراپ:

— ئى دادا، يىغلىمىسلا، مەن بېرىپ بالىلاردىن سوراپ باقاي، بالىلار جاۋاب بەرسە ئەجەب ئەمەس، — دەپتۇ.

دە، مەكتەپكە ھەممىدىن بۇرۇن بېرىپ سىنىپقا كىرىپ ئولتۇرۇپتۇ. بالىلار ئارقا - ئارقىدىن سىنىپقا كىرىشىپتۇ. شۇ سە - نىپتا پادىشاھنىڭ بىر قىزىمۇ ئوقۇيدىكەن، بالا ئورنىدىن تۇرۇپ:

— ئەي بالىلار، سىلەرگە قىزىق بىر گېيىم بار دەيمۇ؟ — دەپتۇ. ھەممەيلىن بىردەك:

— دە، قېنى ئاڭلايلى، — دەپتۇ. بالا:

— قاغىنىڭ قاق دېگىنى نېمە دېگىنى بولدى؟ — دەپ سوراپتۇ.

بۇرۇننىڭ بۇرۇنسىدا

باللار ھەيران قېلىشىپتۇ ۋە نېمە دېيىشنى بىلمەي تۇرغاندا پادىشاھنىڭ قىزى: — قاغىنىڭ قاق دېگىنى «ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلغانمۇ خوتۇن» دېگىنى بولىدۇ، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ.

بالا بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ ئۆيگە قايتىپ بېرىپ دادىسىغا پادىشاھنىڭ قىزى بەرگەن جاۋابنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. موللام: «ھە، بۇ ھەق گەپ بولدى، مەن ئەتە بېرىپ پادىشاھقا دەي» دەپ خۇشال بولۇپ بەخىرامان ئۇخلاپتۇ. ئەتسى ھەممەيلەن پادىشاھنىڭ ئوردىسىغا يىغىلىپتۇ. پادىشاھ:

— قېنى سوئالغا جاۋاب تاپتىڭلارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

ھەممەيلەن بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ.

پادىشاھ غەزەپ بىلەن يەنە سوراپتۇ، ھېچقايسىسىدىن بىر ئېغىز گەپ چىقماي يىغىلىشىپ بىر - بىرىدىن رازىلىق سورىدى. شىپتۇ. پادىشاھ يەنە بەش دەققە مۆھلەت بېرىپتۇ. ئەگەر بەش دەققىدىن كېيىن جاۋاب چىقمىسا ئۆلۈمگە بۇيرۇشنى ئېيتىپتۇ. بەش دەققە توشۇپتۇ. پادىشاھ دەر غەزەپ بىلەن:

— ھە! قايسىڭلار جاۋاب بېرىسىلەر، — دەپ سوراپتۇ.

شۇ چاغدا ھېلىقى موللام ئورنىدىن تۇرۇپ:

— مەن جاۋاب بېرەي، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— قېنى سۆزلە، — دەپتۇ.

موللام:

— پادىشاھى ئالەم، قاغىنىڭ قاق دېگىنى «ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلغانمۇ خوتۇن» دېگىنى، — دەپتۇ.

پادىشاھ ھەم ۋەزىرلەرمۇ بۇ جاۋابنى ئاڭلاپ بىردەم باش چۆكۈرۈپ ئويلىنىپ تۇرۇشقا توپ ئارىسىدىن بىرسى ئورنىدىن قوپۇپ:

— بۇ جاۋابنى قايسى كىتابنىڭ قايسى بېتىدىن تېپىپتۇ؟ بۇنىڭغا جاۋاب بەرسۇن، — دەپتۇ.

بۇنى ئاڭلىغان پادىشاھ:

— ھەي موللا، بۇ جاۋابنى سەن قايسى كىتابنىڭ قايسى بېتىدىن تاپتىڭ؟ — دەپتۇ.

موللام پادىشاھقا ھودۇققان ھالدا:

— كىتابنى ئاقتۇرسام مۇنداق جاۋاب چىقىمىدى. لېكىن بۇنى ماڭا بالام دەپ بەردى، — دەپتۇ. پادىشاھ دەرھال موللامنىڭ بالىسىنى چاقىرتىپ:

— بۇ جاۋابنى سەن نەدىن تاپتىڭ؟ — دەپ سوراپتۇ.

بالا:

— بۇ جاۋابنى سىلنىڭ قىزلىرى ئېيتىپ بەردى، — دەپتۇ.

پادىشاھ دەرغەزەپ بولۇپ قىزىنى چاقىرتىپ:

— سەندەك ئۇزۇن ئېغىز، شۇم زۇۋان بالا، مېنىڭ بالام بولماي كەت. دەرھال بۇنى ئۆلتۈرۈڭلار، — دەپتۇ ۋە قىزىنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ.

پادىشاھنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ بىر ئاز ئويلىغاندىن كېيىن:

— ھۆرمەتلىك پادىشاھى ئالەم، سىلى ئۆيدىن چىقىپ قاغىنىڭ قاق دېگىنىنى نېمە دېگىنى بولىدۇ دەپ سوئال قويدىلا، بۇ سوئالغا ھېچ كىشى جاۋاب بېرەلمىدى. ئۇلارنى ئۆلۈمگە بۇيرۇدىلا. موللام قوپۇپ جاۋاب بەرسە ئولتۇر-غانلا قايسى كىتابتىن تاپتى دەپ سالدى. ئەمدى بۇ سوئالغا جاۋاب بەرگەن سىلنىڭ قىزلىرى ئىكەن، ئادەم غەزەپكە كەلگەندىن كېيىن ئاق - قارنى پەرق ئەتمەك قىيىن، غەزەپلىرىنى بېسىۋېلىپ مېنىڭ بىر ئېغىز سۆزۈمگە قۇلاق سالغايلا، سىلى قاغىنىڭ قاق دېگىنى نېمە دېگىنى بولىدۇ، دەپ بىر مۇنچە كىشىنىڭ چىنىغا زامىن بولغىلى تاسلا قالدىلا، مۇنداق جاۋاب ھېچقانداق تەبىرىنامىگە يېزىلغىنى يوق. لېكىن بۇ جاۋابنى قىزلىرى ئېيتىپ بېرىپتۇ. قىزلىرىنىڭ دېگەن جاۋابى توغرىمۇ توغرا ئەمەسمۇ؟ بۇنى ھەممىمىز بىلمەيمىز. ئەمدى بىز جاۋابنىڭ توغرا ياكى توغرا ئەمەسلىكىنى خەلقنى سو-

رايلى، — دەپتۇ. ھەممەيلەن بىردەك قوشۇلۇپتۇ. پادىشاھمۇ ئاخىر بۇ شەرتكە قوشۇلۇپ ھۆكۈمىدىن يېنىپتۇ.

پادىشاھ دەپتۇكى:

— ئۇنداقتا، بۇنى قانداق قىلىمىز؟

ۋەزىر ئېيتىپتۇكى:

— ئى پادىشاھ، قىزىڭىزنى ئۆلتۈرمەي قول ئاستىمىزدىكى پۇقرالارنى ئاخشۇرۇپ كۆرۈپ ئەڭ ئاجىز، كۈننى كۈن ئېتەلمەيدىغان بىر بالىنى تېپىپ نىكاھ قىلىپ بېرىلى، ئەرنى ئەر قىلامدۇ ياكى ئەرنى يەر قىلامدۇ، ئاندىن كۆ-رەيلى، — دەپتۇ.

پادىشاھ بۇ گەپنى ئاڭلاپ شەھەرگە ئادەم چىقىرىپ شەھەر - يېزا بويىچە ئەڭ ئاجىز يىگىتتىن بىرنى تېپىپ كېلىشكە بۇيرۇپتۇ. بۇيرۇقنى ئىجرا قىلغىلى چىققانلار شەھەر - يېزىنى ئايلىنىپ بىر يېزىدىن 19 ياشلارغا كىرگەن، بىر قېرى ئا-نىسى بار، يوتقاندىن پەقەت قوپمايدىغان، چاي، ئاش، نان دەپ توۋلاپ ياتىدىغان، ئاش، ناننى ئانىسى ئاغزىغا سېلىپ قويىدىغان ھۇرۇندىن بىرنى تېپىپتۇ.

قىزنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىپتۇ. ئەمدى ئۇ ئۆيدە ئانا - بالا، خوتۇن ئۈچ كىشى بوپتۇ. ئۇلاردا پەقەت يىپ ئىگىرد-دىغان چاق، بىر قازان، بىر چۆگۈن، بىر ئەسكى پالاس، بىر ئەسكى يوتقاندىن باشقا ھېچقانداق نەرسە يوق ئىكەن.

بۇرۇن ھۇرۇننىڭ ئانىسى چاق ئىگىرىپ يىپ سېتىپ، ساتقان يىپنىڭ پۇلىنىڭ يېرىمىغا پاختا ئېلىپ، يېرىمىغا نان ئېلىپ بالىسىنى باقىدىكەن. يەنە تەييار ئاشنى ئېتىپ ئانىسى ئۇنىڭ ئاغزىغا سېلىپ يېگۈزىدىكەن. بالا ئورنىغا چوڭ - كىچىك تەرەت قىلىپ، يوتقاندىن قوپماي ياتىدىكەن، ئەنە شۇنداق بىر ئۆيگە بۇ قىز كېلىن بولۇپ كىرىپتۇ.

قىز ئۆز قولى بىلەن ئۆيگە كىرگەندىن باشلاپ قىيىنلىقىنىڭ قولىدىن چاقنى ئېلىپ چاق ئىگىرىپتۇ. قىيىنلىقى تاماق قىپتۇ.

قىز چاق ئىگىرىپ ساتقان يىپنىڭ پۇلىغا يەنە پاختا ئېلىپ قالغان پۇلغا ئۆزى بىلەن قوشۇلۇپ ئۈچ جاننى باقىدىغان بوپتۇ. قىز بىر كۈنى ئەرنى قانداق قىلىپ يوتقاندىن چىقىرىپ ھەرىكەتكە سېلىش مەسلىسىنى ئويلاپتۇ - دە، بىر تاۋاقتا ناننى چىلاپ ئېرى ياتقان ياستۇقنىڭ بېشىغا قويۇپ ئۆزى چاق ئىگىرىشكە كىرىشىپتۇ.

ئەرنىڭ قورسىقى ئېچىپ، يوتقاندا يېتىپ تۇرۇپ:

— نان، چاي، — دەپ ۋارقىراپتۇ.

قىز گەپ قىلماي چاق ئىگىرىپتۇ. ئېرى يەنە توۋلاپتۇ. قىز:

— ناننى چايغا چىلاپ قوشۇق سېلىپ ياستۇقنىڭ بېشىغا ئايرىپ قويدۇم، بويىڭىزنى سەل ئۇزاتسىڭىز يېتىدۇ، — دەپتۇ. ئېرىنىڭ ئاخىر قورسىقى ئېچىپ، قورساقنىڭ ئاچلىقىغا چىدىماي يوتقاندىن سەل سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ بويىنى ئۇ-زىتىپ چاينى ئىچىپ يېتىپتۇ.

ئەتسى يەنە قىز تاماق ئېتىپ قاچىغا ئېلىپ ئۆتكەنكى قويغان يەردىن سەل يىراقراق قويۇپ يەنە ئۆزى چاق ئى-گىرىشكە كىرىشىپتۇ. ئېرىنىڭ قورسىقى ئېچىپ يەنە توۋلاپتۇ، قىز:

— تۇنۇڭنىڭ سەل مەدەت قىلسىلا تاماقنى يەيلا، مەن چاق ئىگىرىۋاتىمەن، — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

ئېرى يەنە قورسىقىنىڭ ئاچلىقىغا چىدىماي يوتقاندىن چىقىپ تاماقنى يەيدىغان ھالەتكە كەپتۇ.

قىز بۇ ئەھۋالنى كۆرگەندىن كېيىن تاماق ئېتىپ تاماقنى پاختا بېشىغا ئېلىپ قويۇپ ئۆزى چاق ئىگىرىپتۇ. ئېرى ئاخىر پاختا بېشىدىن تاماق ئېلىپ يەيدىغان بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ قىز ئېرىنى يوتقاندىن چىقىرىپ ئۆزى تاماقنى يەيدى-غان ھالەتكە كەلتۈرۈپتۇ.

قىز ئويلىنىپ ئەمدى ئېرىمنى تاماق يېيشكە كۆندۈردۈم، ئۇنى ئەمدى ئوتۇن يېرىپ ئوت قالاشقا كۆندۈرەي، دەپ ئۇنىڭغىمۇ كۆندۈرۈپتۇ. ئۆي ئىشلىرىغا، سودا - سېتىق ئىشلىرىغا كۆندۈرمەسم بولماس دېگەن نىيەت بىلەن قىز ئېرىگە شۇنداق دەپتۇ:

— سىز مەن ئىگىرىگەن يىپنى بازارغا ئېلىپ بېرىپ سېتىڭ، خېرىدار نەرخىنى سورىسا ئون تەڭگە دەڭ، ئۇنىڭدىن ئوشۇق ساتماڭ، كەممۇ ساتماڭ، بەش تەڭگىگە پاختا ئېلىڭ، قالغان بەش تەڭگىگە نان ئېلىڭ بولىدۇ، — دەپ ئېرىنى بازارغا يولغا سايپتۇ.

شۇنداق قىلىپ ئېرى بازارغا كىرىپ - سودا - سېتىق قىلىپ چىقىشقا باشلاپتۇ.

بىر بازار كۈنلۈكى ئىكەن، ھۇرۇن يىگىت خوتۇنى ئىگىرىگەن يىپنى داستىخانغا چىكىپ سېتىپ چىقىش ئۈچۈن با-زارغا قاراپ مېڭىپتۇ.

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىدا

يولنىڭ يېرىمىغا بارغاندا سودىگەرنىڭ تۆگىلىرىنىڭ لايغا پېتىپ قالغان يېرىگە يېتىپ كەپتۇ. سودىگەر بىر نەچچە ئادەملىرى بىلەن لايغا پېتىپ قالغان تۆگىلەرنى چىقىرىۋاتقان ئىكەن، بىر نەچچە تۆگىنى چىقىرىپ لايىدىن چىقالمىغان بىر - ئىككى تۆگىسى قالغاندا ئۇلار چارچاپ ھېچقانداق ئامال قىلالماي يولدىن بىرەر ئادەم ئۆتسە پۇل بەرسەم ياردەملىشىپ تۆگىنى لايىدىن چىقىرىشىپ بەرسە، بازارغا كېيىن قالماساق دېگەن نىيەت بىلەن ئەتراپقا قارىسا يولدا بىر بالىنىڭ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ:

— ئەي يىگىت، ماۋۇ تۆگىلەرنى لايىدىن چىقىرىشىپ بەرگىن، ئىشى ھەققىنى ئوبدان بېرىمەن، — دەپتۇ. ھۇرۇن سودىگەرگە قارايمۇ قويماي:

— مېنىڭ ئىشىم ئالدىراش، بازارغا بارماقچىمەن، ۋاقتىم يوق، — دەپتۇ. سودىگەر يالۋۇرۇپتۇ، ھۇرۇن ئۇنىمىدى. تۇ. ئاخىر سودىگەرنىڭ ئاچچىقى كېلىپ بىر تۆگىنىڭ چىرىمىدىكى كالتەكنى سۇغۇرۇپ ھۇرۇننى بىر - ئىككىنى ئۇرۇپ: — ساڭا ياخشى گەپ قىلساق ئۇنىمىسەن، ئەمدى تۆگىنى چىقىرىشىپ بېرىمەن - يوق؟ — دەپ ھەيۋە قىپتۇ. ھۇرۇنغا تاياق ئۆتكەندىن كېيىن راسا ئاچچىقى كېلىپ قولىدىكى يېنى يەرگە قويۇپ:

— قېنى نېرى تۇرۇش، تۆگىنى ئۈزۈم بىر چىقىراي، — دەپ تۆگىنى قولتۇققا قىستۇرۇپ لايىدىن چىقىرىپتۇ. بۇنى كۆرگەن سودىگەرنىڭ ئاچچىقى بېسىلىپ ئۇنىڭ قاۋۇل يىگىت ئىكەنلىكىگە قول قويۇپ ئىشى ھەققى ئۈچۈن بىر تىللا بېرىپتۇ. ھۇرۇن بىر تىللا ئېلىپ بېلىگە تۈگۈپ، يېنى ئېلىپ بازارغا قاراپ راۋان بوپتۇ.

سودىگەر ئويلىنىپ تۇرۇپ: «بۇ بالا كەمبەغەل ئوخشايدۇ. لېكىن بەكمۇ كۈچلۈك ئىكەن، بۇنى مەن تۆگە يېتىلەي. دىغان ئادەم قىلىۋالسام بولغۇدەك» دەپ ھۇرۇننىڭ ئارقىسىغا ئۆز ئادىمىدىن ئىككىنى سېلىپ قويۇپ ئۇ يىگىت قايرە-گە بارىدۇ، ئۆيى نەدە كۆرۈپ كېلىڭلار، دەپ بۇيرۇپتۇ. ھۇرۇن بۇرۇنقىدەك بازارغا كىرىپ خوتۇنى دېگەن نەرخ بو-يىچە پاختا، نان، تۇز، چامغۇر ئېلىپ ئۆيگە قايتىپتۇ. ھېلىقى سودىگەرنىڭ ئىككى ئادىمى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن نەگە بارسا شۇ يەرگە بېرىپ مېڭىۋېرىپ ئاخىر ئۇنىڭ ئۆيىنى كۆرۈۋېلىپ كارۋانلار چۈشكەن سارايغا كىرىپتۇ ۋە سودىگەرنى ئېلىپ ھۇرۇننىڭ ئۆيىگە ئۇنى چاكار قىلىۋېلىشقا مېڭىپتۇ.

ھۇرۇن ئۆيگە كىرىپ سودىلىقلىرىنى بىر - بىرلەپ خوتۇنغا تاپشۇرۇپ بولۇپ:

— مەنمۇ پۇل تاپتىم، — دەپ يېنىدىكى بىر تىللا ئېلىپ خوتۇنغا كۆرسىتىپتۇ. خوتۇنى ھەيران قېلىپ:

— يالغان سۆزلىمەك، — دەپ تىللانى قولغا ئېلىپ قارىسا راست تىللا، بۇنى كۆرگەن خوتۇنى:

— بۇ تىللانى بىر يەردىن ئوغرىلاپ ئالدىڭىزمۇ ياكى بىر يەردىن تېپىپ ئالدىڭىزمۇ؟ قانداق تاپتىڭىز؟ —

دەپ سوراپتۇ. ھۇرۇن ئەھۋالنى خوتۇنغا سۆزلەپ بېرىپتۇ، شۇ ھامان تالادىن ئادەم تۇشى ئاڭلىنىپتۇ.

ھۇرۇننىڭ خوتۇنى چىقىپ قارىسا سالاپەتلىك ئادەملەر تۇرغۇدەك.

ھۇرۇننىڭ خوتۇنى ئۇلارنى ئۆيگە باشلاپ كىرىپتۇ.

مېھمانلار ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن سۆز باشلاپتۇ. سودىگەر باشلىقى ئۆزىنىڭ ھۇددىئا-

سىنى ئۇقتۇرۇپتۇ. ھۇرۇننىڭ خوتۇنى ئويلىنىپ كۆرۈپ ماقۇل كېلىپ ھۇرۇننى سودىگەرنىڭ چاكارلىقىغا بېرىپ ھەر

ئايلىق ئىش ھەققىنى 1200 تىللاغا گەپلىشىپتۇ. ئۇنىڭ تاشايىدا سودىگەر ھۇرۇنغا ئۈچ تۆگە مال جابدۇپ بېرىدىغان،

ئۇ ماللارنى ئۆزى سېتىپ سودا قىلىۋالدىغان بوپتۇ. شۇنداق قىلىپ ھۇرۇن سودىگەرگە مەنسۇپ بوپتۇ، ھۇرۇنغا سو-

دىگەر تەرىپىدىن بېرىلگەن ئون ئايلىق ئىش ھەققى 12000 تىللانى خوتۇنى ئېلىپ قايتۇ. ئەمدى سۆزنى ھۇرۇندىن

ئاڭلايلى: ھۇرۇن باي سودىگەرلەر توپىغا قېتىلغان كۈندىن تارتىپ ناھايىتى ئوبدان ئىشلەپتۇ. بۇنى كۆرگەن سودىگەر

ئۇنىڭغا ئۈچ تۆگە مال جابدۇپ بېرىپتۇ. شەھەر مۇشەھەر يۈرگەن سودىگەرلەردىن سودا - سېتىق قىلىشنى ئۆگىنىپ

ئون يىل ئىچىدە ئۈچ تۆگە مېلىنى 300 تۆگە مال قىلىپ كۆپەيتىپتۇ.

ئەمدى ئۆيدە بۇلنى ئېلىپ قالغان ھۇرۇننىڭ خوتۇنىمۇ بىكار تۇرماي 12000 تىللاغا تۆگە، كالا، قوي، ئۆچكە

سېتىۋېلىپ ئۇنى باقتۇرۇپ ئون يىل ئىچىدە نۇرغۇن چارۋىغا ئىگە بوپتۇ ۋە يېڭىدىن ئۆي - ئىمارەت سالدۇرۇپتۇ.

ئون يىلدىن كېيىن ھۇرۇن بايىمۇ تاپقان مال - مۈلۈكلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تېخىمۇ باي بوپتۇ.

بۇ خەۋەر قوشنا يېزىلارغىمۇ ئاڭلىنىپ ھۇرۇن باينىڭ داڭقى چىقىپ قايتۇ. نەگە بارسا ھۇرۇن باينىڭ تۆگىسى،

ھۇرۇن باينىڭ كالىسى، ھۇرۇن باينىڭ قويى، ھۇرۇن باينىڭ ئۆچكىسى ئۇچرىشىدىغان ھالەتكە كەپتۇ. نەگە بارسا

پالانى يېزىدا ھۇرۇن باي دەپ بىر يېڭى باي چىقىپتۇ. مال - دۇنياسى ھېسابسىز ئىكەن، ئۇنىڭ ئەقىللىق بىر خوتۇنى

بار ئىكەن، دېيىشىدىكەن.

ئارىدىن ئون يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت ئۆتۈپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى پادىشاھنىڭ ۋەزىرى ئېيتىپتۇكى:
— ئى پادىشاھى ئالەم، سىلنىڭ قاغىنىڭ قاق دېگىنى نېمە دېگىنى بولدى؟ دېگەن سوئاللىرىغا جاۋاب بەرگىنى
ئۈچۈن قىزلىرىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلماي بىر تۈل خوتۇننىڭ ھۇرۇن ئوغلغا ياتلىق قىلغان ئىدى، ئۇنىڭغا ئون
يىلدىن كۆپرەك بوپتۇ. ئۇنىڭ ھال ئەھۋالى قانداق، راست ئەرنى ئەر قىلدىمۇ ياكى ئەرنى يەر قىلدىمۇ؟ بۇ بىزگە نا-
مەلۇم، مانا ئەمدى بىز بېرىپ بىر ھال - ئەھۋال ئۇقۇپ كەلسەك، — دەپتۇ.

پادىشاھ:

— راست، بۇ ئىشنى سۈرۈشتۈرۈپ قىزىمنى كۆرۈشۈم لازىم، — دەپتۇ.
شۇنىڭ بىلەن ۋەزىر پادىشاھنىڭ ئالدىدىن چىقىپ پۈتۈن سوۋغا - سالام تەييارلىقلارنى پۈتكۈزۈپتۇ.
پادىشاھ نۇرغۇن سوۋغا - سالاملارنى ئېلىپ ئوردا ئادەملىرى بىلەن يولغا چىقىپ خېلى ئۇزاق يول يۈرگەندىن
كېيىن بىر توپ تۆگە پادىشاھقا ئۇچراپتۇ، تۆگە باققۇچىدىن:
— بۇ كىمنىڭ تۆگىلىرى؟ — دەپ سوراپتۇ پادىشاھ. تۆگە باققۇچى:
— بۇ تۆگىلەر ھۇرۇن باينىڭ، — دەپتۇ، يەنە بىر مەھەل يول يۈرگەندىن كېيىن بىر مۇنچە كالا پادىشاھقا ئۇچراپ-
تۇ. پادىشاھ كالا باققۇچىدىن:

— بۇ كىمنىڭ كالىلىرى، — دەپ سوراپتۇ. كالا باققۇچى:

— بۇ كالىلار ھۇرۇن باينىڭ، — دەپتۇ ۋە يەنە قوي، ئۆچكە پادىلىرىغا ئۇچراپتۇ. ئۇلاردىن سورىسا ئۇلارمۇ
«ھۇرۇن باينىڭ» دەپ جاۋاب بېرىپتۇ. بىر يەرگە بارسا ئۇ يەردە بىر كاتتا ھويلا - ئىمارەت تۇرۇپتۇ. پادىشاھ كۆڭل-
دە ئون يىلدىن بۇرۇن بۇ يەردە بىر پۇچۇق ئۆي بار ئىدى. مۇنداق ئىمارەت يوق ئىدى. ئەمدى مەندىن بۆلەك
بىرسى پادىشاھ بولدىمۇ نېمە؟ دەپ ھەيران قېلىپ بىر ئادەمدىن سوراپتۇ:
— ئاۋۇ ئىمارەت كىمنىڭ؟

— ئۇ ئۆيلەر ھۇرۇن باينىڭ، — دەپتۇ. پادىشاھ:

— ھەي، تۆگىلەرنى كىمنىڭ دېسەم ھۇرۇن باينىڭ دەيدۇ. كالىلارنى، قويلارنى، ئۆچكىلەرنىمۇ ھۇرۇن باينىڭ
دەيدۇ، بۇ پادىشاھلىق ئىمارەتتىمۇ ھۇرۇن باينىڭ دەيسەن ھۇرۇن باي دېگەن قايسى باي ئۇ؟ ئۇنىڭ زادى قانچىلىك مال -
دۇنياسى بار؟ ئۇ باي قايرىدىن پەيدا بولدى؟، — دەپ سوراپتۇ. ھېلىقى كىشى:
— بۇرۇن مۇشۇ يەردە ھۇرۇن ئىسىملىك ئۆزىمۇ ھۇرۇن بىر تۈل خوتۇننىڭ بالىسى بار ئىدى. ئۇ بىر پادىشاھنىڭ ق-
زىغا ئۆيلەنگەندىن كېيىن خوتۇننىڭ تىرىشچانلىقى ۋە ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن ئون يىلدىن ئاشتى، مۇشۇنچىلىك باي
بولۇپ كەتتى، — دەپ ئەھۋالنى بايان قىپتۇ.

پادىشاھ يا ھەزرىت، بۇ ھېلىقى مېنىڭ كۈيۈغلۇم شۇ ئوخشامدۇ، مەن ئون يىل ئىلگىرى قىزىمنىڭ جاۋابى
ئۈچۈن قىزىمنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغىلى تاس قاپتىمەن، دېگەن ئوي بىلەن قىزىمنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كېلىپ قاپتۇ. ئۇلار
ئاتتىن چۈشۈپ تۇرۇشقا ھويلىدىن ھۇرۇن باينىڭ چاكارلىرى چىقىپ پادىشاھنىڭ ئاتلىرىنى قولدىن ئېلىپ ئاتخانغا
ئەپچىقىپتۇ. ئېلىپ كەلگەن سوۋغا - سالاملارنى يىغىشتۇرۇپ ئۇلارنى ھۇرۇن باينىڭ مېھمانخانىسىغا باشلاپتۇ.
پادىشاھ ئۆيگە كىرىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئۆيىنىڭ تۆت تېمىغا ۋە ئۆي ئىچىلىرىگە قارىسا ئۆزىنىڭكىدەك
بولۇپ قاپتۇ. ئاڭغىچە قولغا سۇ بېرىلىپ تاام كەلتۈرۈپتۇ ۋە قىزى، كۈيۈغى بىلەن كۆرۈشۈپتۇ، ئۇلار بىلەن بىر
نەچچە كۈن بىرگە بولۇپ مېھمان بولۇپتۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن پادىشاھ قىزىدىن قانداق قىلىپ بۇ باياشات تۇرمۇشقا ئې-
رىشكەنلىكىنى سوراپتۇ. قىزى بېشىدىن ئۆتكەن سەرگۈشتىلىرىنى دادىسىغا بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىپتۇ.
پادىشاھ بۇنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قىزىنىڭ ئەقىللىق ھەم چىۋەرلىكىگە قايىل بولۇپ ھەقىقەتەن «ئەرنى ئەر قىلغان-
مۇ خوتۇن، ئەرنى يەر قىلغانمۇ خوتۇن» دېگەن جاۋابنىڭ توغرىلىقىغا ئىشىنىپتۇ.

ئۇلار بىلەن بىر نەچچە كۈن بىرگە بولۇپ پادىشاھ ئۆز ئوردىسىغا قايتىپ كېتىپتۇ. پادىشاھنىڭ قىزى ۋە كۈيۈغى
شاد - خۇراملىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرۈپ ئۆتۈپتۇ، شۇنىڭدىن بۇيان مانا بۇ تەمسىل خەلق ئارىسىدىن ئورۇن ئاپتۇ.

ئېيتىپ بەرگۈچى: ئوپال قۇمباغدىن ئابدۇرېھىم سەيدۇللا

رەتلگۈچى: مۇھەممەدجان ئابدۇرېھىم

«كونشەھەر ناھىيىلىك خەلق چۆچەكلىرى» توپلىمىدىن تەييارلاندى

IR A

خەلق ئەدەبىياتى مىراسلىرى چىن بولسۇن

خۇرسەنئاي مەمتىمىن

نەشر قىلىش ياكى ژۇرنالدا ئېلان قىلىش داۋامىدا خەلق ئەدەبىياتىنىڭ «ئاغزاكى تىل»لىق خۇسۇسىيىتى مەلۇم دەرىجىدە بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ، «ئاغزاكى تىلدىن يات-لىشىش» ھادىسىسى كۆرۈلدى.
بۇنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرى:

1. تارقىتىش شەكلىنىڭ ئۆزگىرىشى. بۇ ئەڭ ئاساس-لىق سەۋەب بولۇپ، ئەمەلىيەتتە خەلق ئەدەبىياتى ئېغىز-دىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كېلىۋاتقان ئېغىز ئىجادىيىتىدىن ئىبارەت. لېكىن ھازىر خەلق ئەدەبىياتى كىتاب - ژۇرنال، رادىئو - تېلېۋىزىيە دېگەندەك مەلۇم ۋاسىتە ئارقىلىق تارقىتىلىدىغان بولدى، بۇ جەرياندا بۇ ئەدەبىيات يازما تىلنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىدى.
2. توپلىغۇچىلار ئېيتىپ بەرگۈچىلەرنىڭ بايانىنى خاتىرىلىگەندىن كېيىن، رەتلەش داۋامىدا ئەسەرنى تېخى-مۇ «ياخشى» چىقىرىش مەقسىتىدە بەزى ۋەقەلىك، تەپسىلات ياكى پېرسوناژلارغا ئۆز تىلىنى قوشۇپ قويدى. مانا ئەھۋاللار سادىر بولدى، بۇ خەلق ئەدەبىياتىنى بىۋاسىتە يازما ئەدەبىيات خۇسۇسىيىتىگە ئىگە قىلىپ قويدى.
3. قولدىن قولغا ئۆتۈپ تەھرىرلىنىشى. خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى نەشر قىلىنىش داۋامىدا ئېيتىپ بەرگۈچىلەردىن توپلىغۇچىلارغا، ئۇلاردىن رەتلەشچىلەرگە ئاندىن تەھرىرلەرنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ. تەھرىرلەر بۇ

خەلق ئەدەبىياتى — ئەمگەكچى خەلقنىڭ ئەسىردىن بۇيان ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ كېلىۋاتقان ئاغزاكى ئەدەبىياتىدۇر. خەلق ئەدەبىياتى — تارىختا شەكىللەنگەن ئۆزگىچە شەكلى بىلەن ئەمگەكچى خەلقنىڭ ھېسسىياتىنى، ئىدىيىسىنى، تەلەپلىرىنى ۋە قىزىقىشلىرىنى ئىپادىلەيدىغان ئەدەبىيات.

ئۇنىڭ شەكىللىنىش ئۇسۇلى ۋە تارقىلىش ۋاسىتىلىرى جەھەتتىن ئېيتقاندا، ئۇ يازغۇچىلارنىڭ ئىجادىيىتىدىن پەرقلىنىدىغان «سۆزلەش - ئاڭلاش» شەكلىدىكى سەنئەتتۇر. ئاۋام خەلق ئىجاد قىلغان ئەپسانە، رىۋايەت، چۆچەك، قوشاق، ماقال - تەمسىل، مەسەل، لەتىپە - چاقچاق قاتارلىق ژانىرلار خەلق ئەدەبىياتى دائىرىسىگە كىرىدۇ.

1987-يىلىدىن باشلاپ شىنجاڭدا خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش خىزمىتى باشلىنىپ، ھەرقايسى رايونلارنىڭ خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرى توپلىنىپ نەشر قىلىندى. شۇ جەرياندا 1983-يىلىدىن باشلاپ نەشر قىلىنغان «مىراس» ژۇرنىلىمۇ خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ئېلان قىلىشنى ئۆزىنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى قىلىپ، نۇرغۇن خەلق مىراسىنى خەلقىمىزگە تەقدىم قىلىپ كەل-مەكتە.

بىراق خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلام قىلىپ

3. ئەسەرنىڭ سۇزىتىنى ئۆزگەرتەسلىك. چۈنكى خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس سۇزىتى قۇرۇلمىسى بولىدۇ، ئەگەر بىز ئۇنىڭ سۇزىتىنى ئۆزگەرتسەك، ئۇ يازما ئەدەبىيات شەكلىنى ئېلىپ قېلىشى مۇمكىن.

4. ئەسەردىكى پېرسوناژلارنى خالغانچە ئۆزگەرتىمەسلىكىمىز لازىم. ئەسەردىكى قەھرىمانلارنىڭ ئورنىنى ئالماشتۇرماستىن، پېرسوناژلار سانىنى كۆپەيتىپ ياكى قىسقارتماستىن كېرەك.

5. ئەسلى ئەسەرنىڭ تىلى ۋە ئۇسلۇبىنى ئۆزگەرتىمەسلىكىمىز كېرەك. چۈنكى خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس ئاغزاكى تىلى ۋە بايان قىلىش ئۇسلۇبى بولىدۇ. بۇنى ئۆزگەرتسەك پۈتۈن ئەسەرگە تەسىر يەتكۈزگەن بولىمىز.

6. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدە كۆرۈلگەن دۇنيا قاراش، ئۆرپ-ئادەت، ئېتىقاد، تېتىك قاراشقا ھۆرمەت قىلىشىمىز، ئۆزىمىزنىڭ قارىشى ۋە خاھىشى بويىچە بۇ ھەقتىكى تەپسىلاتلارنى خالغانچە ئۆزگەرتەسلىكىمىز، بۇ جەھەتتىكى بىلىمىمىزنى تولۇقلاپ، خاتالىق سادىر قىلىشنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمىز لازىم.

7. تەھرىرلىك داۋامىدىكى ئەڭ مۇھىم تەرەپ، ئىجادىي خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى پەرقلىنىدۇرۇشكە ماھىر بولۇشىمىز لازىم.

تەھرىر بۆلۈملەرگە ئەۋەتىلگەن بەزى ئەسەرلەرگە ئەستايىدىل قارىساق، بۇ ئەسەرلەرنىڭ قۇرۇلغان ياكى ئاپتور تەرىپىدىن ئىجاد قىلىنغانلىقى مانا مەن دەپ ئاشكارا بولىدۇ، شۇڭا ھەقىقىي خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ئىلغا قىلىشقا ماھىر بولۇش كېرەك.

تەھرىرلەر ئالدى بىلەن خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ ئۆزىگە خاس تىل ئالاھىدىلىكى، بايان قىلىش ئۇسلۇبى، سۇزىتى قۇرۇلمىسى، دىئالوگ ئالاھىدىلىكى، تېما ئالاھىدىلىكى قاتارلىق تەرەپلەرنى پىششىق ئىگەلەش لازىم. بۇنىڭغا پىششىق بولغاندىلا ساختا ئەسەرلەرنى بىر قاراپلا بىلىۋالغىلى بولىدۇ. مەسىلەن، ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە تەبىئەت تەسۋىرى كۆپ ۋە ئىنچىكە بولمايدۇ، ئادەملەرنىڭ ھالەت تەسۋىرى بولمايدۇ، ئەگەر ئالدىمىزغا كەلگەن ئەسەرلەردە بۇ تەرەپلەر بايقالسا، چوقۇم ئىجاد قىلغان ئەسەرلەر بولىدۇ.

(ئاپتور: «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە)

ئەسەرلەرنى باسقۇچمۇ باسقۇچ كۆرۈش داۋامىدا يۇقىرىدىكى قەدەك بەزى ۋەقەلىك ياكى دىئالوگ قوشۇلۇپ قالدىغان ياكى قىسقىراپ كېتىدىغان ھادىسە كۆرۈلىدۇ. نەتىجىدە خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ تىلى ئەدەبىي تىلغا ئايلىنىپ قالىدۇ.

يۇقىرىقى سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن خەلق ئەدەبىياتىدىن ئىبارەت بۇ خەلق مىراسى ئۆز ئەينەنلىكىدىن چەتنەيدۇ. ھازىر خەلقئارادا خەلق ئەدەبىياتىغا ئىنتايىن ئەستايىدىل قاراپ، ئۇنى كېيىنكىلەرگە ئەينەن يەتكۈزۈش ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

شۇڭا ئەنە شۇنداق بۇزۇلۇشنىڭ ئالدىنى ئېلىش، خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ئەينەن، ئەسلىي قىياپەتتە خەلققە يەتكۈزۈشتە بىز ژۇرنال مۇھەررىرلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى ئىنتايىن چوڭ.

ئەمەلىيەتتە خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى تەھرىرلەشنىڭ ھاجىتى يوق ئىدى. بۇ خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، تەھرىرلەشتىكى «ئىلمىي بولۇش» پرىنسىپىدىكى خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنىڭ ئەسلىي قىياپىتى، تىلى، سۇزىتىنى ئەينەن ساقلاش، ئەسلىسىگە ھۆرمەت قىلىش پرىنسىپىمۇ ئۇيغۇن كېلەتتى. نېمەنى خاتىرىلىگەن ياكى ئۇنىڭغا، سىنغا ئالغان بولسا، شۇنى ئېلان قىلساق، نەشر قىلساق كۇپايە قىلاتتى. بىراق ھازىر بەزى رايونلارنىڭ خەلق ئەدەبىياتى توپلىمىدا ياكى تېخى ئېلان قىلىنمىغان خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىدە نۇرغۇن بۇزۇلۇش ۋە يېتەرسىزلىك مەۋجۇت بولغاچقا، بۇنىڭدىن كېيىن ئېلان قىلماقچى بولغان خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى چوقۇم ئەستايىدىل تەھرىرلەش زۆرۈر بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئۈچۈن تۆۋەندىكى بىر قانچە تەرەپلەرگە ئالاھىدە دىققەت قىلىشىمىز لازىم.

1. خەلق ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى ژۇرنالغا تاللىغاندا، ھەرقايسى رايونلارنىڭ ئاغزاكى تىل ئالاھىدىلىكى ساقلىنىپ قالغان ئەسەرلەرنى ئەڭ باشتا تاللىشىمىز لازىم. تاللىغان ئەسەرنىڭ ئەسلىي نۇسخىسىنى تەھلىل قىلىپ، چۈشەنمىگەن نۇقتىلارنى ئالاھىدىلىكى ۋە خۇسۇسىيىتىنى ئىگىلەپ، ئەسەرنىڭ ئەسلىي قىياپىتىنى گەۋدىلەندۈرۈشىمىز لازىم.

2. تەھرىرلىگەندە ئەسەرنىڭ ئاساسىي تېمىسىنى قەتئىي ئۆزگەرتەسلىكىمىز كېرەك. چۈنكى تېما — ئەسەرنىڭ جېنى. ئەسلىي ئەسەردە نېمە تېما بولسا شۇ بولۇش، ئۇنى بەدىئىيەشتۈرۈشتىن ساقلىنىشىمىز لازىم.

I
R
A

چى 1982 - يىلى بۇ چۆچەكنىڭ مۇتقىغا قارىتا رۇش ئېلىپ بارغان. ئۇ پۈتكۈل ياۋروپاغا تارقالغان «كۈل قىز» نامىدا توپلام ئىشلىگەن. مەزكۇر توپلامغا 345 پارچە ۋارىيانت كىرگۈزۈلگەن. كېيىن كىشىلەر داۋاملىق دۇنياۋى تەكشۈرۈشلەردە بولغان، ئاخىرىدا ئاسىيا، ياۋروپا، ئافرىقا، جەنۇبىي، شىمالىي ئامېرىكا قاتارلىق قىستەلەرگە «كۈل قىز» نىڭ 700 دىن ئارتۇق ۋارىيانتى تارقالغان دېگەن يەكۈنگە كەلگەن» ③. خەلقئارادا «كۈل قىز» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان بۇ چۆچەكنىڭ ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا تارقالغان نامى «ئالتۇن كەش» نۇر.

«ئالتۇن كەش» چۆچىكى ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئىچىدە خەلقئارا چۆچەكلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئەڭ يېقىن بولغان چۆچەكنىڭ بىرسى بولۇشى تەبىئىي. بىزدە تارقالغان «ئالتۇن كەش» چۆچىكى بىلەن ياۋروپا ۋە باشقا جايلاردا تارقالغان «كۈل قىز» تىپىدىكى چۆچەكلەر بىر - بىرىدىن مەلۇم دەرىجىدە پەرقلىنىدۇ. بۇلاردىكى پەرق شۇ رايوندا ياشىغان مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ - ئادىتى سەۋەبلىك پەرقلىنىپ تۇرىدۇ ④. چۆچەكنىڭ ياۋروپا ۋارىيانتىنىڭ بىر قىسمىدا قىزنىڭ ئۈزۈكى شاھزادەنىڭ ئىستاكىدا ئۇنى ئۆلۈپ قالىدۇ، ئۇيغۇرچە ۋارىيانتىدا قىزنىڭ بىر پاي ئايىقى ئۇنى ئۆلۈپ قالىدۇ، شاھزادە مۇشۇ ئۈزۈك ياكى ئايىغا ئاساسەن قىزنى تىپىۋېلىپ ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىدۇ.

ئوخشىمىغان تەتقىقاتچىلار «كۈل قىز» چۆچىكىنى ئوخشىمىغان نۇقتىدىن تەتقىق قىلىپ كەلدى. مەزكۇر ماقالىنىڭ مەقسىتى «كۈل قىز» چۆچىكىنى روھىي ئانالىز نوقتىسىدىن تەتقىق قىلىش بولغاچقا، بىز گەپنى بىۋاسىتە چۆچەكنىڭ ئالاھىدە ئوبراز «ئايىغ» غا يۆتكەپ كەلەمەكچى. جۇڭگولۇق بىر قىسىم تەتقىقاتچىلار دەرۋەقە چۆچەكنىڭ ئايىغ ئوبرازىغا قىزىقىشقان. ئۇلار: «چۆچەكنىڭ مۇھىم ئامىلى «ئايىغ»، ئايال باش قەھرىمان ۋە «ئايىغا دەل كەلمەيدىغان» پۈت نوقتىسىدىن قارىغاندا بۇ ھېكايىنىڭ مەنبەسى شەرق بولۇش كېرەك. پۈتۈن كىچىك بولۇشى تەكىتلىنىشىدە جىنس بىلەن ئېستېتىك قاراشنىڭ بىر گەۋدىلىنىشى مەۋجۇت، بۇ جەھەتتە جۇڭگو تىپىك مىسال دېيىشكە بولىدۇ» ⑤، دەپ قارايدۇ. دەرۋەقە، قىزنىڭ ئايىقىنى ئىزدەش چۆچەكنىڭ ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ئېپىزوت. چوڭ نۇقتىدىن قارىغاندا ئۇ «قىز ئىزدەش مۇتقى» نىڭ بىر قىسمىدۇر.

روھىي ئانالىز نۇقتىسىدىن «ئالتۇن كەش» چۆچىكى ئۈستىدە ئىزدەش
ياسىن مۇھەممەد تىنياز تېكە
گۆھەرنىسا ئابلىپكىم

«ئالتۇن كەش» چۆچىكى ھەقىقىدىكى تەتقىقاتچىلاردا كۆپىنچە بۈگۈنكى دەۋر فولكلور تەتقىقاتچىسى ئامېرىكا - لىق ستىس تومپسوننىڭ «بارلىق چۆچەكلەر ئىچىدە ئەڭ داڭلىق (كۈل قىز) بولسا كېرەك» ① دېگەن سۆزى تىلغا ئېلىنىدۇ. دەرۋەقە «كۈل قىز» چۆچىكى پەقەت ياۋروپادىلا 500 پارچىگە يېقىن تارقالغان. ئۇ ھەتتا پۈتكۈل ھىندىستاننىڭ ئىچى ۋە سىرتىغا قەدەر كېڭەيدىگەن» ②. «مارىئان لورى كاركىس ئىسىملىك تەتقىقاتچى

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرىدە بۇ چوڭ مۇتىق «ئالما ئىزدەپ قىزنى تېپىش»، «بۇلبۇلگويانى ئىزدەپ قىز تېپىش»، «ئەڭگۈشتەرنى ئىزدەپ قىزنى تېپىش»، «دد-ۋىنى بويىسۇندۇرۇپ قىزغا ئېرىشىش»، «خاتا تونۇلۇپ قېلىپ مەلىكىگە ئېرىشىش»، «قىرىق ئوغلىغا قىرىق قىز ئىزدەش»، «جاھاننامەدە ياكى چۈشىدە قىزنى كۆرۈپ قېلىپ ئۇنى ئىزدەش» قاتارلىق شەكىللەردە ئۇچرايدۇ. يۇقىرىقى بىر قاتار قىسىمى مۇتىقلارنىڭ بىر قىسمىدا قىز ئاسادىدىي ھالدا يىگىتكە مەنسۇپ بولسا، يەنە بىر قىسىملىرىدا شاھزادە مەقسەتلىك ھالدا قىزنى ئىزدەيدۇ. ئەمما «ئالتۇن كەش» چۆچىكىگە ئوخشاش دەل مەلۇم شەرت بويىچە قىز ئىزدەيدىغان مۇتىق ئىنتايىن كەم ئۇچرايدۇ. دىققەتكە سازاۋەر تەرىپى شۇكى، «كۈل قىز» چۆچىكى ئېنىق بولغان مەنبەسىنى ئاللىقاچان يوقاتقان ۋە بىر قاتار مىللەتلەرگە ئورتاق مۇكەممەل چۆچەك. بىزنىڭ ھازىر كۆرۈۋاتقىنىمىز ئۇنىڭ پىششىقلىغان، تاكامۇللاشقان شەكلىدۇر. ئۇ يەنە سېھرىي چۆچەك بولۇش سۈپىتى بىلەن ئىپتىدائىي تەپەككۈر شەكىللىرىنى ھەم ئۆزى بىلەن بىللە ساقلاۋاتقان بولۇشمۇ مۇمكىن. شۇڭا «ئالتۇن كەش» چۆچىكىنى ئوقۇل ئۇيغۇرلارنىڭ تەپەككۈر نۇقتىسىدىن باشقا يەنە، باشقا مىللەتلەرنىڭ ئەسەردىكى ئىپىزوت ياكى ئوبرازلارغا مۇناسىۋەتلىك چۈشەنچىلىرى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ تەتقىق قىلىش مۇئەييەن ئەھمىيەتكە ئىگە. ئۇنداقتا خەلقئارادا «كۈل قىز» دەپ ئاتىلىپ، بىزدە «ئالتۇن كەش» نامى بىلەن مەشھۇر بولغان بۇ چۆچەكتىكى پۇت بىلەن ئاياغ ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ پىسخىكىسى ۋە ئۆرپ-ئادەتلىرىدە قانداق مەنىلەرگە ئىگە؟

1. ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ پۇت ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى

فروئىد «ياۋروپالىقلار چۈشىدە پۇتنى چۈشسە، دەل ئەزەلدىن جىنسىي ئەزانى چۈشكەن بولىدۇ» ⑥، دەپ بايان قىلغان. بىز چۈش ھەققىدىكى تەتقىقاتلارنى تازا چوڭقۇرلاشتۇرالمىغان بولساقمۇ، ئەمما ئېلىمىزدىكى كۆپ رايونلاردا پۇتقا مۇناسىۋەتلىك ئۆرپ-ئادەتلەرنىڭ بارلىقىنى بىلىدۇق. مەسىلەن، «ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى نۇرغۇن جايلاردا ياتلىق بولمىغان قىزلارنىڭ چۈشقىنىڭ پۇتنى يېپىشىگە يول قويۇلمايدۇ، بولۇپمۇ پۇتۇن بىر پۇتنى قولغا ئېلىۋېلىپ يېپىشىگە يول قويۇلمايدۇ. چۈنكى

ئۇلارنىڭ قارشىچە، ئۇنى يېسە ھامىلىدار بولۇپ قېلىشى مۇمكىن» ⑦. «خانى مىللىتىدە بالا تىلىگەندە، چوشقا پۇتنى ئۈستەلگە قويۇپ ئۇنىڭغا مۇناجات ئوقۇيدۇ. دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن ئۇنى كىيىمىنىڭ ئارىسىغا سېلىۋالىدۇ ۋە شۇنداق قىلغاندا بالىلىق بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىدۇ» ⑧. بۇلاردىن باشقا «ھىندىلاردا ئەر بۇتلارنىڭ پۇتى ھەمىشە ئەرلىككە سىمۋول قىلىنىدۇ. ھىندى دېھقانلىرى ھوسۇل ئېلىش ئۈچۈن، ھەر يىلى دېڭۈدەك ئايال ئىلاھقا ئاتاپ نەزىر بېرىدۇ، چۈنكى بۇ ئايال ئىلاھ مۇلايىملىق بىلەن بۇتنىڭ پۇتىدا ئولتۇرغان ئىمىش» ⑨.

ئەرلەرنىڭ پۇتىغا ئوخشاش ئاياللارنىڭ پۇتىمۇ جىنسىيەتكە سىمۋوللۇق قىلىنغانلىقى ھەققىدىكى دەلىللەرمۇ كەم ئەمەس. «جۇڭگودىكى بىر قىسىم ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىبارەت ئەپسانىلەردە، ئاياللارنىڭ پۇتى ھامىلىدار بولۇشنىڭ ئاساسى قىلىنغان. خانى مىللىتىدە «كەلكۈن كەت» كەندىن كېيىن ئىككىلا قىز ھايات قاپتۇ. بىر شامال چىققاندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ پۇتكۈل بەدىنى ھامىلىدار بولۇپ قاپتۇ. كۆكسىدىن نۇرغۇن بالا تۇغۇپتۇ، پۇتىدىنمۇ نۇرغۇن بالا تۇغۇپتۇ، دەيدىغان ئەپسانە بار» ⑩. «كونا تەۋرات. يا-گېر» دا مۇنداق دەيدۇ: «ئىسھاق خانىش، سىزنىڭ پۇتلىرىڭىز كەشىڭىز ئىچىدە قانچىلىك دىل مەھلىيا - ھە، سىزنىڭ پۇتلىرىڭىز گويا قاشتىشى، قايسى ئۇستىكارنىڭ قولىدىن چىققاندۇ. ئەگەر پەلەكنىڭ قالايمىقانلىقى ۋە تۇر-مۇشنىڭ بۇرۇقۇرۇملىقى تۈپەيلىدىن، قىزلار ئۆزىنىڭ گۈزەل پۇتلىرىنى قوغدىيالماسا، نەقەدەر نومۇس - ھە» ⑪ (دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، مەزكۇر باياندا پۇت ئىپپەت بىلەن باراۋەر ئورۇندا بايان قىلىنغان).

ئالدىنقى مەزمۇندا تىلغا ئالغانغا ئوخشاش، ئاياللارنىڭ پۇت يۇيۇشمۇ ئالاھىدە مەنىگە ئىگە. «كرەموت قىزلىرى ياتلىق بولۇشنىڭ ئالدىنقى كۈنى، قاش - كۆزلىرىنى تۈزەشتۈرۈشتىن كۆرە، پۇتنى يۇيۇش تەرتىپى ئۆتكۈزۈشنى مۇھىم دەپ قارايدۇ. ناسا بولۇندا قىزلارنىڭ پۇت يۇيۇشى پىنھان ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىش تەرتىپى بولۇپ باشقىلارنىڭ كۆرۈشىگە يول قويۇلمايدۇ» ⑫. «تامپسۇندىكى ئەرلەر قىزلارغا توي تەكلىپى قويغاندا ھەمىشە ئەرلىككە ۋەكىللىك قىلىدىغان بىر دانە ئوقيانى ئېلىپ، ئۆزى ياخشى كۆرىدىغان قىزنىڭ پۇتىغا تەڭگۈزدەدۇ. ئۇ قىزنىڭ پۇتىغا ئوقيا تەڭگەن ھامان مەيلى قىز

I
R
A

ئالەم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

009

قانداق مۇئامىلىدە بولسۇن، ئۇنىڭ توي كۈنىنى كۈتۈ-
 شنىڭ ھاجىتى يوق، يەنى قىز دەرھاللا ئۇنىڭ ئايالىغا
 ئايلىنىدۇ» ⑮. ئېلىمىزدىكى لاگۇلارنىڭ ئەپسانىلىرىدە
 ئىنتايىن يىراق بىر دەۋردە، ئەرلەر بالا تۇغاتتى، ئايال-
 لار ھېچقانداق ئىش قىلمايتتى. ئەرلەرنىڭ ھەممىسى
 ئۆزلىرىنىڭ پۇتىدا ھامىلىدار بولۇش ئۈچۈن ھامىلە يېتىلگەن-
 دىن كېيىن، بالا ئۇنىڭ پۇتىدىن تۇغۇلىدىكەن. بۇ ناھايى-
 تى ئاۋارىچىلىق بولۇپ، يا تېرىقچىلىق قىلغىلى بولمايتتى.
 گازاق بىخەستەلىك قىلسىلا بالا چۈشۈپ كېتەتتى. كېيىن
 تەڭرى قارىشىنى ئۆزگەرتىپ، تۇغۇمنى ئاياللارغا ھەدىيە
 قىلغانىكەن، دېيىلىدۇ. بۇ ئەپسانىدە گەرچە ئەرلنىڭ پۇتى
 تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئەپسانىنىڭ ئاخىرى روشەن ھالدا
 ئاياللارغا مەركەزلەشكەن بولغاچقا، مەزكۇر ئەپسانىدە دې-
 يىلىۋاتقنى دەل ئاياللارنىڭ پۇتى مەسىلىسىدۇر. خەنزۇ
 تىلىدا يەنە «تىزنىڭ ئاستىدا پەرزەنتى يوق» (مەن تە-
 جىمىسى) دەيدىغان ئىبارە ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، «بال-
 لىق بولالمايلىق» دېگەن مەنىدە. بۇ جايدا ئىشلىتىلگەن
 «تىز» دېگەن سۆزدە جىنسىيەت بىلەن «پۇت» نىڭ مەلۇم
 باغلىنىشىغا ئىگە ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈشى مۇمكىن.
 قېرىنداش مىللەتلەردىن قازاقلار دېمۇ بۇ خىل ئادەت-
 نىڭ بارلىقى مەلۇم. يەنى قازاقلاردا ئاياللارنىڭ ئالدىدا
 «پۇت» سۆزىنى تىلغا ئېلىش چەكلىنىدۇ. ئۇلارنىڭ قارى-
 شىچە ئۇ بىۋاسىتە ئاياللىق جىنسىيەت بىلەن باغلىنىشلىق
 بولۇپ، تابو ياكى پەرھىز دەرىجىسىگە كۆتۈرۈلگەن.
 بىر قىسىم مۇھەببەت داستانلىرىمىزدا «بالىسى يوق،
 پەرزەنتىسىز، ئىز - ئۇرۇقى يوق»، «يىگىت قىزنىڭ پۇتىغا
 بېشىنى قويۇپ جان تەسەددۇق قىلدى»، «يىگىت: قىزنىڭ
 پۇتىغا بېشىمنى قويۇپ بىر مۇگدۇالسام ئارمانم يوق
 ئىدى» دەپ نالە قىلدى» دېگەندەك جۈملىلەر ئۇچرايدۇ.
 ئۇيغۇر خەلقى چۆچەكلىرىدە «يالماۋۇزنىڭ قىزنىڭ
 تاپىنىدىن قان شورىغانلىقى» ھەققىدىكى ۋەقەلىك بىر
 قەدەر كۆپ ئۇچرايدۇ. ئاياللارنىڭ قېنىنى شوراش يالما-
 ۋۇزنىڭ مۇھىم خاراكتېرى. ئۇنىڭ بۇ ئالاھىدىلىكى بى-
 رلىگەن چۆچەكلەردىن «چىن تۆمۈر باتۇر»، «رەھىم-
 ىدىل ئۇكا بىلەن رەھىمسىز ئاكىلار»، «كەنجى باتۇر»،
 «سېھىرلىك يىگىت بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇز» قاتار-
 لىقلارنى ماسالغا ئېلىش مۇمكىن. بۇ چۆچەكلەرنىڭ ھە-
 مىسىدە باش قەھرىمان (يىگىت) نىڭ يوق ۋاقتىدىن پايد-

دىلىنىپ، يالماۋۇز قىزنىڭ تاپىنىغا بىگىز سانجىپ قېنىنى
 شورىدۇ. «بۇ ۋەقەلىك يەنە «ئېيىق باتۇر»، «خېمىر
 باتۇر» قاتارلىق چۆچەكلەرنىڭ بىر قىسىم ۋارىيانتلىرىدە-
 مۇ ئارىلىشىپ كەتكەن» ⑭.
 ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ پۇت ھەققىدىكى بايانلىرىدا
 زور ئوخشاشلىق بار. ئۇ بولسىمۇ دەل پۇتنىڭ جىنسى-
 يەت بىلەن بولغان ئوخشاشلىقى مەسىلىسىدۇر. پۇتنىڭ
 قانداقلارچە جىنسىيەتنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسى بولۇپ قال-
 غانلىقىدىن ئىبارەت تەپەككۈر جەريانىنى تولۇق يورۇتۇپ
 بېرىشكە ئامالسىزىمىز، ئەمما ئۇنىڭ سىمۋوللۇق مەنى-
 ئېلىپ قېلىشى ئەۋرەتنىڭ يېپىلىشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك
 بولۇشى مۇمكىن دەپ قارايمىز. يەنى ئەتنىڭ يېپىلىشى سە-
 ۋەبلىك ئەتكە يېقىن ئورۇندا تۇرىدىغان كىشىلەر ۋە يوتا،
 پۇت قاتارلىقلار جىنسىيەتنىڭ سىمۋولى قىلىنغان بولۇشى
 مۇمكىن. دېمەكچى بولغىنىمىز ئىپتىدائىي تەپەككۈردىكى
 ئىنسانلار ئەۋرەتكە ئالاقىدار مەسىلىلەرنى ئوتتۇرىغا قو-
 يۇشقاندا، كېيىنچە پەيدا بولغان ئەخلاقىي چۈشەنچىلەر-
 نىڭ سەۋەبىدىن ئۇنى بىۋاسىتە ئاتىماستىن، بەلكى سىمۋول-
 لاشتۇرۇش ۋاسىتىسىدىن پايدىلىنىپ ئۇنى «پۇت» ئارقى-
 لىق ئىپادىلىگەن دېگەن قىياسنى ئوتتۇرىغا قويماقچىمىز.
 گەپ بۇ يەرگە كەلگەندە بىز پۇتنىڭ جىنسىيەتكە
 سىمۋوللۇق قىلىنغانلىقىدەك تەرەپنى ئېيتىپ، پۇتنىڭ ياپ-
 قۇسى بولغان ئايالنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسىدىن قاجالمايد-
 مىز. چۈنكى ئايال ھەققىدىكى بايانلارمۇ پۇتنىڭ مەنىسىنى
 تېخىمۇ ياخشى ئىزاھلاپ بېرەلەيدۇ، شۇنداقلا ئۇ
 «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدىكى كەشنىڭ سىمۋوللۇق مەنى-
 سىنى ھەقىقىي يوسۇندا چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرەلەيدۇ.
 2. ئايالنىڭ بايىنى
 فروئىدە «مىلانىيادا، ئوغۇلچاق ئەگەر يولدا كېت-
 ۋېتىپ ئاجا - سىڭلىسىنىڭ ئىزىنى بايقاپ قالسا، ئۇ ھەر-
 گىزمۇ ئۇ ئىزنى بويلاپ ماڭمايدۇ. چۈنكى ئۇ شۇ ئىزنى
 بويلاپ كېتىپ نۇقتىنىڭ ھامىلىدار بولۇپ قېلىشىنى
 خالىمايدۇ» ⑮ دەيدۇ. «پۇت، پاچاق ۋە ئايال»
 ناملىق ئۇيغۇر ئۇيغۇر ماقالىدە دۆلىتىمىزنىڭ ھەرقايسى جاي-
 لىرىدا ئاياللارنىڭ ئايالغىلىرىنىڭ بىۋاسىتە نىكاھ بىلەن مۇ-
 ناسىۋەتلىك ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان.
 بۇ بايانلارغا ماس ھالدا ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا
 تارقالغان «چۈش تەبىرى» ناملىق كىتابتا مۇنداق بايان

لار ئۇچرايدۇ.

«يالاڭ ئاياغ مېڭىپ چۈش كۆرسە، باي ۋە كۈچلۈك بولىدۇ»، «ئاياغ كىيىپ چۈش كۆرسە توي قىلىشتىن دېرەك بېرىدۇ»، «يېڭى ئاياغ يامان خوتۇنغا گىرىپتار بولۇشنىڭ بېشارىتىدۇر. ئەگەر بۇ چۈشنى تۇل ئايال كۆرگەن بولسا ياتلىق بولۇشنىڭ، ئەگەر جورسى بار ئايال كۆرگەن بولسا، نىكاھلىق تۇرۇپ باشقا بىرسىنى ياخشى كۆرۈپ قالغانلىقىنىڭ بېشارىتى»، «كالاچ ياكى كىپش كىيىپ چۈش كۆرسە، مۇناسىپ ئادەم بولسا ياخشى تەبىئەتلىك ئايالغا ئېرىشىپ، ئۇنىڭ بىلەن نىكاھلىنىشنىڭ بېشارىتى»، «ئەر كىشى ئايال كىشىنىڭ ئايىغىنى يوقىتىۋېتىپ چۈش كۆرسە، ئايالنىڭ كۈڭلى سىرتقا قارايدىغانلىقىنىڭ بېشارىتى»، «ئادەمنىڭ ھوشۇقنى چۈشىدە كۆرسە مۇناسىپ ئادەم ئىنتايىن پاكىز ئايال بىلەن نىكاھلىنىشنىڭ بېشارىتى»، «پۇت بارماقلىرىنى چۈشىدە كۆرسە پەرزەنتى كۈچ قۇۋۋەتكە تولۇپ، مەنپەئەتلىك ئادەم بولىدىغانلىقىنىڭ بېشارىتى»، «پۇتنى چۈشىدە كۆرسە شېرىن تۇرمۇش، كۈچ - قۇۋۋەتلىك بولۇش، نىكاھلىنىشنىڭ بېشارىتى» ①۶....

يۇقىرىقىلاردىن باشقا يەنە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ئايرىم جايلاردا ئەگەر يىگىتنىڭ توي قىلغۇسى كېلىپ، ئاتا - ئانىسىغا دېيەلمەسە، بىر تال ئاياغقا سەۋزىنى تىقىپ، ئۆيگە قويۇپ قويىدىغان ئادەت بارلىقى مەلۇم. بوسكام ناھىيە 1 - ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ تىل - ئەدەبىيات ئوقۇتقۇچىسى ئابدۇغېنى مۇئەللىمنىڭ ئىيتىشىچە: «يەكەن، بوسكام ناھىيىلىرىدە ئەگەر يىگىتنىڭ توي قىلىشۇسى كەلسە ئاياغنىڭ ئىچىگە پىت سېلىپ قويىدىغان ئادەت بار، بۇ خۇددى پىت چاققاندىكە بىئارام بولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ».

«چۈش تەبىرى»دىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، ئاياغ كۆپىنچە ئاياللار بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك يېرى شۇكى، ئاياغ بەزىدە ياخشى ئايالغا، بەزىدە يامان نىيەتلىك ئايالنىڭ بېشارىتى سۈپىتىدە بايان قىلىنغان. نۆۋەتتە تۇرمۇشىمىزدا ئاياغ بىلەن ئاياللارنىڭ بىۋاسىتە باغلىنىشلىق ئىكەنلىكىنى بىلەلمەسەكە، ئەمما بىر قىسىم رايونلاردا ئەخلاقى جەھەتتىن بۇزۇق ئاياللارنى «كونا كەش» دەيدىغان تىل ئادەتلىرى ساقلانغان. بەزى رايونلاردا قايتا ئۆيلەنمەكچى بول-

غاندا، كىشىلەر شۇ كىشىنى يېڭى جورسى بىلەن توي قىلىشتىن توسماقچى بولسا «خەق كىيىپ بولغان كەشنى كىيىپ نېمە قىلسەن» دەيدىغان سۆز ئادىتىمۇ بار، شۇنداق بولۇشنىڭ ئەكسىچە «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدەكى ئالتۇن كەش تىپىك ھالدا ئىجابىي مەنىدىكى كەشتۇر.

3. «ئالتۇن كەش» چۆچىكىگە قايتىش

مەلۇمكى، ئاياغنى پۇتقا يۈزە ھالدا سېلىشتۇرۇش بىلەن مەسىلە ھەل بولمايدۇ. چۈنكى پۇت ئىنساننىڭ تەبىئىي ئەزاسى، ئاياغ ئۇنداق ئەمەس. بەلكى ئۇ ئىنساننىڭ كەشپىياتى. يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان بويىچە ئەۋرەتنىڭ يېپىلىشى سەۋەبلىك پۇت، كىندىك قاتارلىق ئەزالاردا جىنسىي مەنىنى يۈكلۈۋېلىشتەك سىمۋول تەرەققىياتى كېلىپ چىققان. ئوخشاشلا ئاياغنى ئىبارەت مەدەنىي جەھەتتىكى مۇھىم ئىنكاسى بولغان كەشپىياتتا قوپال، ياۋايى نەق جىنسىيەتنىڭ ئۆزى ئەمەس، بەلكى نىكاھنىڭ مەنىسى ئەكس ئەتكەن. «ئالتۇن كەش» تەكەشنىڭ ئىگىسىنى ئىزدەشتەك ۋەقەلىك ئىچىگە بارلىق زىددىيەتنى قويۇپ ھەل قىلغان. يەنى كىمنىڭ پۇتقا ئاياغ دەل كەلسە، شۇ قىز شاھزادىگە ياتلىق بولىدۇ. شۇ ۋەجىدىن ئاياغنى كۆرۈپ، تاغۇتاغ ئايلىنىپ قىزنى ئىزدەيدۇ، ئاخىر قىزنى تاپىدۇ. بىز كەشنىڭ چۈشۈپ قېلىشى سەۋەبلىك ۋەقەلىك نىڭ قانات يېيىشىدا مۇنداق ئىككى خىل پىرىنسىپقا قەتئىي ئەمەل قىلىنغان دەپ قارايمىز:

بىرىنچى، «يىپ ئۇچى قالدۇرۇش پىرىنسىپى». مەيلى قايسى مىللەتنىڭ چۆچەكلىرى بولسۇن، يىپ ئۇچى قالدۇرۇش پىرىنسىپى چۆچەكلەرنىڭ تەرەققىياتىدا كەم بولسا بولمايدىغان پىرىنسىپتۇر. ئەلۋەتتە، «يىپ ئۇچى قالدۇرۇش پىرىنسىپى» دېگەن بۇ پىرىنسىپنى چۆچەك ئەمەس، چادچىلىرى بولغان خەلق ئەمەس، بەلكى چۆچەك تەتقىقاتچىلىرى قويغان نامدۇر. يەنى سۇزىنى بىر قەدەر مۇرەككەپ بولغان چۆچەكلەردە سۇزىنى تەرەققىياتى ئۈچۈن مەلۇم نەرسىنىڭ ئالدىن ئوتتۇرىغا چىقىشى ياكى مەلۇم نەرسىنىڭ كەم بولۇشىدىن ئىبارەت. بەزىدە بۇ خىل پىرىنسىپ كەمتۈكلۈك پىرىنسىپى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئالدىن ئوتتۇرىغا چىققان شۇ يىپ ئۇچى ئەسەرنىڭ ئاخىرقى تەرەققىياتىنى بېكىتىدۇ. مەسىلەن، «ئەڭگۈشتەر» تىپىدىكى چۆچەكلەر. بۇ تىپتىكى چۆچەكلەردە «ئەڭگۈشتەر» نۇرغۇن كېسەلگە داۋا بولالايدۇ. يىگىت يولدا كېتىۋېتىپ

IR A

ئالم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

چاشقان، ھەرە، يىلان دېگەندەك ھايۋانلارنى قۇتقۇزۇپ قالدۇ. كېيىن يىگىت شۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن مەلىكىگە ئېرىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئەسەرنىڭ بېشىدىكى ئەڭگۈشتەر- نىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ئەسەرنىڭ ئاخىرىدىكى مەلىكىنى ئىزدەش ئۈچۈن كېرەك بولدىغان ئەقىل- مەكرلەر بىلەن ياكى يىگىتنىڭ مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن لازىم بولدىغان قوراللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇ ھەم «كەملىك پىرىنسىپى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنداق دېگىنىمىز چۆچەكلەردە ھەمىشە مەلۇم نەرسە كەم بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شۇ نەرسىنى ئېلىپ كېلىش لازىم بولىدۇ. بۇ باش قەھرىماننىڭ پىشىپ يېتىلىشى جەريانى بولۇپ، ئەسەر سۆزىتىنىڭ تۇگۇنىدۇر. مەسىلەن، پادىشاھ بۇلبۇلگويانى چۈشەيدۇ. لېكىن بۇلبۇلگويا يوق. شاھزادە مەلىكىنى جا- ھاننامە ئەينىكىدە كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىدۇ. ھوشىغا كېلىپ قارىسا مەلىكە يوق. ئاشۇ مەلىكىنى، بۇلبۇلگويانى، ئەيتا- ۋۇر كەم بولغان مەلۇم نەرسىنى تېپىش چۆچەك سۆزىتىنىڭ تەرەققىياتىنى كولمىناتسىيە نۇقتىسىغا يېتەكلەيدۇ. ئوخشا- شلا «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدىكى كەشنىڭ يوقىلىپ كېتى- شىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. شەكىل جەھەتتىن ئۇ «خاسىيەت- لىك ئەڭگۈشتەر» چۆچىكىدىكى ئەسلى بار بولغان بولسى- مۇ كېيىن يوقىلىپ كەتكەن ئەڭگۈشتەرگە ئوخشايدۇ. ئۇ- نىڭدا قاچان خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر تېپىلسا شۇ چاغدا باش قەھرىماننىڭ مۇرادى ھاسىل بولىدۇ. «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدە بولسا قاچان ئالتۇن كەش ئىگىسىنى تاپسا شۇ چاغدا شاھزادىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولىدۇ.

ئالتۇن كەش چۆچىكى يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان ھەر ئىككىلا پىرىنسىپقا قاتتىق ئەمەل قىلغان. ئەمما بىزنىڭ ئەڭ قىزىقىدىغىنىمىز بۇ ئىككى پىرىنسىپنىڭ كېسىشمە نۇقتىسى بولغان «قىزنىڭ ئايىغىنى ئۇنتۇپ قېلىش ئېپىزوتى» دىن ئىبارەت (ئەلۋەتتە، چۆچەكنىڭ ياۋروپا ۋارىيانتلىرىنىڭ بىر قىسمىدا تىلغا ئېلىنغان «ئۈزۈكنىڭ ئۇنتۇلۇپ قېلىشى» بىلەن «ئالتۇن كەشنىڭ ئۇنتۇلۇپ قېلىشى» ئوتتۇرىسىدا «چىرايلىققىمۇ ئۆزگەرتىش» مەۋجۇت. ياۋروپالىقلار ئۈچۈن «ئۈزۈك» نىكاھتىن، ئۆزىگە مۇۋاپىق كېلىدىغان قىزىدىن دېرەك بەرسە، بىز ئۈچۈن «ئايغ» ئوخشاشلا نى- كاھتىن، ئۆزىمىزگە مۇۋاپىق كېلىدىغان مەلىكىدىن دېرەك بېرىدۇ. قىز نېمە ئۈچۈن ئايىغىنى ئۇنتۇپ قالىدۇ، نېمە ئۈچۈن ئايىغىنى ئۇنتۇپ قالغاندىن كېيىنمۇ قىلچە ئەنسىرد- مەيدۇ، ئەكسىچە ئاخلىق ياكى ئاڭسىز ھالدا كەش ئارقى- لىق شاھزادىنىڭ ئۆزىنى تېپىشىنى كۈتىدۇ.

بىز بۇ جەريانغا نىكاھقا بولغان مايىللىق سىڭگەن دەپ قارايمىز. ئالان دوندىس بۇ ھەقتە مۇنداق دەيدۇ: «كۈلۈز» چۆچىكىنى مىسالغا ئېلىپ ئېيتساق، سىلەرنىڭ جۇڭگودا كۈل قىز ھەققىدە ئەڭ قەدىمكى خاتىرىلەر بار بولۇپ، ئۇنىڭدىكى كەشنىڭ سىمۋولى ھەرگىزمۇ ئاشۇ چۆچەك بىلەنلا چەكلىنىپ قالمايدۇ. بۇ چۆچەكنە كۈل قىز ئەڭ ئاخىرىدا خرۇستال كەشنى كىيىپ شاھزادە بىلەن دىلدارلىشىدۇ ھەمدە ئۇنىڭ بىلەن توي قىلىدۇ. بۇنىڭدا كەش بىلەن توي ئوتتۇرىسىدا بىر خىل باغلىنىش ئىپادى- لەنگەن. ئەمەلىيەتتە ئامېرىكا ۋە ئەنگىلىيە فولكلورىدىمۇ كەش توغرىسىدا نۇرغۇن مەزمۇنلار بار. ئالايلىق، ئامې- رىكىلىقلار توي مۇراسىمى ئۆتكۈزگەندە، يىگىت بىلەن كېلىنچەك ئولتۇرىدىغان ماشىنىنىڭ قوغداش تاختىسىغا كەش چىڭىپ قويدۇ. سىز ئۇلاردىن نېمە ئۈچۈنلىكىنى

چاشقان، ھەرە، يىلان دېگەندەك ھايۋانلارنى قۇتقۇزۇپ قالدۇ. كېيىن يىگىت شۇلارنىڭ ياردىمى بىلەن مەلىكىگە ئېرىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە ئەسەرنىڭ بېشىدىكى ئەڭگۈشتەر- نىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى ئەسەرنىڭ ئاخىرىدىكى مەلىكىنى ئىزدەش ئۈچۈن كېرەك بولدىغان ئەقىل- مەكرلەر بىلەن ياكى يىگىتنىڭ مۇشكۈلاتتىن قۇتۇلۇشى ئۈچۈن لازىم بولدىغان قوراللار بىلەن مۇناسىۋەتلىك. ئۇ ھەم «كەملىك پىرىنسىپى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇنداق دېگىنىمىز چۆچەكلەردە ھەمىشە مەلۇم نەرسە كەم بولۇپ قالىدۇ. شۇنىڭ بىلەن شۇ نەرسىنى ئېلىپ كېلىش لازىم بولىدۇ. بۇ باش قەھرىماننىڭ پىشىپ يېتىلىشى جەريانى بولۇپ، ئەسەر سۆزىتىنىڭ تۇگۇنىدۇر. مەسىلەن، پادىشاھ بۇلبۇلگويانى چۈشەيدۇ. لېكىن بۇلبۇلگويا يوق. شاھزادە مەلىكىنى جا- ھاننامە ئەينىكىدە كۆرۈپ ھوشىدىن كېتىدۇ. ھوشىغا كېلىپ قارىسا مەلىكە يوق. ئاشۇ مەلىكىنى، بۇلبۇلگويانى، ئەيتا- ۋۇر كەم بولغان مەلۇم نەرسىنى تېپىش چۆچەك سۆزىتىنىڭ تەرەققىياتىنى كولمىناتسىيە نۇقتىسىغا يېتەكلەيدۇ. ئوخشا- شلا «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدىكى كەشنىڭ يوقىلىپ كېتى- شىمۇ شۇنىڭغا ئوخشايدۇ. شەكىل جەھەتتىن ئۇ «خاسىيەت- لىك ئەڭگۈشتەر» چۆچىكىدىكى ئەسلى بار بولغان بولسى- مۇ كېيىن يوقىلىپ كەتكەن ئەڭگۈشتەرگە ئوخشايدۇ. ئۇ- نىڭدا قاچان خاسىيەتلىك ئەڭگۈشتەر تېپىلسا شۇ چاغدا باش قەھرىماننىڭ مۇرادى ھاسىل بولىدۇ. «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدە بولسا قاچان ئالتۇن كەش ئىگىسىنى تاپسا شۇ چاغدا شاھزادىنىڭ مۇرادى ھاسىل بولىدۇ.

ئىككىنچى، ئۆرپ- ئادەت ۋە ئېتىقادقا مۇناسىۋەت- لىك بولۇش پىرىنسىپى. مەلۇمكى سېھرىلىك چۆچەكلەر ھەرقانداق مىللەت چۆچەكلىرىنىڭ مەركىزىي قىسمىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇ ئەپسانىلەرنىڭ راۋاجى بولغاچقا، ئۇ- نىڭدا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ھەرقايسى دەۋرلەردىكى دىنىي ئېتىقاد قاتارلىق ئىدىئولوگىيىگە ئائىت چۈشەنچىلەر- رى ئەكس ئەتكەن بولىدۇ. «خاسىيەتلىك تاش» چۆچىكى- دە نېمە ئۈچۈن يىگىت كىشىلەرگە پايدىلىق بولغان قوي، ئۆچكە، ئات قاتارلىقلارنى قۇتقۇزۇۋالماي، ئەكسىچە دېھ- قانچىلىقنىڭ دۈشمىنى، ئىنسانلارنىڭ كۈشەندىسى بولغان چاشقان، يىلان، ھەرە قاتارلىقلارنى قۇتقۇزۇۋالىدۇ. بۇ ئە- مەلىيەتتە بۇددا دىنىنىڭ ھېكمەتلىرىدىن بولغان «ھەرقاندا-

009

سورىغان چېغىمىزدا ئۇلار نېمە ئۈچۈنلىكىنى ئېيتىپ بەر-
رەلمەيدۇ، بەلكىم بۇ پەقەت بىر ئادەت خالاس دەپلا
جاۋاب بېرىدۇ».

ئالان دوندېسىنىڭ يۇقىرىقى سۆزلىرى بىزگە بىزمۇ
«بۇ پەقەت بىر ئادەت، خالاس» دەپ قاراۋاتقان ئا-
دەتنى ئېسىمىزگە كەلتۈردى. كېرىيە، چىرا، نىيە، لوپ
ناھىيىسىنىڭ ئايرىم جايلىرى، چەرچەن ناھىيىسى قاتار-
لىق جايلاردا ئاياغقا ئائىت مۇنداق ئادەت ساقلانغان.
تويىدا قىزنى يۆتكەيدىغان چاغدا، قىز تويۇق كىيىم-
لەرنى كىيىپ ئاندىن يىگىت بىلەن بىللە ماڭدۇ. بۇ
چاغدا قىز يىگىتنىڭ ئالدىغا بىر پاي كەشنى چىقارت-
دۇ. يەنى «بۇ كەش قىزغا پاتماپتۇ» دېيىلىدۇ. بۇنى
ئاندىن يىگىت ئاياغقا پۇل سېلىپ قويدۇ. بەزى
چاغلاردا ئاياغ يېنىپ چىقىدۇ. بەزى چاغلاردا ئاياغ
يېنىپ چىقىپ يەنىلا پاتمىغانلىقىنى ئېيتىدۇ. يىگىت يەنە
قىزنىڭ ئاياغىغا پۇل سالدى. ئاخىر ئاياغ قىزغا دەل
كېلىدۇ. بۇ بىر خىل كومېدىيىلىك جەريان بولۇپ، ئا-
ياغنى ئەسلى قىز بىلەن يىگىت بىللە ئالغان ياكى
قىزنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر يىگىت تەرەپ بىلەن بىللە
ئالغان ۋە كېيىنچە يىگىت تەرەپكە يەتكۈزۈپ بەرگەن.
ئاياغنىڭ دەل كەلمەسلىكى مۇمكىن ئەمەس؛ ئىككىنچە-
دىن، كىچىك كېلىپ قالغان ئاياغ قانداقلارچە پۇلنى
سالسا دەل كېلىپ قېلىشى مۇمكىن؟

مېنىڭچە يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان سوئاللارغا پەقەت
ئالتۇن كەش چۆچىكى بىلەن باغلىنىشلىق بولغان قىياس-
مىزلا جاۋاب بېرەلەيدۇ. بۇ كومېدىيىلىك ئېپىزوت شەكلى-
دە يىگىت خۇددى ئالتۇن كەش (ئەمەلىيەتتە ئۇنىڭ
ئالتۇن كەش دېگىنى پەقەتلا سۈپىتى بولۇپ، قىممەتلىك
دېگەن مەنىنىلا ئىپادىلەيدۇ، خالاس)نى قولدا تۇتۇپ
تۇرغان شاھزادىگە ئوخشايدۇ. ئۇنىڭ ئىچىگە پۇل سېلى-
شى بولسا، ئالتۇن كەشنىڭ قىممەتلىك بولۇش شەرتىنى
ئورۇندايدۇ. بۇ ئۆرپ - ئادەتنىڭ ئالتۇن كەش چۆچىكى-
گە شۇ قەدەر ئوخشاشلىقى شۇكى، بىر پاي كەش ياندۇ-
رۇلۇپ چىقىرىلىدۇ. ئەگەر ئىككىلا پاي كەش يېنىپ چى-
قىلغان ئەھۋالدىمۇ، پەقەت بىرسىگىلا پۇل سېلىنىدۇ.
مەنچە بىز قەغەز پۇل ئاللىقاچان ئىجاد قىلىنىپ ئومۇم-
لاشقان دەۋرىمىزدىن كېيىنكى قايتىساق ئەسلى ئۇنىڭ ئى-
چىگە پۇل ئەمەس، ئالتۇننىڭ سېلىنغانلىقىنى پەرەز

قىلالايمىز. بۇنداق بولغاندا بۇ ئادەت دەل ئالتۇن كەش
چۆچىكىدىكى قىز ئىزدەش مۇتەقىنىڭ دەل ئۆزىدىن ئىبار-
رەت. بۇ بىزگە كەشنىڭ شەكسىزكى نىكاھ بىلەن مۇناسى-
ۋەتلىك ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ. دادىل گۇمان قىلغىنىمىز-
دا كەشنىڭ دەل كېلىشى ۋە كەشنىڭ ئۆزىگە مۇۋاپىق
كەلگەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىش دەل يىگىتكە مەيلى بارلىق-
نى بىلدۈرىدىغان بىر خىل شەكىل بولۇشى مۇمكىن.

بىزنىڭ بۇ كىچىككىنە ئىزدىنىشىمىز بىلەن مەشھۇر
ئالم ئالان دوندېسىنىڭ «روھى ئانالىز نۇقتىسىدىن
«قىزىل بۆك» چۆچىكى ئۈستىدە تەتقىقات» ناملىق ماقالە-
سىنى بىرلەشتۈرۈپ قارىغان چېغىمىزدا مەسىلىلەر تېخىمۇ
ئايدىنلاشقىدۇ. يەنى جىنسىيەتكە ئالاقىدار مەزمۇن ۋە
ۋەقەلىكلەر مەدەنىي جەھەتتىكى مەيدانغا كېلىشىگە ئەگ-
شىپ پىنھانلىققا ئۆتدۇ. دېيىشكە بولىدۇكى، پۇتنىڭ
ئاۋۋال جىنسىيەتكە ئالاقىدار مەزمۇنى ئېلىپ كېلىشى،
كېيىن ئاياغنىڭ نىكاھقا، قىزنىڭ مەيلىگە سىمۋول قىلىشى
ئەمەلىيەتتە، فروئىدنىڭ قارىشىدىكى ياۋايىلىقنىڭ يوشۇ-
رۇنۇش پرىنسىپىغا ئۇيغۇن. ئۇ ئەخلاق، قانۇن، ئادەت
قاتارلىقلارنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرايدۇ. ئىنساننىڭ مەدە-
نىيلىك چۈشەنچىسىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ
روشن ھالدىكى يالغىچ جىنسىي چۈشەنچىلەر بارغانچە
ئۆزىنى قېلىن بىر قەۋەت سىمۋوللار بىلەن يوشۇرۇپ ئا-
لىدۇ دەپ قارايدۇ. دەرۋەقە «ئالتۇن كەش» چۆچىكىدى-
كى «قىزنىڭ كەشگە ماس كېلىدىغان پۇتنى ئىزدەش»،
ئۇيغۇرلارنىڭ «چىن تۆمۈر باتۇر»، سالالارنىڭ «ئاتنىڭ
ئوغلى»، ئۆزبېكلەرنىڭ «بەدەل باتۇر»، يۇغۇرلارنىڭ
«ئۈچ باشلىق يالماۋۇز ۋە پالۋان يىگىت» قاتارلىق چۆ-
چەكلەردىكى يالماۋۇزنىڭ قىزنىڭ پۇتنىغا بىگىز تىقىپ قان
شورنىغا قارىغاندا جىق يوشۇرۇن، ئەلۋەتتە. بۇ خىل
يوشۇرۇنلۇق «ئالتۇن كەش» چۆچىكىنىڭ پەيدا بولغان
دەۋر جەھەتتىن يۇقىرىدا تىلغا ئېلىنغان چۆچەكلەردىن
خېلىلا كېيىن تۇرىدىغانلىقىنى چۈشەندۈرىدۇ.

دېمەك، پۇت، پاچاقتىن ئىبارەت جىنسىيەتنىڭ سىم-
ۋوللۇق مەنىسىنى ئۆزىگە يوشۇرۇپ تۇرىدىغان ئەزانىڭ
ياپقۇسى بولغان ئاياغمۇ نىكاھقا باغلىنىشلىق بولۇشتەك
سىمۋوللۇق مەنىنى ئۆزىگە يۇغۇرغان.

ئىزاھلار:

① سىس تومپسۇن: «دۇنيا چۆچەكلىرىنىڭ تىپولوگىيىسى»،

IR A

ئالىم بولساڭ قالەم سېنىڭكى

- 10 لەنكى: «ئىپتىدائىي دىن ۋە ئەپسانە»، خەلق ئەدەبىياتى - سەنئىتى مەجمۇئەسى 4 - سان، 1985 - يىل 5 - ئاي.
- 11 ۋىسمارنىڭ: «ئىنسانىيەتنىڭ نىكاھ تارىخى»، شاڭخۇ باسپىسى، 1992 - يىل نەشرى 137 - بەت.
- 12 خۇاڭشى: «جىنسىيەتكە ئائىت خۇراپىلىقلار ۋە ئادەتلەر»، يېڭى شىمال ژۇرنىلى 4 - جىلد 11 - سان، 1930 - يىل 6 - ئاي (مەزكۇر ستانا، ۋاھجىن «پۇت، پاچاق، ئاياغ» خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مۇنبىرى، 1998 - يىللىق 3 - ساندىن ئېلىنغان).
- 13 «جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دىنلىرى ۋە ئەپ-سانىلىرى چوڭ لۇغىتى»، شۆيۈەن نەشرىياتى، 1990 - يىل نەشرى، 375 - بەت.
- 14 ئوسمان ئىسمائىل تارىم: «ئۇيغۇر سېھرىلىك چۆچەكلەر - رى ھەققىدە تەتقىقات»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006 - يىل 5 - ئاي نەشرى، 331 - بەت.
- 15 فروئىد: «توتېم ۋە پەرھىز» جۇڭگو خەلق سەنئىتى نەشرىياتى، 1986 - يىل 5 - ئاي.
- 16 «چۈش تەبىرى» خەلق ئارىسىدا ئېقىپ يۈرگەن شافىق راق نۇسخا.
- (ئاپتورلار: ياسىن مۇھەممەتتىياز تېكە: خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ لېكتورى، ماگىستىر. گۆھەرنىسا ئابلىپىم: قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى تىل - ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى، ماگىستىر).

- شاڭخەي مەدەنىيەت - سەنئەت نەشرىياتى، 1991 - يىل 2 - ئاي نەشرى، 151 - بەت.
- 2 ستىس تومپسون: «دۇنيا چۆچەكلىرىنىڭ تىپلوگىيىسى»، شاڭخەي مەدەنىيەت - سەنئەت نەشرىياتى، 1991 - يىل 2 - ئاي نەشرى، 153 - بەت.
- 3 «كۈل قىز» چۆچىكىدىكى ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى، تىيەنجىن چەت ئەل تىلى ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2003 - يىل 6 - سان.
- 4 بۇ ھەقتە قىزىققۇچىلار ئوسمان ئىسمائىل تارىمىنىڭ شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئۇيغۇر سېھرىلىك چۆچەكلىرى ھەققىدە تەتقىقات» ناملىق كىتابىنىڭ 66 - بېتىدىن 76 - بېتىگىچە قاراڭ.
- 5 «كۈل قىز» چۆچىكىدىكى ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق ئىجتىمائىي قىممەت قارىشى، تىيەنجىن چەت ئەل تىلى ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2003 - يىل 6 - سان.
- 6 فروئىد: «چۈش تەبىرى»، جۇڭگو خەلق سەنئىتى نەشرىياتى، 1986 - يىل نەشرى، 280 - بەت.
- 7 ۋ. ئىبخارد: «جۇڭگو مەدەنىيىتىنىڭ سىمۋوللۇق لۇغەت - خۇنەن ئەدەبىيات - سەنئەت نەشرىياتى، 263 - بەت.
- 8 ۋاھجىن: «پۇت، پاچاق، ئاياغ» خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مۇنبىرى، 1998 - يىللىق 3 - سان.
- 9 ۋاھجىۋېن: «گۈلنىڭ سىمۋوللۇق مەنىسى»، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى مۇنبىرى، 1992 - يىللىق 6 - سان.

2009.6

«فېلىيە توندا ئەكس ئېيتىپ تۇرىدىغىنى تولاراق شۇ قەلەم ئىگىلىرىنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتتا ئۆزگىچە نەزەر بىلەن كۆزەتكەن، بىلگەن ھادىسە، ۋەقەلىكلەرنى ھەققانىيەت زېمىنىدا تۇرۇپ ئۆزىگە خاس زېرەكلىك ۋە ماھارەت بىلەن تەھلىل قىلىپ، ھېچنېمىنىڭ چەكلىمىسىگە قارىماي، ئەركىن پىكىر يۈرگۈزۈپ، جەسۇرانە ھالدا ۋىجدانەن ئوتتۇرىغا قويغان يۈرەك سۆزىدۇر. ئىككىنچى تۈرلۈك قىلىپ ئېيتقاندا، فېلىيە تون مەنتىقىي تەپەككۈر بىلەن جۇشقۇنلۇق ھاياجاننىڭ قوشۇلۇشىدىن ھاسىل بولغان ھەم شېرىن، ھەم چۈچۈك مېۋىدۇر. مانا بۇ تەرجىمە ئەدەبىياتىمىزنىڭ پېشىۋاسى، ئۇستاز تەرجىمان توختى باقى ئارتىشى ئەپەندىنىڭ مەزكۇر ژانىرغا قارىتا ئاقلارچە تەبىرى. يېقىندا «ئىزچىلار» كىتابخانىسى نەشرگە تەييارلىغان «كۆڭۈلدىن كۆڭۈلگە يول» ناملىق فېلىيە تونلار توپلىمى بۇ مۆھتىرەم قەلەم ساھىبىنىڭ «كەتمەن چاپقان گۇناھمۇ»، «ھەق سۆزلىگەن گۇناھ ئەمەس» (ئىككى قىسىم) قاتارلىق فېلىيە تون توپلاملىرىدىن كېيىن خەلقىمىزگە سۇنغان يەنە بىر كۆڭۈل سوۋغىسى. ئىشىنىمىزكى مەزكۇر كىتاب ھايات ھەققىدىكى تەپەككۈرىڭىزنى بېيىتىپلا قالماي، يەنە نۇرانە ئەدەبىي تىلىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس ئاجايىپ سېھرىي كۈچى بىلەن ئەقلىڭىزنى لال قىلىدۇ.

ژۇرنال ماركىسى ۋە تەھرىرنىڭ مەسئۇلىيىتى

ئىمىر ھەسەن ماخمۇت

تەھرىر بولغۇچىنىڭ ۋىجدانىي مەسئۇلىيەت مەيدانىدا تۇرۇپ ئۆزى، ژۇرنالنىڭ مەۋجۇتلۇقى ۋە ماركىسى ھەققىدە ئويلىنىشى بىلەن بىرگە، نۆۋەتتە بىر قىسىم ئاپتور-لىرىمىز ئىجادىيىتىدە ساقلىنىۋاتقان بەزى مەسىلىلەرنى ئۇلارغا سەھمىي يوسۇندا يوللاپ، بىر ئورتاق نىشان — ژۇرنالنىڭ تەرەققىيات، ئىستىقبالغا تېگىشلىك كۈچ كۆرسىتىش رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

ھازىر پات-پاتلا بىر قىسىم ژۇرنال تەھرىرلىرى ئاغزىدىن: «ئاپتورلار ئەسەرلەرنى ئىلگىرىكىدەك كۆپ ياكى تازا ئەستايىدىل يازمايدىغان بولۇپ كېتىۋاتىدۇ»، دېگەندەك سۆزلەرنى ئاڭلاپ قالمىز. ئەلۋەتتە، ئاپتور-لارنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق ئويلىغانلىرى بار. ئەدەبىي سۆھبەت يىغىنلىرى ياكى ژۇرنال خىزمىتى بىلەن بولغان كاماندېروپكىلارغا بېرىپ ئاپتورلار بىلەن ئۇچراشقان چېغىمىزدا بىر قىسىم سەھمىي، ئەدەبىياتقا ھەقىقىي مۇھەب-

بۇگۈنكى كۈندە ژۇرناللارنى بىر «مەدەنىيەت مەھسۇلاتى» دېسەك، ھەر بىر ژۇرنالنىڭ ئەتراپىدىكى ئاپتورلارنى مەدەنىيەت خام ئەشياسى بىلەن تەمىن ئەتكۈچى-لىرىگە؛ تەھرىرلەرنى شۇ مەدەنىيەت خام ئەشياسىنى ئوراپ، قاچىلاپ كىشىلەرنىڭ نۆۋەتتىكى مەنئۇيەت ئېستېتىكىسىغا لايىقلاشتۇرغۇچى تېخنىك، لايىھىلىگۈچىلەر-گە؛ ژۇرنال تەھرىر بۆلۈملىرىنى مەدەنىيەت تارقىتىش شىركەتلىرىگە ئوخشىتىشقا بولىدۇ. ئەلۋەتتە، ئۆز ئارا چۈشىنىش، ھەمكارلىق، دوستلۇقتىن بارلىققا كەلگەن بىر مەھسۇلاتنىڭ بازىرىدا ئالاقىلىشىشى ئۇنى ئىشلەپ چىقارغان ئورۇنغا بىۋاسىتە گۈللىنىش پۇرسىتى ئاتا قىلسا، ئەكسىچە بولغاندا نۇرغۇن مۇشكۈلات ياكى ۋەيرانچىلىق ئېلىپ كېلىدۇ، خالاس. شۇنىڭغا ئوخشاش ژۇرناللارنىڭ تەقدىرى بارا-بارا ئوقۇرمەنلەر بازىرى ئارقىلىق بەلگىلەنشىكە قاراپ مېڭىۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە ئالدى بىلەن

بولدۇ. ئەسەرنىڭ تېمىسى چىرايلىق، خۇش پۇراق بىر گۈلگە ئوخشايدۇ. دېمەككى، ئەسەر تېمىسىنى ياخشى قويۇپ ئۇنى ئوقۇرمەن نەزەرىگە ئىلىندۇرۇش ئاپتور ۋە تەھرىردىكى بىر ماھارەت. ھەر قېتىم كىتابخانلارنى ئارىلاش جەريانىدا كىتابپۇرۇشلارنىڭ بۇ جەھەتتىكى پىكىرلىرىمۇ ئاز بولمىدى. دېمىسىمۇ ئەسەر كۆرۈش جەريانىدا بولسا بەكلا ئاددىي، بىر بولسا ئەدەبىي ئەسەر بەدئىيلىكىدىن يىراق، ياكى بولمىسا كىتابخانغا بىر پۈتۈن ئەسەر مەزمۇنىدىن شەپە بېرىپ، ھەممىنى ئالدىن ئاشكارىلايدىغان تېمىلار بولۇپ، بۇگۈنكى دەۋر ئوقۇرمەنلىرىنىڭ ئېستېتىك تەلىپىگە ئۇيغۇنلىشالمىغان. بۇنداق تېمىلار شۇ پېتى ژۇرناللاردا پەيدا بولغاندا بىر بولسا ئوقۇرمەنلەردىن، بىر بولسا كىتابپۇرۇشلاردىن تەكلىپلەر كېلىپ، ئەسەرگە يېڭىچە، ئاجايىب ياخشى تېمىلار قويۇلۇۋاتقان. بۇ تەكلىپ، پىكىرلەر قانچە ياخشى بولسىمۇ، بىراق تەھرىرلەر تاشۇرۇپ ئالغاندىن كېيىن، مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئاپتورلارغا يەتكۈزۈشكە ياكى تەھرىرلىك قىلىش جەريانىدا تېمىغا ھەققىدە ئەستايىدىل باش قاتۇرۇپ ئۇنى جەلپكارلىق ھەم ئەدەبىي گۈزەللىككە ئىگە قىلمىغاندا ئەسەرلىرىمىزدە كۆرۈلۈۋاتقان بۇ ھال يەنىلا كونا سەنەمدىن ئۆزگىگە دەسسىيەلەي قالىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن ئاپتوردىمۇ، تەھرىردىمۇ ئەسەرنىڭ يەڭگىلىك تېمىلاردا ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشۈشكە يول قويمايدىغان مەسئۇلىيەت ئېڭى بولمىسا بولمايدۇ، بولۇپمۇ تەھرىرلەر، چۈنكى تەھرىر نۆۋەتتىكى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ساداسىغا قولاق سالغۇچى، تەلەپ پىكىرلىرىنى ئىلمىي تەتقىق قىلغۇچى، ژۇرنال بازىرىنىڭ نۆۋەتتىكى ئەھۋالىدىن بىۋاسىتە خەۋەردار بولغۇچى.

ۋەقەلىكى زىددىيەت توقۇنۇشى ئەسەردە سېھرىي كۈچ بولمايدۇ بۇ دۇنيا، ھەممىمىزنىڭ تۇرمۇشى زىددىيەت توقۇنۇشلارغا تولغان، كىچىك چاغلىرىمىزدا بىزنى ئاتلىق ئۇي-قۇلىرىمىزدىن ۋاز كەچتۈرۈپ ئۆزىگە رام قىلغان چۆچەك-لەرنىڭ سېھرىي كۈچى نەدە؟ نېمە ئۈچۈن بىر قىسىم ياز-غۇچىلارنىڭ ئەسەرلىرىنى قوللىمىزغا بىر ئالغانچە ئوقۇ-ۋەتمىگىچە بولدى قىلمايمىز؟ بۇنىڭغا گەرچە شۇ ئەسەر-

بەت بىلەن بېقىپ كېلىۋاتقان، ژۇرنالنىڭ تەرەققىيات ئىسسىقلىقىغا ئەستايىدىل مۇئامىلىدە بولىدىغان ئاپتورلار: «بىر قىسىم ژۇرناللارنى كۆرۈپ ھەيران قالغىمىز. تاللانغان ئەسەرلەرنىڭ ھەرقايسى جەھەتتىكى سۈپىتى خېلىلا تۆۋەن تۇرۇقلۇقمۇ مەتبۇئاتتىن ئورۇن بېرىلگەن. شۇنىڭغا قاراپ بۇنداق ئەسەرلەرنى تاللىغان تەھرىرلىرىمىزنى ژۇرنال بەت سانىنى توشقۇزۇش ئۈچۈنلا ئىشلەۋېتىپتۇ دەپ ئويلاپ قالغىمىز...»، دېگەندەك پىكىرلەرنى قىلىدۇ. دېمەككى، بىر ژۇرنالنىڭ مەۋجۇتلۇقى، ئورنى، جۈملىدىن ماركىسىنىڭ كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلب ئاسمىنىدا جەۋلان قىلىشىدىكى ئىككى قانات سانالغان ئاپتور، تەھرىرلەر ئۆزلىرى رازى بولمىغان ئەسەرلەرنىڭ ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ئالقىشلانماسلىقى تۇرغانلا گەپ.

دۇنيادىكى ھەر قانداق ماركىسىزىم - شىركەت، كارخانا خادىملىرىنىڭ ئۆز كەسپىگە بولغان ھەقىقىي مەسئۇلىيەت، مۇھەببىتىدىن بارلىققا كېلىدۇ. مەسئۇلىيەت، مۇھەببەت قانچە كۈچىگەنچە ماركىسنىڭ ئابىرۇيى، ئىناۋىتى شۇنچىكى ئۇسۇپ، ئۇنىڭ دائىرىسى كېڭىيىپ بارىدۇ. بۇگۈنكى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ژۇرناللارنى ھەرقايسى كىتابخانلار ئارقىلىق تاللاپ سېتىۋېلىش مۇشتەرى بولۇش يولىغا قارىغاندا مۇتلەق ئۈستۈن ئورۇنغا ئۆتتى. نەتىجىدە ژۇرناللارمۇ مەدەنىيەت مەھسۇلاتى سۈپىتىدە رىقابەت سورۇنىغا كىرىشكە باشلىدى. شۇنداقكەن ھەرقايسى ژۇرناللار يېڭى بىر رىقابەت دەۋرىدە ئۆز ماركىسى ئارقىلىق پۈتۈن تەرەپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولماقتا.

ئۇنداقتا ژۇرنال ماركىسى قانداق يارىتىلىدۇ؟ قانۇنىيەت يەنىلا ئوخشاش، سۈپەت ماركىسىنىڭ جېنى. سۈپەت ئۈچۈن مۇھەببەت، مەسئۇلىيەت كېرەك. ئەلۋەتتە بۇ نىشان تەھرىر ۋە ئاپتورلارنىڭ بىرلىكى، چۈشىنىشى ۋە دوستانە، سەمىمىي پىكىر ئالماشتۇرۇشى ئارقىلىق رويلىنىپ چىقىدۇ.

ئەسەر تېمىسى ئوقۇرمەن پۇرايدىغان تۇنجى گۈل كىتاب سېتىۋالماقچى بولغان ھەر قانداق بىر كىتابخان ئالدى بىلەن ئۇنىڭ تېمىسى بىلەن ئۇچرىشىدۇ. ئۇلار يەنە ژۇرنالنى ئوقۇشتىن بۇرۇن ئۇنىڭدىكى ئەسەرلەرنىڭ تېمىسىغا بىر باشتىن كۆز يۈگۈرتىدۇ. كېزى كەلگەندە ھەتتا ژۇرنالدىكى مەلۇم بىر ئەسەر ئۈچۈن قويۇلغان ياخشى بىر جەلپكار تېمىنىڭ سېتىلىشىغا سەۋەبكار

009

لەردىكى خىلمۇ خىل ماھارەت، ئىستېداتلار سەۋەب بولسى-
مۇ، بۇلارنىڭ ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىمى يەنىلا ئەسەردىكى
زىددىيەت توقۇنۇشى جايىدا ئورۇنلاشتۇرۇش. ئەسەر-
نىڭ زىددىيەت توقۇنۇشى ئوقۇرمەننى ئەسەرگە مەپتۇن
ئېتىدىغان بىر خىل كۈچ.

ھازىر زۇرناللىرىمىزدا ئېلان قىلىنىۋاتقان بىر قىسىم
ئەسەرلەرنى ئوقۇيدىغان بولساق، ناھايىتى ياخشى
تۇرمۇش دېتاللىرىنىڭ ئەسەردىكى زىددىيەت توقۇنۇشىنى
مۇۋەپپەقىيەتلىك ھەل قىلالمايلىقى سەۋەبىدىن ئىسراپ
بولۇپ كېتىۋاتقانلىقىنى بايقايمىز. بۇ خىلدىكى ئەسەرلەردە
ئوقۇرمەن ئەسەرنىڭ بىرىنچى ئابزاسى ياكى نەچچە بېت-
نى ئوقۇپ تۈگىتىپلا ئەسەرنىڭ كېيىنكى يېشىمىدىن ئاللا-
بۇرۇن خەۋەردار بولۇپ بولىدۇ. ئوقۇرمەن قەلبى كۆلمە-
ناتىسىگە بارماي تۇرۇپلا شۇنچە تېز سوۋۇپ كەتكەن
ئەسەرلەرنىڭ مۇتلەق كۆپىنچىسى دەل ئاپتورنىڭ ئەسەر
يازغاندا، تەھرىرنىڭ تەھرىرلەش جەريانىدا بۇ ھەقتە
مەسئۇلىيەتچانلىق بىلەن ئويلىنىغانلىقى، كۈچ بەرمىگەن-
لىكىدىن كېلىپ چىققان.

كۈندە ھەر قانداق تەھرىر بۆلۈمگە ئاپتورلاردىن
ئۆز ئەسىرىنىڭ بىر تەرەپ قىلىنىشىنى سوراپ كېلىدىغان
تېلېفونلار باشقا تېلېفونلارغا قارىغاندا كۆپ. بىراق، تەھ-
رىرلەر ھەر بىر ئەسەرگە بىر مۇ بىر، كۈنكەرت جاۋاب
بېرىپ بولالمايدۇ. مېنىڭچە زۇرنالدا ئېلان قىلىش تەل-
پىگە يەتمەگەن كۆپلىگەن ئەسەرلەر زىددىيەت توقۇنۇشىنى
جايىدا ئورۇنلاشتۇرۇپ، ئوقۇرمەن قەلبىنى دولقۇنلۇق
ھايانغا سېلىشتا ئاجىز كېلىپ قالغانلىقىدىن تەھرىرلەر
تەرىپىدىن قالدۇرۇلغان بولىدۇ. ئەمەلىيەتتە «ئەدەبىيات-
نىڭ مەنبەسى— تۇرمۇش»، بۇ قانۇنىيەتنى ھەممىمىز بى-
لىمىز. بىراق، بىر ئاپتور ئۈچۈن مۇھىمى تۇرمۇشنىڭ
زىددىيەت- توقۇنۇشقا تولغان ماھىيىتىنى ئۆز ئەسىرىدە
جانلىق، سەمىمىي ئەكس ئەتتۈرۈش بولسا؛ تەھرىر
ئۈچۈن مەسئۇلىيەت روھىدا ھەر بىر ئەدەبىي ئەسەرگە بۇ
تەرەپتىن قاتتىق ئۆلچەم قويۇپ، زۇرنال ماركىسىنىڭ
كۈنسىرى ئوقۇرمەن ئارىسىدا شەرەپ تېپىشىغا كۈچ كۆر-
سىتىشى مۇھىمدۇر.

يېزىقچىلىقتىكى تىل ناخشىدىكى پۇراققا ئوخشايدۇ
ئەسەردە ئىشلىتىلگەن تىل بىلەن ئوقۇرمەننىڭ ۋاقتى
ئوڭ تاناسىپ. پوۋېست، رومانلاردا ئىشلىتىلگەن تىل
گۈزەل، ئەدەبىي پۇراققا تويۇنغىنىدا ئوقۇرمەن ئۆز ۋاقتە-

نىڭ قانداق ئۆتكەنلىكىنى بىلمەي قالىدۇ. ئۇنىڭ شۇ ئەسەر-
لەرنى ئوقۇش ئۈچۈن ئىشلەتكەن ۋاقتى ئۆز نەزەرىدە تول-
مۇ ئەھمىيەتلىك. بىراق بىر قىسىم ئەسەرلەردە ئاپتور تىلنى
گۈزەللەشتۈرۈش مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن زورۇقۇپ ئىس-
تىلىستىكىلىق ۋاستىلەرنى قوللىنىشقا ھەددىدىن زىيادە
كۈچەپ ئەكسچە ئۈنۈمگە ئېرىشكەن بولسا، يەنە بىر قىسىم
ئەسەرلەردە ئاپتور ئەدەبىي تىل ئورنىغا ئاخبارات، خەۋەر
تىلى ئىشلىتىپ ھېكايە، پوۋېست يېزىۋاتقان ئەھۋاللارمۇ
ئۇچرايدۇ. يېزىقچىلىقتىكى تىل ناخشىدىكى پۇراققا ئوخشايد-
دۇ. ئەمەلىيەتتە تاماشىبىن قەلبىنى لەرزىگە سالدىغىنى ناخ-
شىچى ئاۋازىدىكى نازۇك پۇراقلار بولغىنىدەك، ئوقۇرمەن
قەلبىنى ھايانغا سالدىغىنى يازغۇچى قەلىمىدىكى گۈزەل
تىلدۇر. شۇڭا ئەدەبىياتنى تىل سەنئىتى دەيمىز.

ئىلى خەلق چاقچاقلىرىنىڭ سېھرىي كۈچى ئۇنىڭ تىل
سەنئىتىدە. تىل سەنئىتى بولغاندىمۇ ئاڭلىغۇچىنىڭ قىسقا
ۋاقىت ئىچىدىكى زېھنىنىڭ مەزكەزلىشىشىنى قىسقا، ئىخچام،
مېغزلىق تىل بايانى ئارقىلىق ئۇتقانلىقىدا. مەن ئىلى خەلق
چاقچاقچىلىرىنىڭ ھەددىدىن زىيادە ئۇزۇن، سوزۇلۇپ ئېيى-
تىلغان لەتىپىلەرنى ئېيتقان چاقچاقچىلارغا قارىتا چاقچاق
بىلەن ئېيتقان مۇنۇ ئىنكاسنى تولىمۇ ياخشى كۆرىمەن:
«بۇنداق ئۇزۇن چاقچاقچىلارغا بىزنىڭ مەھەللىدىكى ئاياللار
كىر يامىدۇ». ئەدەبىياتتىمۇ شۇنداق، تىلى ھەددىدىن زىيادە
سوزۇلغان ئەسەرلەرگەمۇ كىر يېيىشقا توغرا كېلىدۇ.

نېمە ئۈچۈن بىر قىسىم ئەسەرلەردە بۇ ھال ئىزچىل
تەكرارلىنىدۇ؟ جاۋاب ئېنىق، ئاپتور يازغاندا، تەھرىر
ئەسەر ئىشلىگەندە ئۇنىڭ كاللىسىنىڭ مۇتلەق كۆپ بوشلۇ-
قىنى تەرجىمە تىلى ئىگىلەپ كەتكەن. نېمە ئۈچۈن شۇنداق
بولدۇ؟ چۈنكى بۈگۈنكى بىر قىسىم ياش ئاپتور، تەھرىر-
لەردە ئۆز ئەدەبىياتى ئۈچۈن تۆھپە قوشۇش ئىستىكى
بولغان بىلەن ئۇنىڭ ئۈچۈن تولىمۇ زۆرۈر بولغان خەلق ئا-
رىسىدىكى جانلىق، ئوبرازلىق، تېتىملىق تىللارنى قېزىش،
خاتىرە قالدۇرۇش، ئۇنى ئەسەر يازغاندا ياكى تەھرىرلىك
جەريانىدا ئىشلىتىش خاسلىقى يەنىلا سۇس.

خاسلىق ماركىنىڭ جېنى

ماركا يارىتىش ئۈچۈن خاسلىق بولمىسا بولمايدۇ.
بۈگۈن بىرسى قۇۋۋەت تالقىنى ئىشلىسە، ئەتە يەنە
بىرسى، ئۆگۈنى يەنە بىرسى... شۇنداق قىلىپ ھەممە
كارخانا قۇۋۋەت تالقىنى ئىشلىسە دوراش، تەقلىد قىلىش
يولىنى تۇتقان كارخانا مەھسۇلاتىدا خاسلىق بولمايدۇ.

I
R
A

دىن نەشر قىلىندۇ. شۇنداقكەن ئۇلارنىڭ يەرلىك ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇشى تۇرغانلا گەپ. ئەمەلىيەتتە ھەر بىر رايوندا تېخى ئېچىلمىغان بايلىقلارغا ئوخشاش قېزىشقا، يورۇتۇشقا، ئوقۇرمەن بىلەن يۈز كۆرۈشتۈرۈشكە تېگىشلىك نۇرغۇن تېما، تۇرمۇش دېتاللىرى زۇرناللىرى، ئاپتورلارنى، تەھرىرلەرنى كۈتۈپ يېتىپتۇ.

ئىلغار ئەندىزىلەر بىز ئۈچۈن ئەينەك

بىزدە زۇرناللىرى پوچتا ئارقىلىق ئەۋەتىلىپ ئۆزئارا ئالماشتۇرۇلدى. بۇ تولىمۇ ئۆزگىچە بىر خاسلىق بولۇپ، بۇنىڭدا تەجرىبە ئالماشتۇرۇش مەقسەت قىلىنغان. دېمەك سىمۇ ھەر بىر تەھرىر بۆلۈمىنىڭ زۇرنال باشقۇرۇش، پىلانلاش جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكى ئۆزلىرى نەشر قىلىۋاتقان زۇرنالدا ئەكس ئېتىدۇ. بىراق، ياخشى نىيەت، تەلەكلەرنى ئېلىپ كەلگەن بۇ زۇرناللىرى بىر قىسىم تەھرىر بۆلۈملىرىگە كېلىش بىلەن ئۈستىگە توپا قوندۇرۇش قىسىمىغا ئېرىشىدۇ. تەھرىرلەرنىڭ ئۇنى ئەستايىدىل، مەخسۇس ۋاقىت ئاجرىتىپ ئوقۇپ چىقىشقا چولسى يوق. دېمەككى، ئالدى بىلەن ئىچكى جەھەتتىكى ئىلغار زۇرنال ئىشلەش ئەندىزىلىرىنى ئۆزىمىزنىڭ خاسلىقى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش تولىمۇ مۇھىمدۇر. بۇ تەھرىرلەرگە بىر بولسا تەنقىد، بىر بولسا ئىلھام، يەنە بىر جەھەتتىن دوستانە رىقابەت ئېلىپ كېلىدۇ.

تەھرىرلىك مەڭگۈلۈك ئىزدىنىش، ئۆگىنىش، تاۋلەنىش جەريانى. ئۇ ھەر كۈنى يېڭى تەلەپ، ئېھتىياجىلار ئالدىدا يېڭىلىنىپ تۇرۇشى كېرەك. ھازىر باشقا ئەل، رايونلارنىڭ ھەر خىل كىتاب، زۇرناللىرىنى ئاساسەن دېگۈدەك تېپىش ئىمكانىيىتى بىزدە يارالغان. بۇ بىر ئەۋزەللىك. «مېغىزنى ئايرىپ، شاكىلىنى تاشلاش» پىرىنسىپىمىز بويىچە بولغاندا، ئۇلارنىڭ كىتاب، ئەسەرلەرنى پىلانلاش؛ سەھىپىلەرنى ئۆز خاسلىقى بويىچە ئۆلۈك ھالەتتىن جانلىق، تىرىك ھالەتتە پىلانلاش، باشقۇرۇش؛ مۇقاۋا، ئىچ بەتلەرنى رەڭدار، ئۆزگىچە، جەلپكار لايىھەلەش؛ زۇرنالنىڭ ھەر بېتىنى قىممەتلىك بىلىپ، ئىسراپ قىلماسلىق روھى؛ تەھرىرلەرنىڭ ئۆزىگە قويغان تەلەپ، مەسئۇلىيىتى؛ زۇرنالنىڭ سۈپەت ئۆلچىمى قاتارلىقلارغىچە ھەممىسى بىز ئۈچۈن ياخشى بىر ئۆرنەك.

زۇرنال ماركىسى تەھرىرلەردىكى مەسئۇلىيەت، ئۆز كەسپىگە بولغان ھەقىقىي مۇھەببەتتىن يارىلىدۇ. (ئاپتور: «تەڭرىتاغ» زۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمىدە)

ماركا ئۈچۈن مۇھىمى مەبلەغنى يېڭى تۈر، پىلان، خاسلىق ئۈچۈن ئىشلىتىشتۇر. زۇرنالىمۇ شۇنداق، ئۆز ماركىسىنى خاسلىقى ئارقىلىق تىكلەش ئۇنى ئوقۇرمەنلەر ئارىسىدا ئېتىراپقا ئائىل قىلىدۇ.

ئۇنداقتا زۇرنالدىكى خاسلىق نەدىن كېلىدۇ؟ يەنىلا تەھرىرلەردىكى مەسئۇلىيەت روھى ۋە ئۆز كەسپىگە بولغان ئوتلۇق مۇھەببەت زۇرنالغا خاسلىق ئاتا قىلىدۇ. ئەلۋەتتە زۇرناللىرىنىڭ ئەدەبىي زۇرنال، ئۇنىۋېرسال زۇرنال، پەن-تېخنىكا تۈرىدىكى زۇرنال، ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى زۇرنال، تەبىئىي پەن تۈرىدىكى زۇرنال، ئىلمىي زۇرنال... دېگەندەك تۈرلەرگە ئايرىلىشى شۇ زۇرناللىرى ئۈچۈن بېكىتىلگەن خاسلىق. مېنىڭ بۇ يەردە دېمەكچى بولغىنىم ئەنە ئاشۇ چوڭ خاسلىق ئىچىدىكى زۇرناللىرىنى يەنە ئۆزىگە خاس سەھىپە، مۇقاۋا، بەت-لەيھىسى، ئەسەر تەلەپ، ئۆلچەملىرى ئارقىلىق خاسلىققا ئىگە قىلىشتۇر. مەسىلەن، مەلۇم بىر زۇرنال «ئەدەبىي خاتىرىلەر» سەھىپىسى ئېچىپ ئوقۇرمەن نەزەرىگە تاشلىنىشى بىلەنلا، ئارقىدىن بۇ تۈردىكى باشقا زۇرناللىرىمۇ ئۆز زۇرناللىرىدا ئەدەبىي خاتىرىلەرنى ياغدۇرۇۋەتسە؛ بىر زۇرنال ئۆز زۇرنىلىنىڭ خاسلىقىغا ياتىدىغان يېڭى سەھىپىلەرنى قايتا-قايتا پىلانلاش، لايىھىلەش ئارقىلىق ياراتسا، ئۇزاق ئۆتمەي باشقا زۇرناللىرىمۇ شۇنچە تېز ئۆز زۇرنىلىغا كۆچۈرۈپ كەلسە ئاقۋەت شۇنداق بىر نەتىجە ئايان بولىدۇكى، خاسلىقىنى يوقاتقان بۇنداق زۇرناللىرى ئاستا-ئاستا ئۆز ئوقۇرمەنلىرىدىن ئايرىلىپ قېلىشقا باشلايدۇ. ئوقۇرمەنلەرنىڭ ئازلاپ كەتكىنى ئۇنىڭ ماركىسىنىڭ ئىناۋىتى تەسىرگە ئۇچرىغانلىق بولماي نېمە؟ يەنە بازار تەكشۈرۈش جەريانىدا كىتابپۇرۇشلاردىن بۇ ھەقتىمۇ كۆنكرېت ئىنكاسلارغا ئېرىشتىم. ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە ھازىر خېلى كۆپ زۇرناللىرى مەيلى سەھىپە جەھەتتىن بولمىسۇن، ياكى مۇقاۋا، بەت لايىھىسى جەھەتتىن بولمىسۇن ئوخشاپ، يېقىنلىشىپ قېلىۋېتىپتۇ. ئەمەلىيەتتە ئۇلار سېتىۋاتقان ھەر بىر زۇرنالنىڭ چۆپقەتلىرى ئايرىم بولۇپ، ئوقۇرمەنلەر ھەتتا ياخشى كۆرىدىغان زۇرنىلىنىڭ قايسى كۈنى نەشرىدىن چىقىدىغانلىقىنىمۇ ئېنىق بىلەتتىكەن. ھازىر-چۇ؟ بۇ ھال كىتابپۇرۇشلارنىڭ سودىسىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىۋېتىپتۇ. يەنىلا زۇرنالدا خاسلىق بولغان ياخشى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى زۇرناللىرى ئاساسەن يەرلىك ئەدەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى تەرىپى-

009

تۈپۈقسىز قانات چىقىرىش

فاڭ رۇي

شۇ يىلى كۈزدە ۋاڭ مېڭ ئۇزاق يول ئازابىنى چېكىپ جەنۇبىي شىنجاڭدىن قايتىپ كەلدى. ئۇ تولىمۇ خۇشال ھالدا يازغان بىر مۇنچە ئەسەرلىرىنى ئېلىپ كەلگەنىدى. ئويلىمىغان يەردىن ئۇ رەھىمسىز رەت قىلىش بىلەن چەتكە قېقىشقا ئۇچرىدى. دەسلەپتە ماڭغاندا ئۇ ماختاشقا ئېرىشكەنىدى. «شىنجاڭ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىنىڭ مەسئۇلى ليۇ بو قەشقەردىكى ۋاڭ مېڭغا خەت يېزىپ: «سىز كېلىپ ناھايىتى تېزلا تۆۋەنگە چۈشۈپ كەتتىڭىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر مۇنچە ئەسەرلەرنى يېزىپسىز، ئەسەرلىرىڭىز ياخشى يېزىلىپتۇ، ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم بىلەن كۆپچىلىك سىزدىن ناھايىتى رازى...» دېگەنىدى.

بىراق ئۇ ئۈرۈمچىگە قايتىپ كەلگەندە، «ئەدەبىيات - سەنئەتتىكى ئىستىل تۈزىتىش» ھەرىكىتى باشلىنىپ كېتىپ، ۋەزىيەت ئىنتايىن كەسكىنلىشىپ كەتتى. بۇنداق

بىز شىنجاڭغا كەلگەن بىر يىل مابەينىدە، ۋاڭ مېڭ ئۆيدە تۈزۈك تۇرۇپ باقمىدى، ئۇ 1964 - يىلى باھاردا تۇرپانغا بېرىپ، «تۇرپاندا باھار» دېگەن نەسرنى يېزىپ، «شىنجاڭ ئەدەبىياتى» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇردى، بۇ بىزگە خېلى چوڭ تەسەللى بولدى، 5 - ئايدا ئۇ يەنە چەت يىراق قەشقەرگە كەتتى.

دەسلەپتە ئۈرۈمچىگە كېلىپ، كىچىك ئىككى بالا بىلەن تۇرمۇشتا بەكلا قىيىنلىق قالدىم. بىر كۈنى ئاغرىپ قېلىپ، قىزىتىم 39℃ قا چىقىپ ھوشۇمدىن كەتتىم. ھوشۇمغا كەلگەندە ئاغزىمنىڭ قۇرۇپ چاڭلىداپ كەتكەنلىكىنى ھېس قىلدىم. چايدان كارىۋىتىمىنىڭ يېنىدىكى تومپۇچكىنىڭ ئۈستىدە تۇرسىمۇ ئەمما چايداندىن بىرەر ئىسى تاكان قايناق سۇ قۇيۇپ ئىچىشكە بىلىكىمنى كۆتۈرەلمەي قالغانىدىم. بۇ چاغدا مەن ۋاڭ مېڭنىڭ يېنىمدا ماڭما ھەمراھ بولۇپ تۇرۇشنى شۇنچىلىك ئارزۇ قىلىپ كەتتىم!

ئىچىدە ۋاڭ مېڭنىڭ ئىسمىمۇ بار ئىدى، شۇنىڭ بىلەن ئۇ بىر تۇتاش كۇرسقا قاتناشتى. بىراق كېيىن ئۇچ ئادەمنىڭ «سالماھىيىتى توشمايدۇ»، ئۇلار سوتسىيالىستىك تەربىيىدە كادىر بولۇشقا بولمايدۇ، «قايتۇرۇلسۇن» دەپ خەۋەر كەلدى. بۇ ئۇچ ئادەمنىڭ بىرىنچىسى رەسسام بولۇپ، چەت ئەل بىلەن مۇناسىۋىتى بار ئىدى؛ ئىككىنچىسى بىر ئۇيغۇر ئايال بولۇپ، «شېۋىجىگۇيىگە قارشى تۇرۇش» (رېۋىزىيونىزمغا قارشى تۇرۇش) كۇرىشىدە مەسلىسى بار ئىدى؛ ئۈچىنچىسى، «چوڭ ئوڭچىل» ۋاڭ مېڭ ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا يېزىلارغا سوتسىيالىستىك تەربىيىگە چۈشۈرۈشتە شەرت ئىنتايىن قاتتىق، تەلەپ بەك جاپالىق ئىدى، بىراق ۋاڭ مېڭغا ئوخشاش بۇنداق تېۋى بار ئا. دەملەر تۆۋەنگە چۈشۈپ بىر نەچچە ھەپتە چېنىققانغا ھېچنېمە بولمايتتى.

بارمىساممۇ بولىدۇ، بۇ ماڭا نىسبەتەن يامان ئىش ئەمەس دەپ ئويلايتتى ئۇ. بىراق ئۇنىڭ يەنە بىر قېتىم چەتكە قېقىلىپ، «باشقا سەپ» كە ھەيدىدۇپ ئېلىشى بىزنى يەنە شۇنداق گاڭگىرتىپ قويدى.

ئەلۋەتتە، يەنە نۇرغۇن ياخشى نىيەتلىك ئادەملەر ئۇنىڭغا ياردەم قىلساق، ئۇنى قوغداپ قالساق دەيتتى.

ئەينى ۋاقىتتا ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىكى ئالاقىدار مەسئۇل كىشىلەر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنىڭ مەدەنىي مائارىپىغا مەسئۇل شۇجىسى يولداش لىن بۇمىندىن ۋاڭ مېڭنى قانداق بىر تەرەپ قىلساق بولىدۇ دەپ يوليورۇق سورىغاندا، ئۇلار مۇزاكىرە قىلىش ئارقىلىق، مۇنداق بىر ئۇسۇلنى، يەنى شەرت - شارائىتى ياخشىراق يېزىدىن بىرنى تېپىپ، ۋاڭ مېڭنى «ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇش» نامىدا چۈشۈرۈپ، ئۇزاق مەزگىل نۇقتىدا تۇرغۇزۇپ، ئاساسىي قاتلامنىڭ خىزمەتلىرى بىلەن ئۇچراشتۇرۇشنى ئويلاشتى. مۇشۇنداق قىلغاندا بۇ ھەم ئەمگەك بىلەن چېنىقتۇرۇش خاراكتېرىنى ئاللاتتى، ھەم يازغۇچىنى تۇرمۇشقا چوڭقۇر چۆكتۈرگىلى بولاتتى، شۇنداقلا بىزنى ئائىلە بويىچە شۇ يەرگە كۆچۈرۈپ ئاپىرىپ، يېزىدا خاتىرجەم بىر نەچچە يىل تۇرغۇزۇش مەقسىتىگە يەتكۈزگەن بولاتتى.

بۇنداق ئورۇنلاشتۇرۇش ئەينى ۋاقىتتىكى ئەھۋالغا نىسبەتەن ئەڭ ياخشى لايىھە ئىدى. بىرىنچىدىن، تۇرمۇشقا چۆكۈشكە، تۇرمۇش ئۆگىنىشكە، نەزەر دائىرىسىنى كېڭەيتىپ، كەڭرەك بىلىم ئىگىلەشكە پايدىلىق ئىدى. بۇ

مۇھىتتا ۋاڭ مېڭنىڭ نەدىمۇ يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللاندى. نىپ ئەسەر ئېلان قىلىش مۇمكىنچىلىكى بولسۇن؟ باسمىغا تىزىشقا بېرىۋېتىلگەن «چوغدەك قىزىلبايراق» بېسىلىشىنىڭ ئالدىدا ئوتتۇرىغا تارتىپ چىقىرىلدى. كىشىلەر خۇپىيە يانە ھالدا بىر - بىرى بىلەن پىچىرلىشىپ: «ۋاڭ مېڭغا ئوخشاش بۇنداق ئادەملەرنى ئىشلىتىشكە بولمايدۇ... ئوڭچىل قالپىقى گەرچە ئېلىۋېتىلگەن بولسىمۇ، بىراق ئۇ يەنىلا ئوڭچىل» دېيىشەتتى. ئەجەب ئۇ مەڭگۈ ئىنقىلابىي ئەدەبىيات - سەنئەت قوشۇنىنىڭ سىرتىغا چىقىرىۋېتىلەر. مۇ؟ بىزنىڭ كۆڭلىمىز قاتتىق غەش بولۇپ كەتتى. شۇنچە ئۇزاق مۇساپىنى بېسىپ شىنجاڭغا كەلسەك، يەنىلا «ئىشلەتكىلى بولمايدۇ» دېيىشۋاتاتتى. ۋاڭ مېڭ ماڭا: «بۇ ئىشلار ھەقىقەتەن بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزنى زەھەرلەتۈپ تىدىغان بولدى، قاچانمۇ تۇرمۇشىمىزدىن بۇ زەھەرلەرنى تازىلاپ چىقىرىۋېتەرمىز؟» دەيتتى.

ۋاڭ مېڭ گەرچە ئەسەر ئېلان قىلالىمىمۇ، ئەمما كۆڭلىدىن جەنۇبىي شىنجاڭغا بىر بېرىپ كەلسەم بولاتتى دەپ ئارمان قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ قەشقەرگە بېرىپ دۇنياغا مەشھۇر قەشقەر جامائەتىنى، توپا - چاڭ يوللاردا مىغىلداپ كېتىپ بارغان روپاش قىز - چوكانلارنى كۆردى، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ ھەر خىل يەل - يېمىش، مېۋە - چېۋىلىرىگە ئېغىز تېگىپ، ئۇيغۇرلاردىن نۇرغۇن دوست تۇتتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە مەكتەپ ناھىيىلىك مەدەنىيەت يۇرتىدىكى ئابدۇمىجىت ئاۋۇت 1990 - يىلى كۈزدە بىز قەشقەرنى قايتا زىيارەت قىلغاندا، بىزنى كۆرگىلى ئا. لاھىدە ئالدىمىزغا كەلدى. ئادەمنىڭ ئېسىدىن چىقمايدىغانى، ۋاڭ مېڭ قوي تېرىسىدە ناھايىتى نەپىس تىكىلگەن كىچىك ئىككى دانە كەمچەت سېتىۋالدى، بۇ كېرىيە ئاياللىرىنىڭ ئالاھىدە زىننەت بۇيۇمى ئىدى، مانا تاكى بۇ گۈنگە قەدەر، مەن ئۇنى ئەتىۋارلاپ ساقلاپ كېلىۋاتىمەن. يەنە بىر ئىش، يامغۇرلۇق چاپان، ۋاڭ مېڭ ئۇنى قەشقەردىكى بىر ئىمپورت - ئېكسپورت سودا دۇكىنىدىن سېتىۋالغان دەيدۇ، بۇ كۈل رەڭ، ئىككى يېڭى ئىزىملىك، پاسونى يېڭى، رەڭگى ماسلاشقان يامغۇرلۇق چاپان ئىدى، مەن بۇ يامغۇرلۇق چاپاننى 80 - يىللارغىچە تاشلىماي كىيىپ كەلدىم، ئۇنىڭ پاسونى يەنىلا «سەپتىن چۈشۈپ قالمىدى».

يىل ئاخىرىدا يەنە يېزىلارغا سوتسىيالىستىك تەربىيەگە چۈشۈرۈش چاقىرىقى ئوتتۇرىغا قويۇلدى، بۇلارنىڭ

0
0
9

شەھەردە قېپقالماي، شۇنچە چەت، يىراق جايدا كېتىسىز؟
ئۇ يەردە خەنزۇلار يوق، ساپ ئاز سانلىق مىللەتلەر.
مېنىڭ باشقا تاللىشىم يوق ئىدى، شۇنداقلا باشقىچە
تاللىشىمنىڭ بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ۋاڭ مېڭ
ئىككىمىز بېيجىڭدىن چوڭ غەربىي شىمالغا كېلىپ، خېلى
بۇرۇنلا چوڭ شەھەرلەردە تۇرمۇش كەچۈرۈشتىن ۋاز
كەچكەن ئىدۇق. ئۈرۈمچى بولسۇن ياكى ئىلى بولسۇن
بىزگە ئوخشاشلا ئىدى. ئەگەر يەنە بىر نۇقتىدىن كۆزد-
تىشكە توغرا كەلسە، ئىلى مىللىي تۈسكە تېخىمۇ باي
ئىدى، مېنى ئۆزىگە تېخىمۇ تەلپۈندۈرەتتى. ئەڭ مۇھىمى
بىز ئائىلە بويىچە بىرگە نۇرساقلا، جاھاننىڭ ئەڭ چېتىگە
كەتسەكمۇ، بىز يەنىلا بەختلىك ئىدۇق.

— بارساق بىرگە بارايلى، بىرگە بارىدىغانلا ئىش
بولسا نەگە بارساق بولۇۋېرىدۇ، — دېدىم مەن.

ۋاڭ مېڭ كېيىنكى مەنىسىنى چۈشىنىپ ئازابلىق بىر
كۈلۈپ قويدى.

ئىلىغا كېتىشىمىزمۇ ئۇنداق ئاسانغا توختمايتتى.
ئىلى ۋىلايەتلىك پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىدىكى يولداش
سۈن يەنمىڭ بىلەن ئالاقىلىشىشكە توغرا كەلدى. دەل
شۇ چاغدا ئۇ قىزنى داۋالاش ئۈچۈن بېيجىڭغا كەتكەن-
دى. رەھبەرلەر يولدىن سۈن يەنمىڭ قايتىپ كەلگەندىن
كېيىن ئالاقىلىشىپ دېدى. بۇ ئۇلارنىڭ تونۇشلار ئارقى-
لىق ئىش بېجىرىسەك ياخشى دېگىنى ئىدى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇنى كۈتۈشكە توغرا كەلدى. زېرد-
كىشىلىك ئۇزاق قىش باشلاندى. ھەر شەنبە كۈنى
چۈشتىن كېيىن زاۋۇتتا ئەمگەككە قاتنىشىشتىن سىرت،
ۋاڭ مېڭنىڭ قىلىدىغان ھېچقانداق ئىشى يوق ئىدى. باش-
قىلارمۇ بۇنىڭغا ھېچقانداق ئامال قىلالمايتتى. بۇ چاغدا
كۈتمەكتىن باشقا ئىش يوق ئىدى. ھازىر خىيال قىلسام،
ۋاڭ مېڭنىڭ شۇ چاغدا يازغان مۇنداق بىر كۆپلەپ شېئىر-
رى يادىغا كېلىدۇ، ئۇنىڭدا مۇنداق مىسرالار بار ئى-
دى: «ياشلىق تۇيغۇلار، تۇيۇقسىز قانات چىقىرىپ ئۇچاي
دەيدۇ، بىراق ئۇچالمايدۇ»، بۇ مىسرالار ناھايىتى
ئاددىي، بىراق ئۇ بۇلارنى ھەقىقىي بېشىدىن كەچۈرمە-
گەن بولسا بۇنى يېزىپ چىقالمىغان بولاتتى. بەزىدە بىز
ئۆز - ئۆزىمىزدىن نېمىشقا كۈنلەرنى مۇشۇنداق مەنىسىز
ئۆتكۈزۈمىز؟ دەپ سورايلىق. ئۇ مۇشۇ ۋاقىتلاردىن پايد-
دىلىنىپ يېزىقچىلىق قىلسا بولمايدۇ؟ ياكى بىرەر تىل ئۆ-
گەنسە، بىرەر تېما ئۈستىدە تەتقىقات ئېلىپ بارسا

ۋاڭ مېڭ ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىي ھاياتى ئۈچۈن ناھايىتى پايد-
دىلىق ئىدى. ئەينى ۋاقىتتا بىزنىڭ بېيجىڭدىن ئايرىلىپ
شىنجاڭغا كېلىشىمىزدىكى مەقسىتىمىزمۇ مۇشۇ ئەمەسمە-
دى؟ ئىككىنچىدىن، ۋاڭ مېڭ خېلى بۇرۇنلا ئۇيغۇر تىلى
ئۆگىنىشنى نىيەت قىلغانىدى، ئۇ جەنۇبىي شىنجاڭدا ئاز -
تولا ئۆگەندى، بىراق يېنىدا تەرجىمان بولغاچقا، ئۇنداق
تېز ئۆگىنەلمىدى. بۇ قېتىم يېزىغا چۈشۈرۈشتە ئۇنى
ئۇيغۇر دېھقانلار ئولتۇراقلاشقان كەنتكە ئاپىرىپ «چۆرۈ-
ۋەتسە» مەيلى، نېمىلا بولسۇن ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگىنىۋا-
لايىتى. كېيىنكى يىللاردا ئۇ ئۆز - ئۆزىنى كۆز - كۆز
قىلىپ، مەن دېگەن ئالتە يىل «ئىلى تىل ئىنستىتۇتى»نى
پۈتكۈزدۈم، بۇ بىر ماگىستىر ئاسپىرانتلىق ئوقۇش مۇد-
دەتلى بىلەن تەڭ دەيتتى؛ ئۈچىنچىدىن، ئۇ «شامال»دىن
پاناھلىنىپ قالدى. ئۇ چاغدا سىياسىي مۇھىت كۈندىن -
كۈنگە جىددىيلىشىپ كەتتى. ۋاڭ مېڭ ئەگەر ئۈرۈمچىدە
تۇرۇۋېرىدىغان بولسا، شەكسىز بىرەر بالا - قازاغا يولۇ-
قاتتى، ئۆز - ئۆزىگە ئاۋارىچىلىك تېپىۋالاتتى. ئۆزىڭىلا
ئەمەس، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى بىلەن ئاپ-
تونوم رايونلۇق پارتكوممۇ چىتىلىپ قالاتتى. يېزىغا كەت-
كەندە نىشان كىچىكلەپ، كىملا سورىسا تۆۋەنگە
چۈشۈپ كەتتى، دەپ جاۋاب بەرگىلى بولاتتى.

ئەمەلىيەتتە، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلانغاندىن
كېيىن، «ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىر-
لەشمىسى بىلەن ئاپتونوم رايونلۇق پارتكومنى سوراققا
تارتىپ، سىلەر نېمە ئۈچۈن چوڭ ئوڭچىل ۋاڭ مېڭنى
شىنجاڭغا يۆتكەپ ئەكەلدىڭلار؟» دېگەن مەزمۇندىكى
چوڭ خەتلىك گېزىتلەر چاپلاندى.

شۇڭا، بىز ئۆز ئىختىيارلىقىمىز بىلەن، خۇشال -
خۇرام «پارتىيىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇشىغا بويسۇنۇپ» ئىلىغا
كەتتۇق.

بىراق ياخشى نىيەتلىك بىر مۇنچە كىشىلەر بىزگە
نەسەت قىلىپ مۇنداق دېدى:

— ئۇ يەرگە بېرىشقا بولمايدۇ، بېرىشقا توغرا
كەلسە ئۇ ئۆزى يالغۇز بارسۇن.

— سىزمۇ بىرگە بارمەن دەۋاتامسىز؟ ئۇ يەر
دېگەن چېگرا شەھەر. ھازىر جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋى-
تى جىددىيلىشىپ قالدى، ئازراق شەپە بار، ئۇ يەر تازا
تىنچ ئەمەس.

— ئۈرۈمچى دېگەن مەركەز، سىز نېمىشقا چوڭ

IR A

دىكى ئۆيلەرنىڭ ئەڭ چېتىگە جايلاشقاچقا، نازا شامال ئې-
غزىغا توغرا كېلىپ قاپتۇ. ئەسلى بۇ ئۆيگە ھېچكىم
كۆچۈپ كىرىشىنى خالىمىغان ئىكەن. يولداشلار سۆز -
چۆچەك قىلىشپ كەتتى:

— سىلەر بۇ ئۆيدە قانداق تۇرىسىلەر؟

— ئۆينى كۆرۈپ باقمىغانمىدىڭلار؟

— ھېچقىسى يوق! - دېدۇق ۋاڭ مېڭ ئىككىمىز

تەڭلا.

— شىنجاڭدا نەدە سىلەرگە ئوخشاش بۇنداق ئۆينى

كۆرمەيلا كۆچىدىغان ئىش بولسۇن، - دەيتتى ياردەمگە
كەلگەن دوستلار بىزدىن ئاغرىنىپ.

ھازىر شۇ ئىشلارنى ئەسلىسەك، شۇ يىللىرى بىز
بەكلا ساددا، بەكلا سەبىي ئىكەنمىز؛ گەرچە تۇرمۇشتا
نۇرغۇن سورۇقچىلىقلارنى تارتىپ، نۇرغۇن تاسقالغان
بولساقمۇ، ئەمما گۆدەك، ساددىلىقىمىزنى يىتتۈرۈۋەتمەي
ئۆزىمىزگە ھەمراھ قىلىپ كەپتىمىز. ھازىر تۇرۇپ بەزى
جاغلاردا ئاشۇ گۆدەك، ساددا دەۋرلىرىمىزگە قايتقۇمىز
كېلىدۇ.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن بۇ ئۆيگەمۇ كۆنۈپ
قالدۇق. شۇنىڭ بىلەن يىراق شەرقىي شىمال يېزىسىدىكى
بىزگە قۇدا بولغۇچى چوڭ ئايىمىزنى بالىلارنى بېقىپ بې-
رىشكە چاقىرىپ ئەكەلەكچى بولدۇق.

تاكى ھازىرغا قەدەر مۇنداق ئىككى ئىشنى خىيال
قىلساقلا ئۆزىمىزنى ئۆزىمىز ئەيىبلەيمىز. بىرى، بۇ چوڭ
ئايىمىزغا پەقەت يۈز كېلەلمەيمىز. بىز ئۇنىڭغا پويىزنىڭ
كارىۋاتلىق ئورنىدا يېتىپ كېلىڭ دەپ ئەۋەتكەن پۇلنى
ئۇ خەجلەشكە كۆزى قىيماي، شەرقىي شىمالدىن ئۈرۈم-
چىگە پويىزنىڭ ئورۇندۇقىدا ئولتۇرۇپ كەپتۇ. ئۇ يىلى
ئۇ 70 ياشتىن ئاشقان بولۇپ كەلگىچە بەكلا قىيىنلىقتۇ.
تېجەپ قالغان پۇلغا قارا مەخمەلدىن چاپان تىكتۈرۈپ
كىيىپتۇ. ئۇ مۇنداق قارىماققا ناھايىتى ھاللىق كۆرۈنەتتى.
بىزنى ئەڭ ئەپسۇسلاندىرىدىغىنى، بىز سائەتنى خاتا بىل-
ۋاپتۇق. پويىز ئىستانسىسىنىڭ بېيجىڭ ۋاقتىنى ئۈرۈمچى
ۋاقتى (بېيجىڭ ۋاقتىدىن ئىككى سائەت كېيىن) دەپ
بىلىپ، پويىز ئىستانسىسىغا چىقىپ ئۇنى تاپالمىدۇق. ئۇ
پويىزدىن چۈشۈپ بىزنى بىر ھازا ساقلاپ ئامال يوق
ئۇچ چاقلىق ھارۋىنى كىرا قىلىپ ئۆزى يېتىپ كەپتۇ.

بىز چوڭ ئايىمىزنىڭ ئالدىدا ئۆتكۈزگەن سەۋەنلە-
كىمىزنىڭ ئورنىنى تولدۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ھېيت، بايرام،

بولمامدۇ؟ بۇنداق چاغلاردا مەن ۋاڭ مېڭغا نەسەت
قىلىپ: «ئۇ ئىشلار بىلەن چاتقىڭىز بولمىسۇن، ئەسەر
ئېلان قىلالىمىسىڭىزمۇ قەلەمنى قوللىغىزغا ئېلىڭ!»
دەيتتىم. بىراق ئۇ «ياق، ھازىر مەندە ئەسەر يازغۇدەك
ئۇنداق كەيىيات، ئۇنداق يۈرەك يوق» دەيتتى. ئۇ كىچە-
كىدىن پارتىيىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسۈپ چوڭ بولۇپ، پارتى-
يە ئۇنى ئۆزگەرسۇن دېگەندىكىن ئۆزگىرىدۇ؛ پارتىيە XX
نى ئىشلىتىشكە بولمايدۇ دېسە، XX نى ئىشلىتىشتىن قورق-
دۇ، ئىشلىتىشنى خالىمايدۇ، ئىشلىتەي دېمەيدۇ. بۇ سىيا-
سىيىنىڭ، جەمئىيەتنىڭ ئادەمنى كېرەكتىن چىقىرىشى بولۇپلا
قالماي، شەخسنىڭ ئۆز - ئۆزىنى كېرەكتىن چىقىرىشى
ئىدى. بۇ ئاشۇ يىللادىكى ئەڭ قورقۇنچلۇق ئىش ئىدى!
ئەلۋەتتە ئادەم ھامان ئۆزىنى نابۇت قىلىشنى خال-
مايدۇ. بىزنىڭ تۇرمۇشىمىزدا ئىسەنكىرەش ۋە گاڭگىراش-
تىن باشقا يەنە ئىشەنچ، شادلىق ۋە خىلمۇخىل يېڭى تەج-
رىبىلەر بار ئىدى...

بۇ ئارىلىقتا مەن ئۈرۈمچى 7 - ئوتتۇرا مەكتەپكە
ئوقۇتقۇچىلىققا يۆتكەلدىم. بىز 7 - ئوتتۇرا مەكتەپتىن بىر
يۈرۈش ئۆي ئېلىشنى ئىلتىماس قىلماقچى بولدۇق.
چۈنكى مەكتەپنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرغاندا ماڭا كۆپ
قۇلايلىق بولاتتى، ۋاڭ مېڭمۇ «شەيتان» قىياپىتىدە ئە-
دەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىدىكى يولداشلار ھەم
قولۇم - قوشنىلارنىڭ كۆزىدىن ئېرى بولاتتى.

مەن ئۆي ئېلىش سەۋەبىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇپ
بولغىچە، مەكتەپ بىزگە ئۈچ ئېغىز ئۆي بېرىشكە قوشۇ-
لۇپ بولدى. بىز بەك ھەيران بولدۇق، چۈنكى بىز ناھا-
يتى ئاسانلا ئۆيگە ئېرىشەلەتتىمىز. ئەگەر بېيجىڭدا
بولغان بولساق، بىر ئۆمۈر خىزمەت قىلىپمۇ ئۈچ ئېغىز-
لىق ئۆيگە ئېرىشەلمەيتتۇق. كۆچىدىغان كۈننى بېكىتكەن-
دىن كېيىن، ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى ماشىنا
ئەۋەتتى. جاك ئۇستام (شوپۇر) نەرسە - كېرەكلىرىمىزنى
يېڭى ئۆينىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ چۈشۈرۈپ قويدى.

بىز بۇ ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ، لاقا - لۇقا-
لارنى ئەكىرىشىمىز بىلەن داغقىتىپ تۇرۇپ قالدۇق.

بۇ ئۆي ئۇششاق بالىلارنىڭ پوق لاتىسى بىلەن
توشۇپ كېتىپتۇ. ئورۇندۇق، ئۈستەل، كارىۋات، ساپالار
كۆز بىلەن كۆرگۈسىز مەينەت بولۇپ كېتىپتۇ. ئۆينىڭ
ئاستىغا خىش يېيىتىلمىغاچقا، ئولتۇرۇشۇپ، ئويما-
دوغقۇل بولۇپ كېتىپتۇ. بۇ ئۈچ ئېغىز ئۆي مۇشۇ قاتار-

0
0
9

دەم ئېلىش كۈنلىرىدە ئىككى بىلىمىنى ئەگەشتۈرۈپ، چوڭ ئاپمىزنى «نەنلىياڭ»غا كىنوغا ئاپراتتۇق. ئۇ چاغدا ساپلا ئۇرۇش فىلىملىرى قويۇلاتتى، شۇڭا بىز ھەر يەكشەنبىنى مىلىتىق، پىلىموت، گراناتلار گۈمپۈرلىگەن ئا- ۋازلار ئىچىدە ئۆتكۈزەتتۇق، ۋاڭ مېڭ يەنە ھەممىشە چوڭ ئاپمىزنىڭ ئائىلە تەزكىرىسىنى يېزىشىپ بېرەتتى، بۇ چاغدا ئۇ ۋاڭ مېڭنى ئاغزى - ئاغزىغا تەگمەي ماختاپ كېتەتتى.

بىز بۇ ئۆيدە كۆڭۈللۈك بىر چاغاننى كۈتۈۋالدۇق. بۇ بىزنىڭ شىنجاڭغا كېلىپ ئۆتكۈزگەن ئىككىنچى قېتىم- لىق چاغىمىز ئىدى. ئىككىنچى يىلى خېلى تەجرىبىلىك بولۇپ قالدۇق، چۈنكى دەسلەپكى يىلى يەنى چاغاننىڭ بىرىنچى كۈنى چۈشتە ئۆيدە ئۇخلاپ ياتساق، ئۆيگە تۈركۈم - تۈركۈم ئادەملەر ھېتىلاپ كىرىپ، بىزنى بەك خىجالەت قىلىۋەتكەن ئىدى. شۇڭا بۇ يىل بىز ئۈستەلگە ھېتىلىق تاتلىق - تۇرۇم، شىمىشكا، پۇرچاق قاتارلىق يەل - يېمىشلەرنى بالدۇرلا تىزىۋەتتۇق. يەنە ئازراق قىزىل ھاراق ۋە پارچە ھاراقمۇ تەييارلاپ قويدۇق. ئىلگىرىكى يىلغا ئوخشاش ھېتىلايدىغانلارنىڭ قۇيرۇقى ئۈزۈلمىدى، توپ - توپ بولۇپ ھېتىلاشتى.

چاغاننىڭ ئىككىنچى كۈنى، ۋاڭ مېڭ ئىككى بالىنى ئېلىپ بېيجىڭلىق يۇرتدىشىمىز، شائىر ۋە دراماتورگ ليۇ جىچىڭنىڭ ئۆيىگە مېھمانغا كەتتى. بىزنىڭ ئىككى بالىمىز ئۇلارنىڭ ئۆيىدە قىن - قىنغا پاتماي ئويىناپ، بىردەم ئۈستەلنىڭ ئۈستىگە يامىشىپ چىقىپ قاچىدىكى قورۇم- لارغا قوللىرىنى تىقسا، بىردەم بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇ- شۇپ، ئۈستەلدىكى ھاراق، قورۇملارنى ئۆرۈۋەتكىلى تاسلا قاپتۇ. يولداش ليۇ جىچىڭنىڭ ئايالىغا «ئوڭچىل» قالپىقى كىيىدۈرۈلگەچكە، خىزمىتى ئۈرۈمچىدە ئەمەس ئىدى، ليۇ جىچى بىزنى مېھمان قىلىمىز دەپ بېلىق سېتى- ۋېلىشقا ئۆچرەتتە تۇرۇپ پاخلاشلىق چاپىنىنى يىتتۈرۈۋې- تىپتۇ.

بىر كۈنى تازا قاتتىق بوران چىقۇۋاتقاندا، ۋاڭ مېڭ بالىلارنى خەت - چەك بۆلۈمىدىن گېزىت ئەكىلىڭلار دېدى، ئۇنىڭ مەقسىتى بالىلارنى بوراندا بىر چېنىقتۇ- رۇش ئىدى. بىز تۇرىدىغان قورۇ بىلەن خەت - چەك تارقىتىشى بۆلۈمىگە ئازراق ئارىلىق بار ئىدى. گېزىت ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن، بوران ئېغىزىدىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى. بوراننىڭ كۈچلۈكلۈكىدىن ئادەم ئورنىدا تۇرال-

مايتتى. ئەمما ۋاڭ مېڭ تۆت ياشلىق شى ئىرنى گېزىت ئەكەلگەن دەپ چىڭ تۇردى.

— ئاغزىڭنى چىڭ يۇمۇپ، بار كۈچۈڭ بىلەن ئال- دىڭغا يۈگۈر، — دېدى ئۇ.

كىچىك ئوغلىمىز بوران بىلەن قەيسەرلەرچە ئېلى- شىپ ۋەزىپىنى غەلىبىلىك ئورۇنداپ كەلدى.

ئۇ قېتىم ۋاڭ مېڭ بالىلارنىڭ ئالدىدا غالبىلارچە گىدىيىپ بىر كۆرەڭلىۋالغانىدى.

قىش پەسلىدە ئۈرۈمچىدە قار پاختەكەك - پاختەك- تەك چۈشەتتى. ئۆگزە، دەل - دەرەخ، دۆڭلۈكلەرنىڭ ھەممىسى ئاپئاق قار بىلەن چۆمكەتتى. ئىشكىنىڭ ئالدى- غا قارلار دۆۋىلىنىپ كېتەتتى، ئىشكىنى تېشىغا كۈچەپ ئىستىرىمىسە ئېچىلمايتتى. بۇ قار ئېتىشىپ ئويناشتىكى بىر ياخشى پۇرسەت ئىدى.

30 ياشلىق ۋاڭ مېڭ ئالتە ياشلىق ۋە تۆت ياشلىق ئىككى ئوغلى بىلەن قار ئېتىشىپ ئوينىمايتتى. ئۇ ئاۋۋال بالىلارغا قارنى دومىلىتىپ ئويناشنى ئۆگەتتى. ۋاڭ مېڭ ئىككى قولىدا قارنى پوملاپ، ئۇنى قارنىڭ ئۈستىدە ئاستا - ئاستا دومىلىتىپ، يوغان - يوغان قار توپلارنى ياساپ، شۇنىڭ دالدىسىدا قار ئېتىپ «جەڭ» قىلىپ ئويد- نايىتى، ئۇلارنىڭ ئويۇنى شۇنداق قىزىپ كېتەتتىكى، چا- قىرىمغىچە ئۇلار «جەڭ»نى توختاتمايتتى.

ئۈرۈمچىدە ياز بەك كېچىك كېلىدۇ. بىزنىڭ ئۇزاق، زېرىكىشلىك قىشنى چىقارغۇچە ھالىمىز قالمايتتى، ۋاڭ مېڭنىڭ ئادەتتە كەيپىياتى يامان ئەمەس ئىدى، ئەمما تۇرۇپ - تۇرۇپ ئاشقازىنىڭ ھەزىم قىلىشى تازا ياخشى بولماي قالاتتى، جۇڭگو تىبابىتىدىن ئاشقازاننىڭ ھەزىمىنى ياخشىلايدىغان نۇرغۇن دورىلارنى ئېلىپ ئىچكەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئۈنۈمى بولمىدى، بىر كۈنى شاڭخەيدىن كەلگەن بىر دوختۇر ۋاڭ مېڭنى تونۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئەدەبىيات ھەققىدە چوڭقۇر پاراخقا چۈشۈپ كېتىپتۇ، ۋاڭ مېڭ بۇنىڭدىن سۆيۈنۈپ، ئۆيىگە كېلىپ ئۇ ئىككىمىزنىڭ مەجەزى ئاجايىپ كېلىشىدە- كەن، دېدى.

(بۇ ماقالە «ۋاڭ مېڭ ئەپەندى بىلەن بىللە» دېگەن كىتاب-

تىن تەرجىمە قىلىندى)

(فاڭ رۇي خانىم ۋاڭ مېڭ ئەپەندىنىڭ ئايالى بولدى)

شۆھرەت مۇھەممىدى تەرجىمىسى

(ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق تەپتىش مەھكىمىسىدە)

IR A

ئابلز مۇھەممەد سايرامى

سۇس ئوتتا قاينىتىلىدۇ. ئۇن چېلىنىپ بولغاندىن كېيىن، چۆمۈچ بىلەن پىششىق پات-پات قوچۇپ تۇرۇلىدۇ. ئۇ-ماچقا ھەر ئائىلە ئۆزىگە ماس ھالدا گۆش، چاۋا ياغ، قۇيرۇق، چىگدەك، چامغۇر، كاۋا، پىياز، سەۋزە، بەرەگە، گە، جىگدە، غورا، قاق-گۈلە، مېغىز، ماش-پۇرچاق قا-تارلىق خۇرۇچلارنى سېلىپ ئىستېمال قىلىشقا ئادەتلەند-گەن. بۇ ئادەت ھازىرمۇ يۇرۇڭقاش، تارىم، تۇرپان، قومۇل، ئىلى ۋادىلىرىدا ياشاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر خەلقى تۇرمۇشىدا بىر خىل ئېتىقاد ئەنئەنە تەرىقىسىدە ئىزچىل ساقلىنىپ كەلگەنلىكى ھەممىگە ئايان.

ئۇيغۇر خەلقى بولۇپمۇ يېمەك-ئىچمەك، تائام جە-ھەتتە روشەن خاسلىقىنى ئىزچىل ساقلاپ كەلگەن. مە-سىلەن، ئۇيغۇر تائاملىرى ئىچىدە 3000-4000 يىللىق تارىخقا ئىگە ئۇماچنى مىسالغا ئالساق، ئۇماچ گەرچە گۆش، پولۇ، شورپا، مانتىلاردەك مېھمان ھۆرمىتىگە ئال-دىنقى ئورۇندا تۇرمىسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ھاردۇق چىقىرد-

ئۇماچ — ئىنسانلارنىڭ ئەڭ بۇرۇن ئىستېمال قىلغان تائاملىرىنىڭ بىرى بولۇپ، ئۇ نان ۋە باشقا خېمىردىن قىلىنىدىغان تائاملار تېخى بارلىققا كەلمەستە كىشىلەر بۇغداي، تېرىق، ئارپا، قوناق، چۈچكۈن قاتار-لىقلارنى ئىپتىدائىي يارغۇنچاقلاردا ئېزىپ يىرىك ئۇنغا ئايلاندۇرۇپ، ئۇنى سۇدا چېلىپ پىشۇرۇپ ئىستېمال قىلغان ئەڭ قەدىمكى ئۇنلۇق تائام ھېسابلىنىدۇ. چۈنكى ئىنسانلار تېخى ئۇنلۇق زىرائەتلەرنى بايقاپ، ئۇنى تېرىپ ئۆستۈرۈپ، ئىپتىدائىي يارغۇنچاقلاردا ئۇن تارتىپ، خېمىر يۇغۇرۇپ ئاش-نان قىلىپ يېگىچە بولغان ئارىلىقتا، نەچچە ئەسىرلەرگىچە بىردىنبىر ئۇنلۇق تائام بولغان ئۇماچنى ئۇزاق زامانلار ئىستېمال قىلغانلىقى تارد-خى جەھەتتىن ھەقىقەت.

ئۇماچ — بۇغداي، قوناق، تېرىق، ئارپا ئۇنىدا ئېتىلىدۇ. ئۇ مەيلى قانداق ئۇندا ئېتىلسۇن، ئۇن ئالدى بىلەن قازاندىكى سوغۇق سۇغا تەكشى چېلىنىپ، ئاندىن

دېغان، ئىسسىق باسدىغان، ئىشتىھانى ئاجىدىغان، مىزاج تەڭشەيدىغان، ھەتتا بەزى ئاغرىق كېسەللەرگە شىپا بولىدىغان نۇرغۇن خاسىيەتلىك خۇسۇسىيەتلىرى بىلەن قەدىم-دىن ھازىرغىچە سورۇنلاردا تەرىپلىنىدىغانلىقى ھەممىگە مەلۇم. ئۇماچنىڭ يەنە بىر مۇھىم تەرىپى، ئۇ ئۇن، تۇز، ياغ، گۆش ھەر خىل كۆكتات ۋە باشقا دورىلىق خۇرۇچلار بىلەن تەييارلىنىدىغان بولغاچقا، شۇ ئائىلە ئەزالىرى ياكى ھەمداستىخانلارنىڭ نەلىپىگە خاس تەم - خۇرۇچلار بىلەن تەييارلاشقا قۇلايلىقلىقىدا ئىپادىلىنىدۇ. يەنە بىر جەھەتتىن ئىشتىھاسى تۇتۇلغانلار، مىزاجى يوقلار، ئىسسىق باسمىغانلار، ئاشقازنى ئېغىر تاماقلارنى كۆتۈرەلمەيدىغانلار ۋە بەزى كېسەلمەنلەر تەشنا بولۇپ ئىستېمال قىلىدىغان بىر قاتار ئالاھىدىلىكلىرى بىلەن كىشىلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىدىغان ۋە ئارزۇلۇپ ئىستېمال قىلىدىغان دائىملىق داۋائىي غىزا بولۇپ كەلگەن.

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىگە دائىر تارىخىي ۋەسىقىلەرگە ئاساسلانغاندا، ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار يەنە كېسەل داۋالاشتىكى داۋائىي غىزائى (ئالدى بىلەن داۋالاش رولىنى ئوينىپ، ئۇنىڭدىن كېيىن ئوزۇقلۇق رو-لىنى ئوينىيدىغان داۋالىق غىزا) بولۇپ خىزمەت قىلىدۇ. رۇلغان. مەسىلەن، ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلارنىڭ خۇرۇچلىرى بولغان ئۇن، گۆش، ياغ، تۇز، چىگدەك، كاۋا، چامغۇر، سەۋزە، ماش - پۇرچاق، قاق - گۈلە، جىگدە، بەرەڭگە، غورا، مېغىز قاتارلىقلارنىڭ تەبىئىتى، خۇسۇسىيىتى، داۋالاش رولى، پايدا - زىيىنى، ئىستېمال قىلىش قېتىم سانى، مىقدارى، تەسىرى قاتارلىق جەھەتلەر-دىن تېۋىپ شۇ كېسەل كىشىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ھەر خىل ئۇماچلارنى پات - پات ئىستېمال قىلىش تەرتىپلىرىنى بېكىتكەن. ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار-نىڭ خۇرۇچلىرىنى كېسەلگە مۇۋاپىقلاشتۇرۇپ تەڭشەش ۋە پەرھىز بۇيرۇش ئارقىلىق كېسەللىكنى شىپا تاپقۇزغان. بۇنداق ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار بىلەن كېسەل داۋالاش ئادەتلىرى تەكلىماكان گىرۋەكلىرىدىكى بوستان-لىق ۋادىلاردا ياشاپ كېلىۋاتقان ئۇيغۇر دېھقانلار تۇرمۇ-شىدا بىر خىل ئېتىك ئەنئەنە سۈپىتىدە ھازىرغىچە داۋام-لىشىپ كېلىۋاتقانلىقىنى بىز بىلىمىز.

بۇنىڭدىن 700 يىل بۇرۇن يۈەن سۇلالىسى ئوردى-

سىنىڭ باش داستىخانچىسى ۋە تائام تەييارلاش ئۇستازى بولۇپ ئۆتكەن مەشھۇر تېۋىپ ۋە ئوزۇقلۇقشۇناس قوسقوي دەل مۇشۇنداق ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار بىلەن ساقلىق ساقلاش — كېسەل داۋالاشنى تەتقىق قىلغان ئۇيغۇرئالىمى ئىدى. ①. ئۇ موڭغۇل ئوردىسىدا خان - پادىشاھلار، ۋەزىر - ۋۇزىرالار، خان جەمەتىنىڭ كۈندىلىك غىزا تائاملىرىنى تەييارلاش، تائام تۈزىنى، تە-منى، دورا - دەرەمەك خۇرۇچلىرىنى تەڭشەش جەھەتتىكى مول تەجرىبىسى ۋە كامالەتكە يەتكەن تىبابەت - دورا-گەرلىك جەھەتتىكى ئەمەلىي بىلىمىگە ئاساسەن يېزىپ چىققان «شىپالىق تائاملار دەستۇرى» ناملىق ئۈچ جىلدلىق كىتابىدا ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار ۋە ئۇنىڭ ساقلىق ساقلاش، كېسەل داۋالاشتىكى شىپالىق رولى ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى نۇقتىسىدىن ناھايىتى ئەتراپ-لىق، تولۇق بايان قىلىنغان. ئۇ «شىپالىق تائاملار دەس-تۇرى» نىڭ بىرىنچى جىلدى بولغان «ئېسىل تائاملار» بابى بىلەن ئىككىنچى جىلدى بولغان «شىپالىق قايناتمە-لار» بابىدا ئۇماچ ھەققىدە تۆۋەندىكىلەرنى يازغان:

چىما ئۇمىچى

تال، ئاشقازانى، بەدەننى قۇۋۋەتلەيدۇ.

قوينىڭ سان گۆشىدىن بىر ئۇلۇش ئېلىپ، شورپا تەييارلاپ سۇزۇۋالغاندىن كېيىن، ئېسىل سورتلۇق تېرىق-تىن ئىككى كىلوگرام ئېلىپ شورپىغا سېلىپ، ئاندىن ئۇششاق توغرىغان قوي گۆشى، پىياز، تۇز سېلىپ قاينى-تىپ ئۇماچ قىلىنىدۇ، تېرىقنىڭ ئورنىغا ئىنچىكە غوللۇق گۈرۈچ ئىشلىتىلسىمۇ بولىدۇ.

شورپا ئۇمىچى

تال، ئاشقازانى قۇۋۋەتلەيدۇ، بۆرەك قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ.

قوينىڭ سان گۆشىدىن بىر ئۇلۇش ئېلىپ، ئۇششاق توغرىپ، پىشۇرۇلۇپ شورپا تەييارلىنىدۇ. شورپىغا ئەلا سورتلۇق تېرىقتىن ئىككى كىلوگرام سېلىپ قاينىتىپ ئۇماچ قىلىنىدۇ. پىياز، تۇز بىلەن تەم تەڭشەپ ئىستېمال قىلىنىدۇ. تېرىقنىڭ ئورنىغا ئىنچىكە غوللۇق گۈرۈچ ئىش-لىتىلسىمۇ بولىدۇ.

ئەلا سورتلۇق تېرىق ئۇمىچى

تال، ئاشقازانى قۇۋۋەتلەيدۇ، كەيپىياتنى ئوڭشايدۇ.

I
R
A

گرام گۈرۈچ سېلىپ قاينىتىپ، ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قور-
ساققا ئىچىلىدۇ.

دورلىق چىلان ئۇمىچى

ماغدۇرسىزلىقتىن ئىچى تىتىلداش، ئۇيقۇسىزلىققا
مەنپەئەت قىلىدۇ.

دورلىق چىلاندىن چاي چىنىسىدە بىرنى ئېلىپ،
سۇغا چىلاپ سىقىپ شىرنىسىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا 300
گرام گۈرۈچ سېلىپ قاينىتىپ ئاچ قورساققا ئىستېمال قى-
لىنىدۇ.

خام ئەگرىسۇناي ئۇمىچى

ماغدۇرسىزلىق، سۆڭەك قىزىش، تەدرىجىي ئورۇق-
لاش، ئىچى تىتىلداش، ئۇيقۇسىزلىققا مەنپەئەت قىلىدۇ.

خام ئەگرىسۇناي شىرنىسى 100 گرام، دورىلىق
چىلان شىرنىسى ئىككى چىنە، بۇلارنى بىللە قاينىتىپ بىر
قانچە قېتىم ئۆرلەتكەندىن كېيىن 300 گرام گۈرۈچ
سېلىپ بىللە قاينىتىپ ئاچ قورساققا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

پىلىپ ئۇمىچى

تال، ئاشقازان ئاجىزلاش، مەيدە، قورساق سوغۇق-
تىن ئاغرىش، ئىچى تىتىلداش، تاماق سىڭمەسلىكلەرگە
شىپا بولىدۇ.

پىلىپ بىر سەر، قارىمۇچ بىر سەر، دارچىن بەش
مىسقال. بۇلارنى تالقانلاپ ھەر قېتىمدا ئۈچ مىسقال
ئېلىپ، ئۈچ چوڭ چىنە سۇغا ئېچىتىلغان پۇرچاق شىرنى-
سىدىن 50 گرام سېلىپ قاينىتىلغاندىن كېيىن تىرىپىنى ئېلىپ-
ۋېتىپ، 300 گرام گۈرۈچ سېلىپ قاينىتىپ ئاچ قورساققا
ئىستېمال قىلىنىدۇ.

خولنىجان ئۇمىچى

تال، ئاشقازان سوغۇقتىن ئاغرىش، بەلغەم خىلىتى-
دىن بولغان تاماق سىڭمەسلىك ئالامەتلىرىگە مەنپەئەت
قىلىدۇ.

تالقانلانغان خولنىجان يېرىم سەر، ئىنچىكە غوللۇق
گۈرۈچتىن 300 گرام ئېلىنىدۇ، ئالدى بىلەن خولنىجاننى
ئۈچ ئايپۇر سۇدا ئىككى ئۇلۇش قالدۇچە قاينىتىپ، تىرد-
پىنى سۈزۈۋەتكەندىن كېيىن گۈرۈچنى سېلىپ قاينىتىپ
ئىچىلىدۇ، تەجرىبىدىن ئۆتكەن.

ئوۋدىيە ئۇمىچى

ئاشقازاننىڭ سوغۇقى ئېشىپ كېتىش، بېقىنغا

ئەلا سورتلۇق تېرىقتىن ئىككى كىلوگرام ئېلىپ سۇدا
قاينىتىپ، سۈزۈۋالغاندىن كېيىن تېرىقنى يانچىپ، شورپىغا
سېلىپ، ئۇماچ تەييارلاپ ئىستېمال قىلىنىدۇ، تېرىقنىڭ
ئورنىغا ئىنچىكە غوللۇق گۈرۈچ ئىشلىتىلسۇمۇ بولىدۇ.

سۆك ئۇمىچى

تال، ئاشقازاننى قۇۋۋەتلەيدۇ، كەيپىياتنى ئوڭشايدۇ.
قوينىڭ سان گۆشىدىن بىر ئۇلۇش ئېلىپ پىشۇرۇپ
شورپا تەييارلاپ، گۆشنى سۈزۈۋالغاندىن كېيىن ئىككى
كىلوگرام سۆكنى پاكىز ئاقلاپ، ئۇششاق توغرىغان
گۆش، پىياز، تۇز بىلەن بىللە شورپىغا سېلىپ، قاينىتىپ
ئۇماچ تەييارلىنىدۇ.

ئالقات — قوي بۆرىكى ئۇمىچى

باھ ئاجىزلىق، بەل - پۇت ئاغرىش، ماغدۇرسىزلىق
قاتارلىقلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ.

ئالقات يوپۇرمىقى بىر جىڭ، بۆرەك ئىككى جۈپ،
ئۇششاق توغرىلىدۇ. سۇڭپىياز غولى بىر تال، قوي گۆشى
يېرىم جىڭ قورۇلىدۇ. يۇقىرىقىلارنى ئارىلاشتۇرۇپ
دورا - دەرمانلار بىلەن بىللە قاينىتىلغاندىن كېيىن، گۈرۈچ
سېلىپ ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قورساققا ئىچىلىدۇ.

پىچەكگۈل بۇغداي ئۇنى ئۇمىچى

ھەرخىل كېسەللىكلەردىن بولغان ماغدۇرسىزلىق،
سوغۇقلۇق ئىللىتىدىن مەيدە، قورساققا سانجىق تۇرۇۋې-
لىش، يىلىك زەخمىلىنىشلەرنى داۋالايدۇ.

سۆڭەكلىك قوي گۆشى بەش - ئالتە پارچە، تۇرۇپ
بىر دانە يالپاقلىنىدۇ. سۇڭپىياز غولى بىر، قاقىلە بەش
دانە، ئاپپىلىسن پوستى (ئاق يىپىچىلىرى ئېلىۋېتىلىدۇ) بىر
مىسقال، خولنىجان بىر مىسقال، قارىمۇچ ئىككى مىسقال،
تۈكلۈك قاقىلە ئىككى مىسقال. يۇقىرىقىلارنىڭ ھەممىسىنى
بىللە قاينىتىپ شورپا تەييارلاپ، سۈزۈۋالغاندىن كېيىن پى-
چەكگۈل ۋە ئىككى جىڭ بۇغداي ئۇنىدا خېمىر يۇغۇ-
رۇپ، چۆچۈرە تۈگۈپ شورپىنىڭ تەمىنى تەڭشەپ، ئاچ
قورساققا ئىچىلىدۇ.

پىچەكگۈل ئۇمىچى

ماغدۇرسىزلىق، سۆڭەك قىزىش كېسىلىگە مەنپەئەت
قىلىدۇ.

قوينىڭ قارا گۆشىدىن بىر جىڭ، پىچەكگۈلدىن بىر
جىڭ ئېلىپ، يۇمشىغچە قاينىتىلغاندىن كېيىن، شورپىغا 300

0
0
9

كى چىقىرىۋېتىلىپ يانچىلىدۇ. ئاق تېرىق 300 گرام، يالپۇز يوپۇرمىقى بىر سەر، جۇلاغ پۆپۈكىدىن بىر سەر ئېلىپ، ئالدى بىلەن يالپۇز ۋە جۇلاغ ئۈچ لىتىر سۇدا قاينىتىلىپ، سۈزۈلگەندىن كېيىن ئاق تېرىق ۋە كەندىر ئۇرۇقى سېلىنىپ قايتا قاينىتىپ، ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قورساققا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

يۇقىرىدىكى ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار تونۇش-تۇرۇلغان تارىخىي ئەسەر گەرچە 700 يىللار ئىلگىرى يېزىلغان بولسىمۇ، ئەمما قوسقوي ئۆزىدىن نەچچە ئەسىر ئىلگىرى ئۆتكەن ئۇيغۇر تېۋىپ - دورىگەرلەرنىڭ تەجرىبە ۋە رېتسىپلىرىدىن ئۇنۇملۇك پايدىلانغان.

«شىپالىق تائاملار دەستۇرى»دىن ئېنىق بىلىنىپ تۇرۇپتىكى، ئەجدادلىرىمىز مىلادىدىن خېلى بۇرۇنلا ھايۋان گۆشلىرى، مايلىرى، ئىچكى ئەزالىرى، ئەتراپىدا ئۆسدىغان ھەر خىل دورىلىق ئۆسۈملۈكلەر، مېۋە - چېۋىلەر، ھەر خىل ئۆي قۇشلىرى ۋە ئۇچار قاناتلار قاتارلىقلارنىڭ شىپالىق رولى، تەبىئىي، خۇسۇسىيىتى، شىپا بولىدىغان كېسەللىرى، بەدەنگە تەسىرى قاتارلىقلارنى بايقاپ، ئۇلارنى ئۇماچقا ئارىلاشتۇرۇش بىلەن ساقلىق ساقلاپ كېسەل داۋالاپ كەلگەن.

ئەجدادلاردىن مېراس قالغان ئۇيغۇر تېبابىتى ۋەسىلىرىگە ئاساسلانغاندا، ئادەملەرگە كېرەكلىك ئوزۇقلۇقلار ئۈچ تۈرلۈك مەنبەدىن كېلىدۇ. بىرىنچى، ھايۋانلاردىن كېلىدۇ. مەسىلەن، گۆش، ياغ، تۇخۇم، سۈت قاتارلىقلار؛ ئىككىنچى، ئۆسۈملۈكلەردىن كېلىدۇ. مەسىلەن، بۇغداي، گۈرۈچ، قوناق، مايلىق دان، ئۇزۇم، ياغاق، ھەرخىل پۇرچاق، مېۋە، كۆكتاتلار؛ ئۈچىنچى، كان - مەدەنىلەردىن كېلىدۇ. مەسىلەن، ھەرخىل تۇزلار، شاخارلار، ھاك، فوسفور قاتارلىقلار. بۇ ئوزۇقلۇق ماددىلىرى مۇۋاپىق ئۇسۇللار بىلەن بەدەنگە كىرسە ھەم ئۆزلەشسە، بەدەننى نورمال ھاياتىي پائالىيەتلەر داۋامىدا زۆرۈر بولغان ئوزۇقلۇق ماددىلىرى بىلەن تەمىنلەيدۇ. بۇ ماددىلار بەدەندە گۆش پەيدا قىلغۇچى ماددىلار (مەۋادى مولەھھىمە)، ياغ پەيدا قىلغۇچى ماددىلار (مەۋادى شەھىمىيە)، شېكەر ۋە نىشاستە پەيدا قىلغۇچى ماددىلار (مەۋادى ئەرزىيە ۋە نەمكىياتلار)، سۇلار دەپ بەش تارماققا بۆلۈنىدۇ. مانا شۇ مەنبەلەردىن كېلىدىغان ئوزۇقلۇق ماددىلىرىنىڭ

سوغۇق يەل تۇرۇۋېلىپ ئاغرىشلارغا مەنپەئەت قىلىدۇ. ئۇۋىدىدىن يېرىم سەر ئېلىپ يۇيۇپ، شىرنىسىنى چىقىرىۋېتىپ، قورۇپ قۇرۇتۇپ تالقاتلاپ، 300 گرام گۈرۈچ بىلەن قاينىتىپ ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قورساققا ئىچىلىدۇ.

تۇرۇپ ئۇمىچى

ئۇسساش، تىل، ئېغىز قۇرۇش، كۆپ سىيىشلەرگە مەنپەئەت قىلىدۇ.

تۇرۇپتىن بەش دانە ئېلىپ قاينىتىپ، سىقىپ شىرنىسىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا ئىنچىكە غوللۇق گۈرۈچىدىن ئۈچ ئۇچۇم سېلىپ قاينىتىپ ئۇماچ قىلىپ ئىچىلىدۇ.

سېمىز ئوت ئۇمىچى

پۇت تەمرەتكىسى، باشتىكى سۇلۇق ئىششىق، مەيدە، قورساق كۆپۈش، سۈيدۈك تامچىلاپ كېلىشلەرگە شىپا بولىدۇ.

سېمىز ئوتنى يۇيۇپ، شىرنىسىنى چىقىرىپ، ئىنچىكە غوللۇق گۈرۈچ بىلەن قاينىتىپ ئۇماچ تەييارلاپ، ئاچ قورساققا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

بۇغداي ئۇمىچى

ئۇسساش، ئېغىز قۇرۇشقا مەنپەئەت قىلىدۇ. بەلگىلىك مىقداردىكى بۇغداينى ئېلىپ پاكىز يۇيۇپ، قاينىتىپ ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قورساققا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

جۇلاغ ئۇمىچى

سەكتە، تىلى كالۋالىشىش، دېۋەڭلىك، ئېغىز، يۈز مایماق كېتىشلەرگە پايدا قىلىدۇ.

جۇلاغ پۆپۈكى بىر سەر، يالپۇز يوپۇرمىقى بىر سەر، ئېچىتىلغان پۇرچاقتىن 150 گرام، ئاق تېرىقتىن 150 گرام ئېلىپ، ئاق تېرىقتىن باشقا دورىلارنى تۆت لىتىر سۇدا قاينىتىپ سۈزۈپ، ئاندىن ئاق تېرىقنى سېلىپ قاينىتىپ ئۇماچ تەييارلاپ ئاچ قورساققا ئىستېمال قىلىنىدۇ.

كەندىر ئۇرۇقى ئۇمىچى

سەكتە، ئىچكى ئەزالاردىكى ئىسسىق يەل، تىلى كالۋالىشىش، پۇت - قول پالەچلىنىش، چوڭ ئۈچەي تو - سۇلۇشلارغا پايدا قىلىدۇ. قىشلىق كەندىر ئۇرۇقى ئىككى سەر (قورۇپ شۆپە -

I
R
A

رەت بۇ كۆپ خىل خۇرۇچلۇق، داۋائىي غزالنىڭ تاامنىڭ تارىخىي يىلتىزنىڭ ھەققەتەن ئۇزاقلىقىنى تارىخ - ئارخېئولوگىيە مەنبەلىرى ئىزچىل دەلىللەپ كەلدى.

يۇقىرىدىكى ئارخېئولوگىيەلىك ماددىي ئىسپاتلار بىلەن تارىخىي خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىنىڭ مىزاج تەڭشەش، ساقلىق ساقلاش، كېسەل داۋالاشتىكى ئەلا غىزايى بولۇپ كەلگەن كۆپ خىل خۇرۇچلۇق ئۇ-ماچلىرى ئىنتايىن ئۇزاق تارىخقا ئىگە. بۇ ئەنئەنىۋىي غىزا ئۇيغۇرلارنىڭ جۇغراپىيەلىك ئىقلىمى، ياشاش شارائىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، ئىجتىمائىي ئەھۋالى، كۈندىلىك تۇرمۇشى، يېمەك - ئىچمەك ئادىتى، روھىيىتى، ئالەم قا-رىشى، ھەتتا قەدىمكى ئۇرۇق - قەبىلىلەرنىڭ ئىپتىتىك رىجە - قائىدىلىرىگىچە چەمبەرچاس باغلانغان.

ئىزاھلار:

① ئابلىز مۇھەممەد سايرامنىڭ «يۈەن سۇلالىسىدا ئۆتكەن مەشھۇر ئۇيغۇر شەخسلەر» ناملىق كىتابىنىڭ 185، 189 - بەتلەر-ردىكى قوسقوي تونۇشتۇرۇلغان ماقالىسىگە قارالما، 1991 - يىلى، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشرى.

②، ③ ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، 207، 209 - بەتلەر، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى 1989 - يىلى نەشرى.

(ئاپتور: ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشتە)

بىلدۈرگۈ

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ توپ تارقىتىش ئىشلىرىنى ئۈرۈمچى ئىزچىلار كىتابخانىسى بېجىرىدۇ. جايلاردىكى شەخسىي كىتابخانىلار ۋە ئوقۇرمەنلەرنىڭ ۋاقىپ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىمىز. ئۈرۈمچى ئىزچىلار كىتابخانىسىنىڭ ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى غالبىيەت يولى 100 - نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق مائارىپ نازارىتىنىڭ ئۆزلىكىدە)

پوچتا نومۇرى: 830001

تېلېفون نومۇرى: 2850601 - 0991

«مىراس» ژۇرنىلى نەشرىياتى

بەدەندە مۇۋاپىق مىقداردا بولۇشى ساقلىقنى ساقلاشنىڭ ئالدىنقى شەرتلىرىدىن بىرى.

يۇقىرىقىدەك ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلار ئارقىلىق كېسەل داۋالاش ھازىرقى زامان تىبابەتچىلىكى بارلىققا كېلىشتىن خېلى بۇرۇن ئەمەلىيەت ئارقىلىق يەكۈنلەنگەن بىر خىل مىللىي داۋالاش شەكلى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

مەلۇمكى، خىمىيىۋى تەركىبلىك دورىلار كەشىپ قىلىنىشتىن بۇرۇن ئۇماچ قاتارلىق يېمەك - ئىچمەك تەركىبىگە كىرىدىغان ئوزۇقلۇق ماتېرىياللارنى دورا ئورنىدا ئىشلىتىپ كېسەل داۋالاش ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى ئىلمىنىڭ شەكىللىنىشىگە تۈپ ئاساس بولغانىدى. بولۇپمۇ 2500 يىلدىن ئارتۇق تارىخقا ئىگە بولغان ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكىنىڭ ئۆزىگە خاس بىر يۈرۈش تەلىماتلار سىستېمىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ھەر خىل خۇرۇچلۇق ئۇماچلارغا ئوخشاش ئوزۇقلۇقنىڭ شىپالىق رولى ئالاھىدە گەۋدىلەندۈرۈلگەن.③

ئۇيغۇر تىبابەتچىلىكى نەزەرىيىۋى ۋە ئەمەلىي تىبابەتچىلىك دەپ ئىككىگە بۆلۈنىدۇ. ئۇ ئۆزىگە خاس مۇكەممەل، سىستېمىلىق نەزەرىيىۋى ئاساسقا ئىگە، يەنى تۆت چوڭ ماددا (ئوت، ھاۋا، سۇ، تۇپراق) نەزەرىيىسى، مىزاج (مۆتىدىل مىزاج — ئىسسىق، سوغۇق، ھۆل، قۇرۇق ۋە غەيرىي مۆتىدىل — قۇرۇق ئىسسىق، ھۆل ئىسسىق، ھۆل سوغۇق، قۇرۇق سوغۇق) نەزەرىيىسى، تۆت خىلىت (سەپرا، قان، بەلغەم، سەۋدا) نەزەرىيىسى، ئەزالار نەزەرىيىسى، قۇۋۋەت نەزەرىيىسى، داۋالاش قا-ئىدە - پىرىنسىپلىرى، غىزالىقنىڭ كېسەللىك بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئوزۇقلۇق ۋە ياسالما دورا نۇسخىلىرى ئىلمى ھەققىدە بىر يۈرۈش تەلىماتلىرى بار. ئۇيغۇر تىبابىتىدە كېسەللىكنىڭ مەنبەسى مىزاجنىڭ بۇزۇلۇشى ۋە تۆت خىلىتنىڭ زىددىيىتى دەپ قارىلىدۇ ۋە شۇنىڭغا ئاساسەن مىزاجنىڭ تەڭپۇڭلۇقىنى ساقلاشتا ھەر خىل خۇرۇچ-لۇق ئۇماچلارغا ئوخشاش تۈرلۈك يېمەك - ئىچمەكنىڭ مۇھىم ئامىلى بولىدىغانلىقى تەكىتلىنىدۇ.

قىسقىسى، قەدىمدىن ھەر خىل نېمەتلەرگە باي، غىزا-تااملىرى كۆپ خىل ۋە مەشھۇر، يېمەك - ئىچمەك كەڭتاشا - مەمۇرچىلىق بۇ ئانا دىيار قوينىدا ياشاپ، ئاۋۇپ، جا-مائەلىشىپ كەلگەن ئەجدادلىرىمىز ھاياتىدا ئۇماچتىن ئىبا-

مۇزىكا ئىجادىيىتىدە ساقلانغان مەسىلىلەر

پەرھات غولام

1. مۇزىكا ئىجادىيەتچىلىرىنىڭ كەسپىي ئەخلاقى، كەسپىي ساپاسىنى كۆتۈرۈشكە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. «سەنئەت — بىر مىللەت مەدەنىيىتىنىڭ گۈلتاجىسى، ئەخلاق — بىر مىللەتنىڭ ئەنگۈشتەرى، سەنئەت خەلقى تەربىيەلەيدۇ، ئەخلاق ئۆگىتىدۇ، سەنئەتكار دېمەك ئوقۇتقۇچى دېمەك»، خەلق بىزگە مانا مۇشۇنداق يۇقىرى باھا بەرگەن ئىكەن بىز چوقۇم ھەرۋاقت ئۆز-مىزنىڭ ئورنىمىزنى بىلىشىمىز، نېمە ئۈچۈن ئىجادىيەت قىلىمىز، كىم ئۈچۈن قىلىمىز دېگەننى ئېنىق ئايدىڭلاشتۇرۇۋېلىشىمىز كېرەك، سەنئەت ئىجتىمائىي تۈرمۈشتىن ئېلىنىدۇ، بەدئىيەلەشتۈرۈلۈپ كەڭ خەلق ئاممىسىغا قايتۇرۇپ بېرىلىدۇ، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەر بىر كومپوزىتور ئۆز ئەسەر ئىجادىيىتىدە كەسپىي ئەخلاققا يۈكسەك ئەھمىيەت بېرىشى، تۇرمۇش چىنلىقىنى ئەكس ئەتتۈرۈشى، كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ مەنىۋى ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشنى ئاساسىي مەقسەت قىلىشى، ئەڭ ئىلغار مەدەنىيەتنىڭ ئالغا بېسىش يۆنىلىشىگە ۋەكىللىك قىلىشنى تۈپ مىزان، ئالدىنقى شەرت قىلىشى كېرەك، شۇنداقلا كەسپىي ساپانى

ئىسلاھات، ئىچىۋېتىشتىن بۇيان، پىلانلىق ئىگىلىكنىڭ ئەمەلدىن قېلىشى بازار ئىگىلىكىنىڭ ئۇچقاندەك تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، مەدەنىيەت-سەنئەت كەسپىمۇ قېلىپلاشقان بىر خىل شەكىلدىن رەڭدارلىققا، تۇرغۇنلۇقتىن جۈش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشقا يۈزلەندى، مەدەنىيەت-سەنئەتنىڭ تەرەققىياتىغا ماس ھالدا مۇزىكا ئىجادىيىتىدە مۇزور يۈكسىلىشلەر بارلىققا كەلدى ھەم ئادەمنى ئەبى-سۇسلاندۇرغۇدەك ناتوغرا كەيپىياتلارمۇ ئەۋج ئېلىشقا باشلىدى.

بۇنداق ناتوغرا كەيپىياتلارنىڭ تۈرتكىسىدە نېرۋىنى بۇزىدىغان، مۇزىكا گۈزەللىكىدىن ئەسەرمۇ يوق، ئىنسان مەنئىيىتىگە، سالامەتلىكىگە زىيان يەتكۈزىدىغان بىر قىسىم مۇزىكا ئەسەرلىرى بارلىققا كېلىۋاتىدۇ، بۇ مۇزىكا ئىجادىيەت كەسپىنىڭ تەرەققىياتىغا پاسسىپ تەسىر كۆرسىتىپ كەڭ خەلق ئاممىسىنىڭ، تاماشبىنلارنىڭ نارازىلىقىنى قوزغاۋاتىدۇ، شۇڭا بىز كومپوزىتورلار مۇزىكا ئىجادىيىتىدە چوقۇم تۆۋەندىكى بىر نەچچە نۇقتىلارغا قەتئىي ئەھمىيەت بېرىشىمىز كېرەك.

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

زەللىكى نەدە؟ مەن ئەسەر ئىجاد قىلغاندا سەنئەتنىڭ گۈ-
زەللىك، كۈرەشچانلىق، مايىللىقتىن ئىبارەت ئاساسىي
پرىنسىپىغا دىققەت قىلىدىمۇ ياكى قىلمىدىمۇ دېيىش
كېرەك، شۇنداق بولغاندىلا خەلق ئاممىسى ياخشى كۆرد-
دىغان، ھەممە ئېتىراپ قىلىدىغان ياخشى ئەسەرنى ئىجاد
قىلغىلى بولىدۇ.

3. ئىقتىسادنى كۆزلەپ سۈپەتكە ئەھمىيەت بېرىش
كەمچىل.

سەنئەت بېدىكلىرىنىڭ كۆپىيىشى بىلەن بىر قىسىم
كەسپىي ئەخلاقى تۆۋەن ياللانا كۆمپوزىتورلارنىڭ پەيدا
بولۇشىغا ئەگىشىپ، پۇل ئۈچۈن ئەسەر ئىشلەيدىغان مۇ-
زىكا قانۇنىيىتى، مۇزىكا گۈزەللىكى بىلەن ھېسابلاشمايدى-
غان، خوجايىنى نېمە دېسە شۇ بويىچە بىر نېمىلەرنى ئىش-
لەيدىغان ناچار ئەھۋال كۆپىيىپ قالدى، بۇ ھال باشقا
مىللەتلەرنىڭ ئۇيغۇر مۇزىكىلىرىغا بولغان چۈشەنچىسىنى
ئاستىن - ئۈستۈن قىلىپ، ئۇيغۇر مۇزىكا ئەسەرلىرىنىڭ
شۆھرىتىگە زور تەسىر يەتكۈزۈمەكتە، باشقا مىللەت كە-
شىلىرى ئەمەس، ئۆز مىللەت كىشىلىرى ئارىسىدىمۇ
بەزى ئەبجەش نەرسىلەرنى بىزنىڭ دەيدىغان خاتا خا-
ھىشلار پەيدا بولۇپ قالدى، بۇ ياللانا كۆم-
پوزىتورلارنىڭ ساختا ئىجادىيەتلىرىنىڭ مەھسۇ-
لىدىن باشقا نەرسە ئەمەس، شۇڭا دەيدىغىنىم
پۇل تاپمىساق بولمايدۇ، لېكىن ھەر ئىش
يولى بىلەن بولۇشى كېرەك، بۇزۇشمۇ، پايدى-
لىنىشمۇ يولدا بولۇشى كېرەك، پۇل ئۈچۈن
ھەممىدىن ۋاز كەچسەك بولمايدۇ. ئىجادىيەت
ساخلىقنى كۆتۈرمەيدۇ، خەلق ۋاقتىنچە ئالدا-
غاندەك قىلىشمۇ، ساختا كۆمپوزىتورلارنىڭ
ئەيت - بەشىرىسىنى ھامىنى بىر كۈنى ئېچىپ
تاشلايدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز كۆمپوزىتورلار
ئەسەر ئىجادىيىتىدە پۇلنى ئەمەس، كەڭ خەلق
ئاممىسىنىڭ مەنۋىي ئېھتىياجىنى، ھەقىقىي ئە-
سەرنى ئىجاد قىلىشىنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇ-
شمىز كېرەك، شۇنداق قىلالساق ئەسەرلىرىمىز
مىز ئۆلەمس ئەسەرگە ئايلىنالايدۇ، بىزمۇ ھەقى-
قىي سەنئەتكارغا ئايلىنالايمىز.

(ئاپتور: ئاقسۇ ۋىلايەتلىك تارىم ناخشا - ئۇسسۇل
ئۆمىكىدە)

ئۆز لۇكسىز يېغىلاشقا، ئۆستۈرۈشكە تىرىشىشى، ئۆز بىلە-
منى، ئومۇمىي ساپانى يۇقىرى كۆتۈرۈشكە ئەھمىيەت بې-
رىشى كېرەك، چۈنكى بىر مۇزىكا ئەسەرنىڭ ياخشى -
يامان بولۇشى شۇ كۆمپوزىتورنىڭ بىلىم قۇرۇلمىسى،
كەسپىي قابىلىيىتى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان.
2. ئىجادىيەتتە سانغا ئەمەس، سۈپەتكە ئەھمىيەت
بېرىش كېرەك.

بىزنىڭ نۇرغۇن كۆمپوزىتورلىرىمىزدا، ئۆزى ئىجاد
قىلغان ئەسەرلىرىنىڭ سانى بىلەن ماختىنىدىغانلار ئاز
ئەمەس، لېكىن شۇ ئەسەرلىرىنى خەلق سۆيۈپ ئاڭلام-
دۇ؟ ئاڭلىمىسا نېمە ئۈچۈن ئاڭلىمايدۇ؟ بۇ ھەقتە ئىزد-
نىدىغانلار ناھايىتى ئاز، ئىزدىنىدىغانلار بار دېگەن تەق-
دىردىمۇ سەۋەبىنىڭ ھەممىسىنى تاماشىبىنلارنىڭ «مەنۋىي
ئېھتىياجى» نىڭ يۈچەكلىشىپ كەتكەنلىكى ياكى رايونىمىز
كىشىلىرىنىڭ مۇزىكىنى چۈشىنىش ھەم ئۇنىڭدىن ھۇزۇر-
لىنىش ئىقتىدارىنىڭ تۆۋەنلىكىگە ئارتىپ ئۆزىنى ئاقلايد-
دۇ، لېكىن مېنىڭ ئىجاد قىلغىنىم نېمە؟ ئۇ مۇزىكىمۇ؟ مۇ-
زىكا بولسا ئۇنىڭدىكى گۈزەللىك نەدە؟ ئۇ ھەقىقىي ئە-
جادىيەتمۇ ياكى كۆچۈرۈلمىمۇ؟ ئۇنىڭدىكى مېلودىيە گۈ-

2009

پومۇرلار

نسبەتكە قاراپ

ئامېرىكىنىڭ مەلۇم شەھەرلىك ھاۋارايى ئىدارىسى ھاۋارايى مەلۇماتىدا دائىم مۇنداق دەيدىكەن: — ئەتە قاتتىق يامغۇر ياغدى، ئېھتىمال يەتتىدىن ئۈچ نىسبەتتە. مۇخبىرلار بۇ ئىشنى چۈشەنمەي، ھاۋارايى ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى زىيارەت قىلىپ بۇ ئىشنى سوراپتۇ.

— ئىدارىمىزدە ئون خىزمەتچى خادىم بار، — دەپتۇ باشلىق، — ئاۋازغا قويغاندا يەتتە ئادەم «يامغۇر ياغدى» غانغا قېتىلىپ، ئۈچ ئادەم قارشى چىقسا، بۇ كۈنكى ھاۋارايى يەتتىدىن ئۈچ نىسبەتتە بولىدۇ.

قىيامەت كۈنى

پوپ قىيامەت كۈنىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەپتۇ: — قىيامەت كۈنى قاتتىق چاقماق چېقىپ، دېڭىز سۈيى تېشىپ قاتتىق كەلكۈن كېلىدۇ. بۇ چاغدا پوپنىڭ ئالدىدا ئولتۇرغان بالا دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ: — پوپ ئەپەندى، ئۇ چاغدا مەكتەپتىن بىزنى قويۇپ بېرەمدۇ؟

نېمە ئالسەن

يىغىپ ساقلىغۇچى، سودىگەر ۋە ئوغرى تەڭلا ئەۋ-لىياغا يولۇقۇپ قاپتۇ. ئەۋلىيا ئۇلارنىڭ تەلىپىنى قاندۇردى. دىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ.

يىغىپ ساقلىغۇچى: — ماڭا دۇنيادىكى بارلىق داغلىق رەسىملەر كېرەك، — دەپتۇ. — بولىدۇ. سەنچۇ؟

— ماڭا دۇنيادىكى بارلىق دۆلەتلەرنىڭ پۇلى لازىم، — دەپتۇ سودىگەر.

— چاتاق يوق. ئەمەس ساڭا نېمە كېرەك؟ — دەپ سوراپتۇ ئوغرىدىن.

— ماڭا ھېچنېمە كېرەك ئەمەس، پەقەت ئۇ ئىككى-سىنىڭ ئادىرىسىنى دەپ بەرسىڭىزلا بولىدۇ، — دەپتۇ ئوغرى.

بىر تەڭگە

ئىنتايىن پىخسىق بىر خوجايىن مالىيى بىلەن بىللە سىرتقا چىقىپتۇ. مالاي خوجايىنىڭ ئالدىدا مېڭىپ يولدا بىر تەڭگە تېپىۋاپتۇ. دە، ئاستا ئۇنى يانچۇقىغا ساپتۇ.

خوجايىن بۇنى كۆرۈپ مالىيىغا: — سەن مالاي تۇرۇپ مېنىڭ ئالدىمدا ماڭساڭ قانداق بولىدۇ؟ — دەپ تىللاپتۇ. مالاي دەرھال خوجا-

پوپنىڭ سۆزى

يېزىغا چۈشكەن بىر پوچتالىيون ۋاپات بوپتۇ. دەپنە مۇراسىمى ناھايىتى داغدۇغىلىق ئۆتكۈزۈلۈپتۇ، شۇ يەردە-كى ھەممە ئادەم مۇراسىمغا قاتنىشىپتۇ. چۈنكى بۇ پوچتا-لىيون بۇ بىر قانچە يىلدا ئىنتايىن جاپالىق ئىشلىگەن ئىكەن.

پوپ مۇراسىمدا پوچتالىيوننىڭ ياخشى تەرىپىنى قىلىپ مۇنداق مەرسىيە ئوقۇپتۇ:

— قەھرىتان قىشتا، شۇرغانلىق كۈنلەردە ئۇ كەلدى، باھاردا يوللار پاتقاق ۋە تېپىلغاق كۈنلەردە ئۇ كەلدى، يازنىڭ تومۇز ئىسسىقىدا ئۇ كەلدى، كۈزنىڭ قاتتىق يامغۇرلۇق كۈنلىرىدە ئۇ كەلدى.

مۇراسىمدىن قايتىپ كېتىۋېتىپ بىر كىشى قوشنىسىغا: — قوشنام، پوپنىڭ بۈگۈنكى سۆزى بەك تەسىرلىك بولدى. ھە، — دەپتۇ.

— ھە، ياخشى سۆزلىدى. بىراق ئۇنداق ئۇزۇن سۆزلەشنىڭ نېمە ھاجىتى! ئۇنىڭدىن پوچتالىيون تۆت پەسلىنىڭ ھەممىسىدە كەلدى دېسىلا بولمىدىمۇ؟ — دەپتۇ.

W
I
R
A

قىزارمايدۇ؟ — دەپتۇ مۇئەللىم.
بىر ئوقۇغۇچى يۇقىرى ئاۋازدا:
— پۈتمىزنىڭ ئىچى بوش ئەمەستە، — دەپتۇ.
تەبرىك خەت

بىر ئانا ئوغلغا مۇنداق تەبرىك خەت يېزىپتۇ:
«سۆيۈملۈك ئوغلۇم، داداڭ ئىككىمىز خېتىڭنى
كۆرۈپ بەكمۇ خۇش بولدۇق ۋە بەخت ھېس قىلدۇق.
بىز سېنىڭ توي مۇراسىمىڭنى كۆرۈشكە بەكمۇ تەقەززا
بولدۇق...» ئوغلى بۇ خەتنى كۆرۈۋېتىپ، قەغەزنىڭ
ئارقىسىدىكى باشقا قەلەم بىلەن يېزىلغان خەتنى كۆرۈپ
قالدى: «ئاپاڭ ماركا ئىزدەشكە چىقىپ كەتتى...»
بۇنداق ئەخمەقلىق قىلما، بويناق يۇرۇۋەر...»

30 يىللىق تەجرىبە

پوچتا خادىمى دىرېكتورغا:

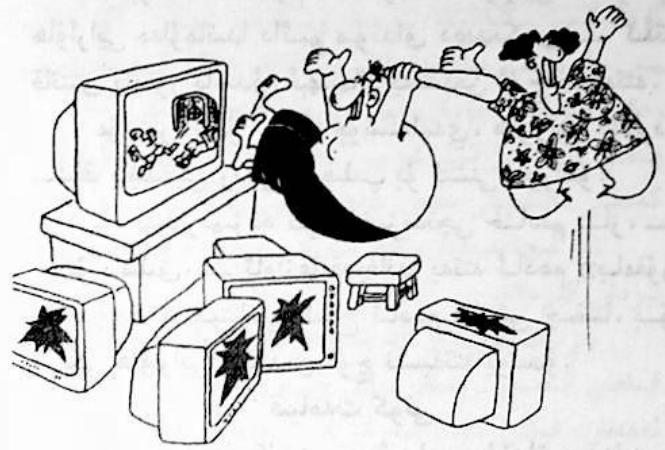
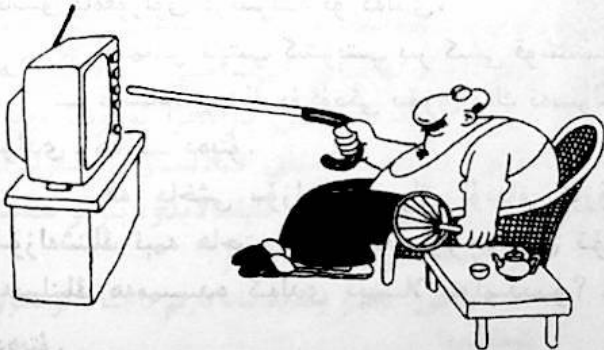
— بۇياق مېچىر ئەپەندى، 30 يىل پوچتخانىدا
ئىشلىگەن، ھازىر پېنسىيىگە چىققاچى، — دەپتۇ.
دىرېكتور:

— مېچىر ئەپەندى، پېنسىيىگە چىقىش ئالدىدا نېمە
تەلپىڭىز باركىن؟ — دەپتۇ.
— پېنسىيە پۇلۇمنى پوچتىدىن ئەۋەتمىگەن بولساڭ.
لار.

دۇكان خوجايىنى

ئىنتايىن پىخسىق بىر دۇكان خوجايىنى ئېغىر
ئاغرىپ قاپتۇ. ئۆيىدىكىلەرنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ ئەتراپىغا
يىغىلىپتۇ. بىر چاغدا خوجايىن كۆزىنى ئاران ئېچىپ:
— خوتۇن، بارمۇسىز؟ — دەپتۇ.

— بار.
— ئوغلۇم، سەنچۇ؟ — دەپتۇ خوجايىن.
— مەن بار، دادا.

يېنىڭ ئارقىسىدىن مېڭىپتۇ. بىردەمدىن كېيىن خوجايىن
يەنە مالايف:

— مېنى يالاپ ماڭغاندەك كەينىمدە ماڭسىنا؟ —
دەپ ۋارقىراپتۇ.

مالاي نېمە قىلىشنى بىلمەي، خوجايىن بىلەن تەڭ
مېڭىپتۇ. ئازراق ماڭمايلا خوجايىن يەنە مالايف كاپىتۇ:
— خوجايىن بىلەن بىللە مېڭىشقا قانداق پېتىنىڭ؟
تەڭلىكتە قالغان مالاي خوجايىننىڭ ئۆزىنىڭ يانچۇ.
قىغا قاراۋاتقانلىقىنى سېزىپتۇ - دە، دەرھال بىر تەڭگىنى
چىقىرىپ خوجايىنغا بېرىپتۇ.

خوجايىن تەڭگىنى ئېلىپ خۇش بولۇپ:

— ئەمدى قانداق ماڭساڭ ئىختىيارىڭ! — دەپتۇ.

مەخپىيەت

دادىسى: — بالام، ئېسىڭدە تۇت، مۇۋەپپەقىيەت
قازىنىشتا سەمىمىيلىك ۋە ئەقىل - پاراسەت ناھايتى
مۇھىم.

بالىسى: — ئۇنداقتا سەمىمىيلىك دېگەن نېمە؟

دادىسى: — سەمىمىيلىك لەۋزىدە تۇرۇش دېمەك.

تۇر.

بالىسى: — ئەقىل - پاراسەت دېگەنچۇ؟

دادىسى: — لەۋزى قىلماسلىق.

پۇت قۇرۇق ئەمەس

مۇئەللىم قان ئايلىنىشى دەرسنى سۆزلەپ كېلىپ:

— مىسالغا ئالسام، قان ئايلىنىپ باشقا كەلسە مېنىڭ

يۈزۈم قىزىرىپ كېتىدۇ، شۇنداقمۇ؟ — دەپتۇ.

— شۇنداق، — دەپتۇ ئوقۇغۇچىلار بىردەك.

— ئۇنداقتا قان ئايلىنىپ پۇتقا بارسا، پۇت نېمىشقا

يۇمۇر سۆزلەش

بىر توپ ھايۋان قولۋاقتا كېتىۋېتىپ خەتەرگە يولۇ-
قۇپ دېڭىزدا لەيلەپ قاپتۇ. ئېلىۋالغان يېمەكلىكلەرمۇ تۇ-
گەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار يۇمۇر ئېيتىشماقچى بوپتۇ.
ئەگەر يۇمۇر سۆزلەپ ھەممىسىنى كۈلدۈرەلمىسە، شۇنى
دېڭىزغا ئېتىۋەتمەكچى بوپتۇ. ئالدى بىلەن كالا يۇمۇر
سۆزلەپتۇ. كالنىڭ يۇمۇرى بەك قىزىق بولۇپ ھەممە
ھايۋان كۈلۈپ كېتىپتۇ، بىراق چوشقىلا كۈلمىگەچكە، كا-
لنى دېڭىزغا ئىتتىرىۋېتىپتۇ. ئارقىدىن قوي يۇمۇر سۆز-
لەپتۇ، قوينىڭ يۇمۇرىغا ھېچكىم كۈلمەپتۇ، پەقەت
چوشقىلا ئۆزىنى تۇتالماي كۈلۈپ كېتىپتۇ.
— بۇ يۇمۇرنىڭ كۈلگىدەك نېمىسى بار؟ — دەپتۇ
ھايۋانلار.

بۇ چاغدا چوشقا دۇدۇقلاپ:

— كەچۈرۈڭلار، كالنىڭ يۇمۇرىنى ئويلاپ... —
دەپتۇ.

قايسى ئىككىسى

بىر كۈنى مەلۇم شىركەتتىكى ياشانغان خىزمەتچى

— قىزىم سىزچۇ؟ — دەپتۇ خوجاينى.

— دادا، مەن يېنىڭىزدا.

بۇ چاغدا خوجاينى كۆزىنى تېخىمۇ يوغان ئېچىپ

يۇقىرى ئاۋازدا:

— ئۇنداقتا دۇكاننى ئاچماپسىلەر دە! — دەپتۇ.

ئۆچىرەت

ئىجتىمائىي ئاكسىيە ئېلىش ئۈچۈن ئۆچىرەتتە تۇرۇ-

ۋاتسام، بىر ياشانغان كىشى كەلدى - دە يۇقىرى ئاۋازدا:

— مەن ئۆچىرەتتە تۇرمايمەن ئىسپاتىم بار، —

دەپ ۋارقىردى.

— ياخشى، — دېدى ئىش بېجىرگۈچى، — ئۇد-

داقتا سىز ئۆچىرەت تۇرمايدىغانلار تەرەپكە بېرىپ ئۆچ-

رەتتە تۇرۇڭ!

ئورۇن تېپىش

بىر خانىمنىڭ كۆزى ناھايىتى ئاجىز ئىكەن. ئۇ ئاپ-

توبۇسقا چىقىپ ئولتۇرۇشقا بىر يىگىت ئەدەپ بىلەن:

— خانىم، سىزگە ئورۇن تېپىپ بەرسەم بولامدۇ؟ —

دەپتۇ.

— رەھمەت، ئورۇن تېپىپ بولدۇم، ھاجەتسىز، —

دەپتۇ خانىم.

— ئۇنداقتا پۈتۈم بەك ئاغرىپ كەتتى، خانىم، —

دەپتۇ يىگىت.

ئېلاندا

بىر كىشى تېلېۋىزوردىكى ئېلاندا كۆرسىتىلگەن ۋېد-
 لىسىپىتنى سېتىۋالماقچى بولۇپ دۇكانغا بېرىپتۇ. قارىسا
 ۋېلىسىپىتلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئالدى چىرىغى يوق ئىكەن.
 — ئېلاندا بېرىلگەندە ئالدى چىرىغى بار ئىدىغۇ؟
 — دەپتۇ ھېلىقى كىشى ھەيران بولۇپ. دۇكان خوجايىنى
 كۈلۈپ تۇرۇپ مۇنداق دەپتۇ:
 — ئېلاندا تېخى ۋېلىسىپىت ئۈستىدە چىرايلىق بىر
 قىزمۇ بارىدى.

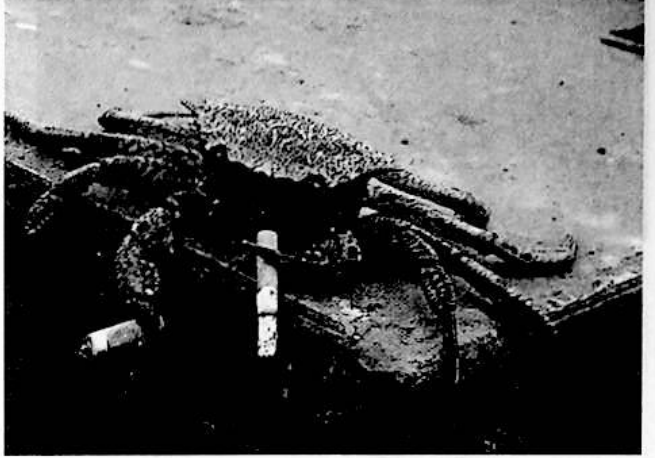
باشقا مەقسەت

تاماق ۋاقتىدا ئايالى:

— سىز ھازىر بېلىقنىڭ ياخشى يەرلىرىنى يەيدىغان
 بولۇۋالدىڭىز؟ توي قىلىشتىن ئىلگىرى بېلىقنىڭ بېشى
 بىلەن قۇيرۇقىنى يەيتتىڭىزغۇ؟ — دەپتۇ.

— ئەھۋال ئوخشىمايدۇ. دە، — دەپتۇ ئېرى، —
 ھازىر مېنىڭ مەقسىتىم بېلىق يېيىش، ئۇ چاغدىكى
 مەقسىتىم بېلىق تۇتۇش ئىدى.

خۇرسەنئاي مەنتىمىن تەرجىمىسى

لىدىر ئىشخانىسىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ:

— مەن بۇ يەردە ئىشلەۋاتقىنىمغا 30 يىل بولدى،
 بىر ئادەم ئۈچ ئادەمنىڭ ئىشىنى قىلىۋاتمەن، لېكىن بىر
 كىشىلىك ھەق ئېلىۋاتمەن، مائاش قوشۇپ بەرسىڭىز، —
 دەپتۇ.

— ناھايىتى ياخشى، — دەپتۇ لىدىر، — ئۇنداقتا
 قايسى ئىككىسىنىڭ مائاشىنى سىزگە قوشۇپ بېرىمەن
 دەپ بەرسىڭىز!

چاچ ۋە ساقال

ئا: — چېچىم ناھايىتى قارا، بىراق ساقلىمىغا ئاق
 كىرىپ كەتتى. نېمىشقا شۇنداقتۇ؟

ب: — بەلكىم ئاغزىڭىز كاللىڭىزغا قارىغاندا جىق
 ئىشلەيدىغان ئوخشايدۇ.

سۇدىن ئۆتۈش

قاتتىق يامغۇرلۇق بىر كۈندە بىر شوپۇر سۇ يىغى-
 لىپ قالغان يەردىن ئۆتمەكچى بولۇپ، يول ياقىسىدا
 تۇرغان كىشىدىن:

— بۇ يەردىن ئۆتسەم بولارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.
 — بولدى ئۆتۈۋېرىڭ، چاتاق يوق، — دەپتۇ ھې-
 لىقى كىشى.

شوپۇر ماشىنىسىنى بىر ماڭدۇرۇپتىكەن، ئۇ كۆل-
 چەككە پېتىپ قاپتۇ. قاتتىق ئاچچىقى كەلگەن شوپۇر ۋار-
 قىراپتۇ:

— بولدى چاتاق يوق، دەۋاتاتتىڭىزغۇ؟
 — ھە، تېخى بايىلا بۇ يەردىن بىر ئۆردەك ئۆتكەن-
 تى، ھېچنېمە بولمىدىغۇ؟ — دەپتۇ ھېلىقى كىشى.

0
0
9

مەدەنىيەت مەراسىملىرىمىز ھەققىدە ئويلىرىمىز

غالب خۇجىئابدۇللا

غان مۇئەييەن شەكىلگە ئىگە مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئالايلۇق ئەجدادلىرىمىز قالدۇرۇپ كەتكەن تارىخىي ئىزلار، تارىخىي بۇيۇملار، تۇرپان، تۇيۇق ۋە كۇچالاردىكى مىنگۇيىلەر، ئۇرخۇن، يىنسەي ۋادىسىدىكى مەنگۇ تاشلار، تەڭرى تېغى، قارا قۇرۇم تېغى، ئالتاي تېغى قاتارلىق تاغلاردىكى قىياتاشلارغا چېكىلگەن رە-سىملەر ۋە باشقا مەدەنىيەت ئىزلىرىنىڭ ھەممىسى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۆتمۈشتىكى ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىمىسا، ۋاقىتدا رېمونت قىلىنىپ تۇرسا ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت قىممىتىنى يوقاتمايدۇ، بەلكى ۋاقىتنىڭ ئۆتۈشىگە ئەگىشىپ قىممىتىنى تېخىمۇ جۇلالاندۇرىدۇ. غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى دېگەندە تۇتقىلى بولمايدىغان، كۆرگىلىمۇ بولمايدىغان مۇئەييەن شەكىللىك يوق مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى كۆرسىتىدۇ. ئالايلۇق مىللىتىمىز قەدىمدىن بۇيان شەكىللەندۈرگەن مىللىي ئۆرپ-ئادەتلىرى، تىلى، خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى، مىللىي ئاھاڭ-كۈيلىرى، ئەنئەنىۋى مىللىي بايراملار ۋە مىللىي

مەلۇمكى مىللىتىمىز قەدىمدىن بۇيان شىنجاڭنى مەركەز قىلغان ئوتتۇرا ئاسىيا دائىرىسىدە، جۈملىدىن تارىم ۋادىسى، جۇڭغار دالاسى، تەڭرى تېغى، قارا قۇرۇم تېغى، ئالتاي تېغى، ئۇرخۇن، يىنسەي دەريا بويلىرى قاتارلىق جايلاردا مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى ياراتتى... مەراسىملىرىمىزنىڭ قەدىمىيلىكى، ئەۋرىشمىلىكى ۋە پاكىتچانلىقى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى سانسىزلىغان ئالىم ۋە مۇتەخەسسسلەرنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

مەدەنىيەت مەراسىملىرىمىزنىڭ كېلىپ چىقىشى مەنبەسىنىڭ كەڭلىكى، تارىخىي دەۋرنىڭ ئۇزاقلىقى، تۈرنىڭ كۆپ خىللىقى ۋە ئىلمىي قىممىتىنىڭ يۇقىرلىقى بىزنى چەكسىز سۆيۈندۈرۈش بىلەن بىرگە يەنە ئۇلارنى ياخشى قوغداپ، كېيىنكى ئەۋلادلارغا يەتكۈزۈشتە بىزدىن نۇرغۇن تىرىشچانلىق كۆرسىتىشىمىزنى تەلەپ قىلىدۇ.

ئادەتتە مەدەنىيەت مەراسىملىرى ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى دېگەندە تۇتقىلى بولىدىغان ۋە كۆرگىلى بولىدىغان

تۇرمۇش ئالاھىدىلىكلىرى قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى مەدەنىيەتنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىغا كىرىدۇ.

غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ھەرقانداق بىر مىللەتنىڭ مىللەت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئاساسى. ئۇ ئادەتتە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ماھىيىتىنى ئىپادىلەپلا قالماي، پۈتكۈل ئىنسانىيەت مەدەنىيىتىنىڭ كۆپ خىللىقىنى ئىپادىلەيدۇ. ھەرقانداق بىر مىللەت ئۆزىنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيىتى بىلەن باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ ۋە ئۆزىنىڭ مىللىي خاسلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. بىر مىللەتنىڭ شەكىللىنىپ تەرەققىي قىلىشىدا، ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى قانداق مۇھىم بولسا، غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىمۇ شۇنداق مۇھىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

مىللىتىمىز قەدىمدىن بۇيان ئۆزىنىڭ ئەقىل - پارا-ستىگە تايىنىپ ياراتقان غايەت زور ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى 19-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرى ۋە 20-ئەسىرنىڭ باشلىرىدا چەت ئەللىك ئېكسپىدىنتسىيىچىلەر، ساياھەتچىلەر ۋە سودىگەرلەرنىڭ ناھايىتى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى. نۇرغۇن قىممەتلىك ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىمىز قەدىمكى شەھەر خارابىلىرىمىزدىن، مىڭئۆيلەردىن ۋە باشقا مەدەنىيەت ئىزلىرىمىزدىن ئوغرىلىنىپ، چەت ئەلگە توشۇلدى. بۇ جەرياندا سانسىز ماددىي مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىز بۇزۇلۇپ كېرەكسىز توپا دۆۋىسىگە ئايلىنىپ كەتتى، دۆلىتىمىز ئازاد بولغاندىن بۇيان، بولۇپمۇ پارتىيىمىز ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش سىياسىتىنى يولغا قويغاندىن بۇيان، مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ، جۈملىدىن مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداشقا جىددىي كۆڭۈل بۆلۈندى. مىللىتىمىزنىڭ قەدىمدىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە بايقالغان مەدەنىيەت ئىزلىرىنى دۆلەت دەرىجىلىك، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك، ۋىلايەت دەرىجىلىك، ناھىيە دەرىجىلىك قوغداش رايونى دەرىجىسى بويىچە قانۇن جەھەتتە قوغداشقا كاپالەتلىك قىلىندى. نۇرغۇن قەدىمىي مەدەنىيەت ئىزلىرىمىز ساياھەت نۇقتىسى قىلىنىپ، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى ساياھەتچىلەرنىڭ تۈركۈم-تۈركۈملەپ ساياھەت قىلىشىغا ئېچىۋېتىلدى. مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش تەشەببۇسى خەلقئارادا مەملىكىتىمىزگە قارىغاندا خېلى بالدۇر باشلانغان ئىدى. بولۇپمۇ ياۋروپادا پار ماشىنىسىنىڭ

009

كەشىپ قىلىنىشىغا ئەگىشىپ سانائەت ئىنقىلابىنىڭ پارتلىشى، نۇرغۇن مەدەنىيەت ئىزلىرىنىڭ بۇزۇلۇپ ئۇنىڭ ئورنىغا قەۋەت - قەۋەت بىنالارنىڭ سېلىنىشى ياۋروپادا كىملىكلىرىنىڭ ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىشىغا سەۋەب بولغان ئىدى. ياۋروپادا كىملىكلىرىنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش جەھەتتە تالاش - تارتىش قىلىۋاتقان چاغ-لاردا فرانسىيىلىكلەر بۇ جەھەتتە نۇرغۇن ئاكتىپ پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. بولۇپمۇ فرانسىيە شائىرى يۇگىرى 1832-يىلى «مەدەنىيەت مىراسلىرىغا بۇزغۇنچىلىق قىلغۇچىلارغا جەڭ ئېلان قىلىلى» ناملىق مەشھۇر ئەسەرنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش جەھەتتىكى كەسكىن مەيدانىنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ خاسىيەتلىك ئەسىرىدە «ئىنسانىيەتنىڭ مەشھۇر مەدەنىيەت ئىزلىرى ئۈچۈن قانۇن تۇرغۇزايلى، ئىنسانىيەتنىڭ ئەقىل - پاراسىتىدە بارلىققا كەلگەن قەدىمكى نادىر ئەسەرلەر ئۈچۈن قانۇن تۇرغۇزايلى، قەدىمكى چېركاۋلارنى قوغداش ئۈچۈن قانۇن تۇرغۇزايلى، ئانا - بوۋىلىرىمىزنىڭ كۆلپىكتىپ ئەمگىكى ئۈچۈن قانۇن تۇرغۇزايلى، بۇزۇلۇپ كەتكەن ئورنىنى تولدۇرغىلى بولمايدىغان مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىمىز ئۈچۈن قانۇن تۇرغۇزايلى...» دېگەن مەشھۇر چاقىرىقلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، ئەينى ۋاقىتتا ياۋروپادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنى ئۆز مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرىنى قوغداشقا ئىلھاملاندۇردى. شائىرنىڭ ئاشۇ دەۋردە مەدەنىيەت مىراسلىرى ھەققىدىكى يېڭى تونۇشى ۋە يۈكسەك مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى ئەينى دەۋردىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يۈرەك تارىنى تىرتىپلا قالماي، بەلكى زامانداشلىرىمىزنىمۇ قايىللىق تۇيغۇسىغا چۆمۈلدۈرىدۇ، ئەلۋەتتە.

ھازىرقى كۈندە مەلۇم بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش شۇ مىللەتنىڭ مەسئۇلىيىتى بولۇپلا قالماي، پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق مەسئۇلىيىتى بولۇپ قالدى. مەلۇم بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ يوقىلىشى شۇ مىللەت ئۈچۈن زور يوقىتىش بولۇپلا قالماي، بەلكى پۈتكۈل ئىنسانىيەت ئۈچۈن زور يوقىتىش بولۇپ قالدى.

شۇڭا دۆلىتىمىز ۋە خەلقئارا جەھەتتە ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداشقا يۈكسەك

ئەھمىيەت بەرمەكتە.

زاماننىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ، دۆلەتلەر ئارا ئالاقىنىڭ قويۇقلىشىشى، قاتناشنىڭ راۋاجلىنىشى، ئىقتىسادنىڭ يەرشارىلىشىشى، ئۇچۇرنىڭ مىسلىسىز تەرەققىياتى، ھەرقايسى ئەل مىللەتلىرىنى، ئىجتىمائىي تۇرمۇش، ئۆرپ - ئادەت، دۇنيا قاراش ۋە قىممەت قاراش جەھەتدە - لەردە بىر خىل ئورتاق ئەندىزىنى چىقىش قىلىشقا قىستىدى. ئىنسانىيەتنىڭ ئالەمشۇمۇل تەرەققىياتى دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنى تەرەققىي قىلدۇرۇپ ئۇلارغا قۇلايلىق يارىتىش بىلەن بىللە ئۇلارنىڭ قەدىمدىن بۇيان شەكىللەندۈرگەن غەيرىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ ئەھمىيەت ئېھتىيات گۈدۈكىنى چالدى.

خەلقئارا جەمئىيەت دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەر - نىڭ ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرى ۋە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداشقا 20 - ئەسىرنىڭ كېيىنكى يېرىم يىلىغا كەلگەندە ئىلگىرىكى ۋاقىتلارغا قارىغاندا جىددىي قارىدى. بولۇپمۇ يېقىنقى مەزگىللەرگە قارىغاندا بۇ مەسىلىگە ئومۇميۈزلۈك ئەھمىيەت بەردى. ب د ت، مائارىپ، پەن، مەدەنىيەت تەشكىلاتى 1972 - يىلى «دۇنيا مەدەنىيىتى ۋە تەبىئىي مىراسلارنى قوغداش ئەھدىنامىسى» نى تۈزدى. بۇ ئەھدىنامىنىڭ كۈنكەرت تەلپىگە ئاساسەن دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەل مىللەتلىرىنىڭ ئالاھىدە قىممەتكە ئىگە ماددىي مەدەنىيەت ئىزلىرى، جۈملىدىن يىراق قەدىمكى زامان ماددىي مەدەنىيەت ئىزلىرى، قەدىمكى شەھەر خارابىلىرى، قەدىمكى زامان قەبرى مەدەنىيەت ئىزلىرى ۋە مەدەنىيەت مەنزىرە نۇقتىلىرى قاتارلىق مەشھۇر مەدەنىيەت ئىزلىرى دۇنيا مەدەنىيەت مىراسلىرى تىزىملىكىگە كىرگۈزۈلدى. بۇنىڭ بىلەن بۇ مەدەنىيەت مىراسلىرى مەلۇم بىر مىللەتنىڭ مەدەنىيەت مىراسى بولۇپلا قالماي، بەلكى پۈتكۈل ئىنسانىيەتنىڭ ئورتاق مەدەنىيەت مىراسىغا ئايلاندى.

مەملىكىتىمىز «دۇنيا مەدەنىيىتى ۋە تەبىئىي مىراسلارنى قوغداش ئەھدىنامىسى» گە 1985 - يىلى قاتناشقاندىن كېيىن دۆلىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ، جۈملىدىن مىللىتىمىزنىڭ ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداشقا بۇرۇنقى ۋاقىتلارغا قارىغاندا تېخىمۇ بەك كۆڭۈل بۆلۈندى. مەملىكىتىمىزنىڭ داڭلىق ماددىي مەدەنىيەت ئىزلىرىدىن «سەددىچىن سېپىلى»، «بېيجىڭ ۋە شېنياڭ»

لاردىكى خان سارايلىرى»، «شىزاڭدىكى بۇددالا ساردىيى»، «شىئەندىكى پادىشاھ قەبرىلىرى» ۋە «دۇنخۇاڭدىكى مىڭ ئۆيلەر» قاتارلىقلارغا غايەت زور ئىقتىساد ئاجردىتىپ قايتا رېمونت قىلىنىش بىلەن بىللە ئاپتونوم رايونىمىزدىكى مەشھۇر ماددىي مەدەنىيەت ئىزلىرىمىزدىن «تۇرپاندىكى مىڭئۆيلەر»، «كۇچادىكى مىڭئۆيلەر»، «ئىدىقۇت قەدىمىي شەھەر خارابىسى»، «سۇلايمان ۋاڭ مۇنارى» ۋە «تۇيۇق مىڭئۆيى مەنزىرىلىك رايونى» قاتارلىقلارمۇ قايتا رېمونت قىلىنىپ، مەشھۇر ماددىي مەدەنىيەت ئىزلىرىمىزنىڭ قوغدىلىشىغا پۇختا ئاساس سېلىندى.

خەلقئارا جەمئىيەت دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ غەيرىي مەدەنىيەت ھادىسىلىرىنى قوغداشقا خېلى بۇرۇنلا كۆڭۈل بۆلگەن ئىدى. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بۇ مەسىلىگە تېخىمۇ جىددىي قاراپ بەزى كۈنكەرت ئەھدىنامىلەرنى تۈزدى. ب د ت مائارىپ، پەن، مەدەنىيەت تەشكىلاتى 2003 - يىلى 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى «غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ئەھدىنامىسى» نى تۈزدى. دۆلىتىمىز بۇ ئەھدىنامىنىڭ تۈزۈلگەنلىكىگە قىزغىن ئاۋاز قوشۇپ، 2004 - يىلى 8 - ئايدا كەلگەندە بۇ ئەھدىنامىگە قاتناشتى. دۆلىتىمىزنىڭ «غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ئەھدىنامىسى» گە قاتنىشىشى مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ۋە ئۇنى دۇنياغا تونۇتۇشتا مىسلىسىز رول ئويدى. دۆلىتىمىزدە ئاز سانلىق مىللەتلەر مەركەزلىك ئورۇن تۇراقلاشقان رايونلاردا ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى تەتقىق قىلىدىغان ئورۇنلار قۇرۇلدى. ئالايلۇق، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىمىزدا «موڭغۇل شۇناسلىق تەتقىقات بازىسى»، يۈننەندە «چېگرا رايون ئاز سانلىق مىللەتلەر تەتقىقات بازىسى»، ئاپتونوم رايونىمىزدا «فولكلور مۇزىيى» قاتارلىقلار قۇرۇلۇپ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ غەيرىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى تەتقىق قىلىشتا قۇلايلىق شارائىتلار ھازىرلاندى. دۆلىتىمىز «غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قوغداش ئەھدىنامىسى» گە قاتناشقاندىن بۇيان، مەدەنىيەت مىنستىرلىكى مەملىكىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يوقىلىش خەۋپى بار، تارىخى ئۇزۇن، ئىلمىي قىممەتتىكى يۇقىرى غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى ب د ت

IRAC

مەدەنىيەت ماكانىنى، يەنى ئۇلارنىڭ ئاغزاكى ئەنئەنىسى، تىلى؛ ئەنئەنىۋى ئورۇنداش سەنئىتى ۋە ئەلئارا گۈزەل سەنئىتى؛ ئەنئەنىۋى مۇراسىم؛ ھېيت - بايرام، تەبرىكلەش مۇراسىمى شۇنداقلا ماھارەت، ئويۇن قاتارلىق مىللىي ئۆرپ - ئادەت پائالىيىتى؛ ئەنئەنىۋى قول ھۈنەرۋەنچىلىك پائالىيىتى؛ تەبىئەت دۇنياسىغا ۋە ئالەمگە ئالاقىدار ئەلئارا ئەنئەنىۋى بىلىم قۇرۇلمىسى قاتارلىقلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. نىزامدا يەنە غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش خىزمىتىدە قوغداشنى ئاساس قىلىش، قۇتقۇزۇشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇش، مۇۋاپىق پايدىلىنىش، ۋارىسلىق قىلىش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يۆنىلىشىنى ئىزچىلاشتۇرۇش؛ ھۆكۈمەت يېتەكچىلىك قىلىش، جەمئىيەت قاتنىشىش، ئۇزاق مۇددەتلىك پىلان تۈزۈش، قەدەم باسقۇچلۇق يولغا قويۇش پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش قاتارلىق تەشەببۇسلار ئوتتۇرىغا قويۇلدى.

دۆلىتىمىزدە «مەدەنىيەت مەراسىملىرى كۈنى» دىن ئىبارەت بۇ خاسىيەتلىك كۈننىڭ بېكىتىلىشى، ئاپتونوم رايونىمىزدا «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش نىزامى» نىڭ تۈزۈلۈشى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش، تېخىمۇ ياخشى قەدىرلەش ۋە ئۇلارنى دۇنياغا تونۇتۇشقا يېڭى پۇرسەت ئېلىپ كەلدى. ھەرقايسى مىللەتلەر مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش، تەتقىق قىلىش ۋە ۋارىسلىق قىلىش خىزمەتلىرىنى ياخشى قىلىدىغانلا بولسا، ئۆزىنى دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىغا تېخىمۇ ياخشى تونۇتالايدىغانلىقىغا ئىشەنچىمىز كامىل.

(ئاپتور: قوراللىق ساقچى قىسىم ئۈرۈمچى كوماندېرلار ئىنستىتۇتى مىللىي تىل كاپىدىراسىدا)

ماكارىپ، پەن، مەدەنىيەت تەشكىلاتىغا ئىلتىماس قىلىپ ئۇلارنى ئىنسانىيەتنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى تىزىملىكىگە كىرگۈزۈشكە كۈچ چىقاردى. بۇ خىل ياخشى يۈزلىنىشنىڭ تەسىرىدە، مەدەنىيەت مىنىستىرلىكىنىڭ ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلۈشى بىلەن 2004 - يىلى ئۇيغۇر مۇقام سەنئىتى بىلەن ماكارىپ، پەن، مەدەنىيەت تەشكىلاتى تەرىپىدىن ئىنسانىيەتنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى قاتارىغا كىرگۈزۈلۈپ، مەملىكىتىمىزگە جۈملىدىن خەلقىمىزگە غايەت زور شان - شەرەپ ئاتا قىلدى. خەلقىمىز ئۆزىنىڭ مۇقام سەنئىتى بىلەن دۇنياغا مائەتچىلىكىگە تونۇلدى.

دۆلىتىمىز ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى تېخىمۇ ياخشى قوغداش ۋە ئۇلارنى كېيىنكى ئەۋلادلارغا ساغلام يەتكۈزۈش ئۈچۈن 2007 - يىلى ھەر يىلى 6 - ئاينىڭ 9 - كۈنىنى دۆلىتىمىزنىڭ «مەدەنىيەت مەراسىملىرى كۈنى» قىلىپ بېكىتتى. ئاپتونوم رايونىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش، مۇنەۋۋەر مەدەنىيەت ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىش ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇش، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى يۈكسەلدۈرۈش مەقسىتىدە 2008 - يىلى 1 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق 10 - نۆۋەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 36 - قېتىملىق يىغىنى: «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مەراسىملىرىنى قوغداش نىزامى» نى ماقۇللىدى. بۇ نىزامدا ئېيتىلغان غەيرىي مەدەنىيەت مەراسىملىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان ۋارىسلىق قىلىپ كېلىۋاتقان، ئاممىنىڭ تۇرمۇشى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولغان تۈرلۈك ئەنئەنىۋى مەدەنىيەتنىڭ ئىپادىلىنىش شەكلى ۋە

009

بىلدۈرگۈ

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھرىراتىمىز «مەراسىم» ژۇرنىلىنىڭ 2003 - يىللىق سانلىرىدىن 2008 - يىللىق سانلىرىدىن ھېچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز، يەككە باھاسى 35 يۈەن.

ئالاقىلاشقۇچى: خۇرسەنئاي مەھمەتتىن Tel: (0991) 4554017

ھويلا - ئاراملىرىمىز

مۇنەۋۋەر ئوبۇلھەسەن

شەرقىدە، پالاز... سالدۇ. تۆشەكلىكلەرنى ھويلىدىكى يازلىق ئاشخانىلىرىغا كۆچۈرۈپ چىقىدۇ. مانا شۇنىڭدىن باشلاپ تاكى 10 - ئاينىڭ ئوتتۇرىلىرىغىچە بارلىق پائال-يەتلەر ھويلىدا بولىدۇ.

ئۇيغۇر ئۆي - ئىمارەت قۇرۇلۇشلىرىدا ئامال بار ھويلا ئورنىنى چوڭراق قويدۇ، چاسا شەكىلدە بولىدۇ. پېشايۋاننى كۆتۈرۈپ تۇرىدىغان تۈۋرۈك ۋە تۈۋرۈك ئۈستىدىكى خەھ شۇنداقلا ھاراخ ۋە جەڭگىلەرگە ئويۇلغان گۈل نەقىشلىرى كىشىگە زوق ئاتا قىلالايدۇ. ھويلا بىلەن باغنى ئايرىپ تۇرىدىغان ۋادەكلەر ۋە كۆڭگۈرلۈك تاملار سېلىنىپ ئارقىسىغا ئۈزۈم تال قويۇلۇپ، پېشايۋان ئۈستىگە ياماشتۇرۇلۇپ، تال - باراڭ سايىسى ساقلىنىدۇ.

ھويلا خەلقىمىز كۈندىلىك تۇرمۇشىدىكى ئاساسلىق پائالىيەت سورۇنى، كىشىلەر زىمىستان قىش كېتىپ، ئىللىق باھار كېلىشى بىلەن تەڭ قىشلىق ئىسسىقلىق ئەس-لىھەلىرىنى يىغىشتۇرۇپ چوڭ تازىلىق (نورۇز تازىلىقى) قىلىشىدۇ. نورۇز بايرىمى ھەپتەسىدە كىشىلەر ھويلا - ئاراملىرىنى تازىلاپ، نورۇزنى كۈتۈۋېلىشقا تەييارلىق قىلىدۇ، ئەتىيازلىق كۈن - تۈن تەڭلەشكەن كۈنى يەنى 3 - ئاينىڭ 21 - كۈنى كىشىلەر دالغا چىقىپ ياكى ئۆز ھويلا-سىدا نورۇزنى كۈتۈۋالىدۇ، نورۇز ئېشى تەييارلاپ، يېڭى بىر يىلنىڭ بەرىكەتلىك بولۇشىنى تىلەيدۇ. نورۇزنى شۇنداقلا باھارنى قارشى ئېلىش يۈزىسىدىن ھويلىدىكى سۇپا، كارىۋات ۋە پېشايۋان ئاستىلىرىغا بىسات (گىلەم، كىگىز،

مۇگدېشىپ ئولتۇرۇش، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغ مېھمانلىرى بەك كۆپ كېلىپ ئۆيگە پاتىمغان ئەھۋال ئاستىدا ھويلىغا باشلاپ تۇرۇش، نەرسە - كېرەك سوراپ كىرگەن ياكى بىرەر ئىشقا مەسلىھەت سوراپ كىرگەن قوشنى-لارنىمۇ ھويلىغا باشلاش، ئائىلە ئەزالىرى ئۈچ ۋاخ تاماقنى ھويلىدا ئولتۇرۇپ يېيىش، ھاۋا دېمىق كېچىلىرى ھويلىغا ئورۇن سېلىپ يېتىش... قاتارلىق پائالىيەتلەرنىڭ ھەممىسى-نىڭ ئۆزىگە خاس ئارتۇقچىلىقى ۋە ئالاھىدىلىكلىرى بار، قىسقىسى، ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام مەدەنىيىتى باشقا ھەر قانداق مىللەتلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئولتۇراقلىشىش ئادىتىدە ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان بىر خاسلىق ھويلا - ئارامنى كۆكەرتىش ھەمدە ھويلىنىڭ ئالدىغا ياكى ئارقا تەرىپىگە كىچىك بولسى-مۇ بىر باغ ئەھيا قىلىشتۇر. بۇ خىل ئادەت ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام مەدەنىيىتىدىكى باشقا مىللەتلەردىن پەرقلىنىپ تۇرىدىغان ئادىتى بولۇپ، بۇ، ئۇيغۇرلارنىڭ بۇرۇندىن يې-شىللىقنى ئەتىۋارلايدىغانلىقىنىڭ ئىپادىسى.

مەيلى شەھەر ئاھالىسى بولسۇن ياكى يېزا ئاھالىسى بولسۇن ئولتۇراق ئۆيى ھويلا - ئاراملىق بولسلا كۆكەر-تىش، كىچىك كاندىك ۋە گۈل تەشتەكلىرىدە گۈل ئۆستۈ-رۈپ ھويلىنى گۈزەللەشتۈرۈش، قىشلىق گۈللەردىن باشقا يەنە يازلىق گۈللەرنى تېرىپ ئۆستۈرۈش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئەمگەكچان، ئىشچان مىللەت ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلار گۈل ئۆستۈرۈشتىن باشقا يەنە، ھويلىسى-نىڭ يېنىدا ياكى ئالدى - ئارقىسىدا ئارزاقلا جاي بولسا باغ ئەھيا قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىدۇ. باغنىڭ چوڭ - كى-چىكلىكىگە قاراپ رەتلەپ ئۆرۈك، ئالما، ئامۇت، ئەنجۈر، ئانار، گىلاس، ئالگىرات، جىنەستە، كۆك سۇلتان، غەينۇلا، قارا ئۆرۈك، شاپتۇل، توغاج قاتارلىق مېۋىلەرنى قويۇپ پەرۋىش قىلىپ، تەنگە لەززەت شېرىن مېۋىلەردىن يەپ بەھر ئالىدۇ ۋە يېڭى مېۋىلەرنى شاختىن ئۈزۈپ يەپ كېسەللىكلەرگە شىپا تاپىدۇ، شۇنداقلا ھەر خىل كېسەللەرنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ.

ھويلا - ئارام مەدەنىيىتىدە، تېخىمۇ ئومۇملاشقان كۆكەرتىش ئادەتلىرىدىن تۆۋەندىكىلەر بار:

1. ئۈزۈم تال (تەك سېلىش) ئۈزۈم تال سېلىش ھويلىغا سايە چۈشۈ-رۈش، ھاۋانى ساپلاشتۇرۇش، يېشىللىق بېرىش مەقسىتىگە

بېغىشلايدۇ. تاشقىرىقى ھويلا بىلەن ئىچكىرىكى ھويلىنى ئايرىپ تۇرىدىغان ئەگمە ئىشىك قويۇلۇپ، كۆركەم پەردە تارتىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچكىرىكى ھويلىدىكى شەخسى پائالىيەتلەرنى توسۇپ تۇرۇشقا پايدىسى بار. تاشقىرىقى ھويلىغا پاكاز كۆڭگۈر باغلىنىپ ئۈستىگە گۈل تەشتەكلى-رى قويۇلىدۇ. گۈل تەشتەكلىرىگە ۋە ھويلىدىكى كىچىك كاندىكىلارغا تېرىپ ئۆستۈرۈلگەن رەڭگارەڭ گۈللەر كە-شىنىڭ خىزمەت جىددىيلىكى ۋە ئەمگەك ھارغىنلىقىنى چى-قىرىدۇ. ھويلىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا (يازلىق تاماقخانىغا يېقىن-راق جايدا) ساپالدىن ياسالغان كۆپ قويۇلىدۇ. كۆپنىڭ سۈيى مۇز سۈيىدەك سوغۇق بولۇپ، ياز كۈنلىرى كىشى-گە راھەت بېغىشلايدۇ. ئائىلىدىكى قىز - ئاياللار سەھەر تۇرۇپ ئەڭ بۇرۇن ئىشىك ئالدى (جامائەت ماھىمىدىغان يول) ۋە ھويلا - ئارامنى پاك - پاكىز سۈپۈرۈپ، قېنىق سۇ سېپىدۇ. بۇ خىل ھەرىكەت پاكىزلىق تۇيغۇسى بەر-گەندىن سىرت، جىسمانىي جەھەتتىن بەدەن چىنىقتۇرۇش، ئەتىگەنلىك ساپ ھاۋادىن نەپەس ئېلىش، قان ئايلىنىشى ياخشىلاپ، ساغلاملىقنى ئىلگىرى سۈرۈشكە پايدىلىق. ھويلىسى بار قورۇ - جايدا ياشايدىغانلارنىڭ قولۇم - قوشنىلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىمۇ، ئەسلىدىكى ئۆرپ - ئادەت ۋە قوشنىدارچىلىق مەدەنىيىتىنى ساقلاپ قېلىشقىمۇ پايدىسى بار. ھويلىنىڭ يەنە بىر ئەۋزەللىكى بولسا كىر يۇيغاندا ھويلىنىڭ كۈن نۇرى چۈشىدىغان يېرىگە ئۇ چەتتىن بۇ چەتكىچە سىم تارتىپ، يۇيۇلغان كىيىم - كېچەك قاتارلىقلارنى يېيىپ قۇرۇتقىلى بولىدۇ. ئادەم بە-دىنى بىلەن بىۋاسىتە ئۇچرىشىدىغان كىيىم، لۆڭگە، كىرىك... قاتارلىق بۇيۇملارنى ئاپتاپتا قۇرۇتقاندا كۆزگە كۆرۈنمەس مىكروبلار كۈن نۇرىدا ئۆلۈپ كېسەللىك بىلەن يۇقۇملىنىشنىڭ ۋە ھەر خىل تېرە كېسەللىكىنىڭ ئالدىنى ئالغىلى بولىدۇ.

باغ ئىچىگە ياكى تاشقىرىقى ھويلىغا مۇۋاپىق ئورۇن تاللاپ كىچىك تونۇر سېلىپ ۋاقتى - ۋاقتىدا يۇمشاق نانلارنى يېقىپ يېگىلى بولىدۇ. بەزى ھويلىلاردا ئەنجۈر، ئانار، ئالما، ئۆرۈك، جىنەستە... قاتارلىق مې-ۋىلەرنى ئۆستۈرىدۇ. گەرچە تويغۇلۇق بولمىسىمۇ ئۆزى ئەجىر قىلغان مېۋىدىن يېگەندىكى ھۇزۇرنى سۈرەلەيدۇ. ئۇيغۇرلاردا ياز كۈنلىرىمۇ مېھماننى مېھمانخانا ئۆيىگە باشلاپ تاماقتىن كېيىن بىردەم ھويلىغا چىقىپ ھاۋالىنىپ،

0
0
9

ھايتى بۇرۇنلا ئومۇملاشقان بولۇپ، ئۇ خەلقىمىزنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەللىك ئېڭى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك. دېمەك، خەلقىمىز ھويلىلىرىدا تۈرلۈك رەڭلەردە ئېچىلدىغان گۈللەرنى ئۆستۈرىدۇ. ھەرخىل رەڭلىك گۈللەر ئۆز نۆۋىتىدە خەلقىمىزنىڭ رەڭلەرگە بولغان چۈشەنچىسى ۋە تۈرلۈك ئېتىقادلىرىنى ئىپادىلەيدۇ. ئۆيلەرنىڭ ھويلىدىن بىنالىشىشقا ئۆزگىرىشىگە ئەگىشىپ، گۈلنى تەشتەكتە ئۆستۈرۈش ئادىتى ئومۇملىشىپ قالغان بولسىمۇ بىراق، يېزىلاردا ھويلىدا گۈل ئۆستۈرۈش ئادىتى ئۆزىنىڭ سېھرىي كۈچىنى يوقاتقىنى يوق.

5. ھويلىدا سىمۋوللۇق دەرەخ ئۆستۈرۈش
يېزا قىشلاقلاردا خەلقىمىز ھويلىدا سىمۋوللۇق دەرىخىلەرنى ئۆستۈرۈشنى ئومۇملاشتۇرغان بولۇپ، «ئۇلۇغ بوۋام تىككەن دەرەخ»، «دادام پەرۋىش قىلغان ياغاق» دەپ قەدىمىي دەرەخلەرنى پەيلىپ پەرۋىش قىلىدۇ. بۇ ماھىيەتتە ئاددىيلا دەرەخنى پەرۋىش قىلىش بولماستىن، بەلكى ئۆز ئەجدادلىرىنى ئەسلەش، ئۇلارنىڭ ئەمگەك مېۋىسىنى قەدىرلەش ۋە ئۇنى داۋاملاشتۇرۇش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خەلقىمىزدە يەنە بىر - بىرىنىڭ ھويلىسىغا كۆچەت تىكىپ بېرىش، دەرەخلىرىنى ئۇلاپ - چېتىپ بېرىش ئارقىلىق بىر - بىرىگە دوستلۇق، يېقىنلىق، قوشنىدارچىلىقنى ئىپادىلەيدىغان ئادەتمۇ بار.

6. ھويلىغا ئوسما، خېنە تېرىش
ئوسما بىلەن خېنە — ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ ئەنئەنىۋى گۈزەللىك ئېڭىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان ياخشى نەرسىلەر بولۇپ، ئۇنى تېرىش، پەرۋىش قىلىش ئوڭاي. ئوسما قويۇش — ئۇيغۇر ئاياللىرى ئىچىدە ئەڭ كەڭ ئومۇملاشقان تەبىئىي گىرىم قىلىش ئادىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ ئائىلىلەر ھويلا - ئاھالىلىرىغا مەخسۇس ئوسما تېرىدۇ. ئوسمىنىڭ تەبىئىيەتتىن قارىغاندا، ئۇ يالغۇز قاشنى قارايتىش رولىنى ئويناپلا قالماستىن، يەنە تۈك بەزلىرىگە تەسىر كۆرسىتىپ، قاشنى قويۇقلاشتۇرۇش رولىنىمۇ ئوينىدايدۇ.
خېنە بىر خىل ئالاھىدە گۈل بولۇپ، كۆپلىگەن ھويلىسى بار ئائىلىلەر خېنىگۈلنى ئەتىۋارلاپ ئۆستۈرىدۇ، خېنىنىڭ غولىنى ئۇششاق چاناپ ياكى سوقۇپ، زەمچە بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، قولىنىڭ ئالقىنىغا قويدۇ. خېنە بىر تەرەپتىن قول ۋە تىرىناقلىرىنى تەبىئىي قىزارتىپ گۈزەللەش-

يەتكىلى بولسا، ئۆزۈمنى يېيىش ئارقىلىق بەدەندىكى تەر ئارقىلىق خوراپ كەتكەن گىلۈكوزا قاتارلىق ماددىلارنى تولۇقلىغىلى، ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرغىلى، تەننى قۇۋۋەتلىگىلى بولىدۇ. خەلقىمىزنىڭ ھويلىدا تال ئۆستۈرۈش ئادىتى ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، خەلقىمىزدە ئەزەلدىن ھويلىنى ئازادە قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇش بىر قەدەر ئومۇملاشقان. ئەجدادلىرىمىز ھويلىدا تال ئۆستۈرۈشنىڭ پايدىسىنى خېلى بۇرۇنلا چۈشىنىپ يەتكەن. ئۆزۈم باراڭلىق ھويلىلار كىشىگە ئالاھىدە ھۇزۇر بېغىشلايدۇ. ئۇنىڭ سايسى ھويلىنىلا ئەمەس بەلكى ھويلا ئىچىدىكى ئۆيلەرنىمۇ سالقىنلاشتۇرىدۇ، ھاۋاسىنى ساپلاشتۇرىدۇ. ئەتىگەن ۋە كەچلىكى بىر ئائىلە كىشىلىرى ئۆزۈم بارىڭى ئاستىغا جەم بولۇپ غىزالىنىدۇ، كۈلكە - چاقچاق قىلىشىدۇ.

2. ھويلىدا كاۋا - قاپاق ئۆستۈرۈش
ئۇيغۇرلار باھار كىرىشى بىلەنلا ياغاچ قۇرۇلما ۋە ئادەتتىكى چىتلاقلارنى ياساپ، كاۋا - قاپاق تېرىشقا باشلايدۇ. كاۋا - قاپاق پىلەك تارتىپ ئۆسكەچكە، ياز كۈنىلىرى ھويلىغا باشقىچە تۈس بېرىدۇ. بۇنداق ھويلىلارنىڭ ھاۋاسى ساپ، سالقىن، ھۇزۇرلۇق بولىدۇ. كاۋا پايدىلىق يېمەكلىك بولغاچقا ئۇنى ئۇزاققىچە ساقلاپ ئىستېمال قىلىش بولىدۇ. قاپاق خەلقىمىزنىڭ ئۆزىگە خاس تۇرمۇش بۇيۇملىرىنىڭ بىرى بولۇپ ئۇنىڭ دورىلىق تەرىپىمۇ بار. خەلقىمىز ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەر جەريانىدا ئۇنىڭ رولىدىن ياخشى پايدىلانغاچقا، ئىقتىساد - سودا ئېڭىنىڭ ئۆسۈپ بېرىشىغا ئەگىشىپ، كاۋا - قاپاق ئۆز نۆۋىتىدە يەنە مۇئەييەن ئىقتىسادىي قىممەت ياراتماقتا.

3. ھويلىدا مېۋىلىك دەرەخ ئۆستۈرۈش
خەلقىمىزنىڭ گۈزەللىك ئېڭى ئەزەلدىن يېشىللىق ئارقىلىق ئىپادىلىنىپ كەلگەن. ئۇيغۇرلارنىڭ ھەرقانداق بىر ھويلىسىدا مېۋىلىك دەرەخنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. ئامال بار كىشىلەر ھويلىلىرىنى مېۋىلىك دەرەخلەر بىلەن بېزەيدۇ. كۆپىنچە ئۈجمە، ئالما، ئانار، شاپتۇل، نەشپۈت، ئۆرۈك، ئالۇچا، ياغاق قاتارلىقلارنى تىكىدۇ، بۇ مېۋىلەر چىچەك پەسلى ۋە مېۋە بېرىش پەسلىدە كىشىلەرگە تولۇق بىر ياز باغ ھۇزۇرى بەخش ئېتىدۇ.

4. ھويلىدا گۈل ئۆستۈرۈش
ھويلىدا گۈل ئۆستۈرۈش ئادىتى — خەلقىمىزدە نا-

I
R
A

تۇرۇش رولىنى ئوينىسا، يەنە بىر تەرەپتىن قول تەرلەش ۋە يېرىلىشنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ. قولى سىلىقلاشتۇرۇپ تىرناقنى پارقىرىتىدۇ.

7. ھويلىغا كۆكتات تېرىش

ئۇيغۇرلار باھار كىرىشى بىلەنلا ھويلىنىڭ كۈن چۈشۈپ شىدىغان مەلۇم يېرىنى يۇمشىتىپ پەمىدۇر، مۇچ، پېدېد كەن دېگەندەك كۆكتاتلاردىن ئۆز ھاجىتىدىن چىققۇدەك تېرىپ ئۆستۈرىدۇ. بۇنىڭغا خىمىيىلىك ئوغۇت بەرمىگەچ كە ھويلىدا ئۆسكەن كۆكتاتلار ھەقىقىي يېشىل يېپەكلىك بولالايدۇ، كۆكتات پىشقاندا كىشىلەر بۇ كۆكتاتلاردىن قوشنىلار بىلەن بىرلىكتە بەھرىلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار ھويلىنى كۆكەرتىش جەريانىدا ھەر كۈندە لۈكى دېگۈدەك ئەمگەك قىلىدۇ، شۇ ئارقىلىق جىسمانىي جەھەتتە چىنىقىدۇ، مەنىۋى جەھەتتە راھەتلىنىدۇ، نېرۋىنى ئارام ئالىدۇرىدۇ، خىزمەت بېسىمىنى يەڭگىلەيتىدۇ ۋە ئىلمىي ئۆزۈقلىنىشقا كاپالەتلىك قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام مەدەنىيىتىدە يەنە بىر تىلغا ئېلىشقا تېگىشلىك نەرسە - ئۇيغۇرلارنىڭ قوشنىدارچىلىق مەدەنىيىتىدۇر. ئۇيغۇرلارنىڭ كەڭرى كەتكەن ھويلا - ئاراملىرى قوشنىدارچىلىقنى يەنىمۇ يېقىنلاشتۇرىدىغان، ئىلگىرى سۈرىدىغان ياخشى بىر پائالىيەت سورۇنىدۇر. ئۇيغۇرلارنىڭ قوشنىدارچىلىق مەدەنىيىتى ئۆزگەچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولۇپ، ئىككى تەرەپ قوشنىلار ۋە كۆچۈپ كەتكەن قوشنىلار بىلەنمۇ خۇددى بىر تۇغقان قېرىنداشلاردەك، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ يېقىن مۇناسىۋەتتە ئۆتۈشتەك خاسلىقى بىلەن باشقا مىللەتلەردىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدۇ.

قوشنىدارچىلىقنىڭ گەۋدىلىك ئىپادىلىرى تۆۋەندىكىچە:

1. ئۇيغۇرلاردا «بىراقتىكى تۇغقاندىن يېقىندىكى قوشنا ئەلا»، «ئۆيىنى كېپەككە ئال، قوشناڭنى ئالتۇنغا» دەيدىغان ماقال - تەمسىللەر بار، ئويلىمىغان يەردىن تۇيۇقسىز بىرەر نەرسە لازىم بولۇپ قالغاندا دەرھال قوشنىلارنىڭ ئۆيىگە سوراپ كىرسە شۇ نەرسە بولسا ئايدە ماستىن، ئۆزىگە قالماسلىقىدىن ۋە بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن ئەنسىرىمەستىن دەرھال ئەپچىلىق ھاجەت بولغۇچىغا بېرىدۇ. نەرسە سوراپ كىرىشنىڭ نەقەدەر قىيىن ئىكەنلىكىنى ئويلاپ بولسىمۇ ئوڭايسىز ئەھۋالدا قالدۇرمايدۇ. ئۆيىدىكى

غۇرلاردىكى «يوقسۇزلۇق ھەممىدىن يامان» دېگەن ماقالەمۇ مۇشۇنىڭدىن كەلگەن.

2. بىرەر ئىشتا كۆڭۈلسىزلىككە ئۇچراپ، ئىچى سىقىلسىمۇ ئولتۇرغاندا، يېقىن قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ ھال - مۇلك بولۇشقا دىلى تارتىپ، يولۇققان مەسلىلەرنى ئىپادىلەپ، بىر - بىرىگە تەسەللى بېرىپ يېنىكلەپ چىقىشىدۇ.

3. كىچىك بالىلىرى بار كىشىلەر دەرھال سىرتقا چىقىدىغان بولۇپ قالغاندا بالىسىنى ئۆيدە يالغۇز قويۇشتىن ئەنسىرەپ، قوشنىلارغا بالغا قاراپ تۇرۇشنى ھەمدە ھويلا - ئاراملىرىغا ئىگە بولۇپ قويۇشنى تاپىلغاندا قوشنىسى خۇددى ئۆزىنىڭ بالىسىغا قارىغاندەك قاراپ قويىدۇ، ھەتتا قۇچاقتىكى بالا بولمىسىلا بىر نەچچە كۈنلەپ «ئامانەت بالا» دەپ ئەتىۋارلاپ ياخشى كۈتۈپ قاراپ تۇرىدۇ. پات - پات چىقىپ قوشنىسىنىڭ ئىشىكىنى يوقلاپ تۇرىدۇ، كېچىسى تاراق - تۇرۇق ئاۋاز ئاڭلانسا ئالايدەتەن چىقىپ قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە قاراپ باقىدۇ. بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى بالىلىرىدىن ھېچقانداق غەم - ئەندىشىسىز خاتىرجەم جىددىي ئىشلىرىنى تۈگىتىپ قايتىپ كېلىپلا ئۇدۇل قوشنىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ رەھمەتلىرىنى ئىپادىلەپ، شىپ بالىلىرىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدۇ.

4. تاماق ئەتكەندە ئاز دېگەندىمۇ بىر - ئىككى كەشلىك تاماقنى كۆپىرەك ئېتىش ئۇيغۇرلارنىڭ ئادىتىگە ئايلانغان، شۇڭا ئۇيغۇرلار ئۇششۇمۇت بىر نەچچە مېھمان كىرىپ قالسا، ئارتۇق ئەتكەن تاماققا ئۆزلىرى يېمەكچى بولغان تاماقتىن ئازراقتىن قىسىپ ھەتتا ئۈچ - تۆت مېھماننىمۇ چاندۇرماي تاماقلاندۇرالايدۇ. «ئەتكەن تاماقنىڭدا قوشناڭنىڭمۇ ھەققى بار»، «ياخشى مېھمان تاماق ئۇستىگە» دېگەن ماقال خەلق ئىچىدە كەڭ تارقالغان بولۇپ، ھېچكىم كىرمىگەن كۈنلىرى يان، ئۇدۇل قوشنىلىرىغا بىر چىنىدىن تاماق سۇنۇشۇپ بارنى تەڭ كۆرۈشنى ئۆز ئادىتىگە ئايلاندۇرغان. بولۇپمۇ داۋاملىق ئەتمەيدىغان، قول تۇتىدىغان، تاغىسۇق ياكى ئالاھىدە دورىلىق تاماقلارنى (ئۆپكە - ھېسىپ، كۆك چۆچۈرىسى، كاۋا مانتىسى، چۈلە، يومدان... قاتارلىق) ئەتكەندە ئىككى يان، ئۇدۇل، ئارقا تەرەپتىكى بىر قانچە قوشنىلارغا سۇنۇپ تەڭ يەيدىغان، ئوخشىغان تاماقلارنى بىر - بىرىگە قىسىنىدىغان ئادەت قوشنىدارچىلىق مەدەنىيىتىمىزدىكى ئالاھىدە تۈرلەرنىڭ بىرىدۇر.

0
0
9

5. ئۆيدە يالغۇز قېلىپ ياكى كىچىك بالىلىرى بىلەن قالغاندا نۇپۇقسىز بىتاپ بولۇپ قالسا، ھەتتا ھامىلىدار ئا- ياللارنىڭ قورسىقى ئاغرىپ كەتسە دەرھال تەجرىبىلىك قوشنىسىنى چاقىرتىدۇ. قوشنىلارمۇ ھەرقانچە زۆرۈر ئىشى بولسىمۇ تاشلاپ، ئۇ ئىشقا جىددىي قاراپ يۈگۈ- رۈپ كىرىپ قولىدىن كېلىشىچە ياردىمىنى ئايماي چارە - ئاماللارنى ئىزدەيدۇ، ئېغىرراق ياتقان بولسا دوختۇرخانى- غا ئېلىپ بېرىپ تەكشۈرۈتۈشكە ياردەملىشىدۇ، يەڭگىل- رەك كېسەل بولسا دەرھال لازىملىق نەرسىلەرنى تەييار- لاپ ئۇلارنىڭ ھاجىتىنى راۋا قىلىشقا تىرىشىدۇ، ئەگەر بىر نەچچە كۈن يېتىپ قالغۇدەك بولسا ھەر كۈنلۈكى تاماق ئېتىپ بېرىپ كېسىلنى باقىدۇ، ئۇششاق بالىلارنىڭ ھال- دىن خەۋەر ئالىدۇ، يوقلاپ كىرگەنلەرنى خۇددى ئۆز- دىكى مېھماننى كۈتكەندەك كۈتۈپ يولغا سالدۇ.

قوشنىسى كېسەلخانىدا يېتىپ داۋالىنىۋاتقان بولسا باشقا قوشنىلار ھەر قانچە يىراق بولسىمۇ دوختۇرخانىغا بېرىپ يوقلايدۇ، ھەرگىزمۇ چىرايىنىڭ ناچارلاشقانلىقىنى، كېسىلنىڭ ئېغىر ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالمايدۇ.

6. كۈندە ئۇچرىشىپ سالاملىشىپ تۇرىدىغان قوش- نىلاردىن بىرەرسى بىر - ئىككى كۈن يوقاپ كەتسە ئە- سىرەپ سۈرۈشتىسىنى قىلىشىدۇ ۋە ئۆيلىرىگە كىرىپ ئا- لادىدە ھال - ئەھۋال سورايدۇ، ئۆي ئىگىسىمۇ خۇددى يىراقتىن كەلگەن ئەزىز مېھماننى كۈتۈۋالغاندەك ئاستىغا كۆرپە سېلىپ، قولغا سۇ بېرىپ داستىخان ھازىرلاپ، چاي دەملەپ، بار نېمەتلىرى بىلەن قىزغىن كۈتۈۋالىدۇ، شۇ ئارقىلىق رەھمەتنى ئىپادىلەيدۇ.

7. قوشنىسىنىڭ ئۆيدە توي - تۆكۈن، ئۆلۈم - يېتىم ئىشلىرى بولغاندا ئۆز ئىشىدەك بىلىپ باغاق تارق- تىدىغان، ئەتىگەندە سەھەر تۇرۇپ مېھمانلار كېلىشتىن بۇرۇن ئۆزلىرىنىڭ ۋە شۇ قوشنىسىنىڭ ئىشىك ئالدىدىن- نى پاكىز سۈپۈرۈپ، سۇ سېپىپ ئادەتتىكى كۈنلەردىن باشقىچە پاكىز مۇھىت يارىتىپ بېرىدىغان، باشقا مېھمان- لاردىن بۇرۇن كىرىپ ئېغىر - يېنىك ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىدىغان، يىراقنى يېقىن قىلىدىغان، ياخشى مەسلىھەتلەر- نى بېرىدىغان، ئائىلە سايىمانلىرى يېتىشمەي قالسا ئۆز- دىكى ئىشلىرىنى ۋە باشقا قوشنىلارنىڭكىنى يېغىپ تەڭ ئىشلىتىد- ىغان، مېھمانلارنى بىرلىكتە ئۆزىتىدىغان، يىراقتىن كەلگەن مېھمانلىرى كۆپ بولسا ئۆيلىرىگە ئاچىقىپ قوندۇرىد- ىدۇ.

غان، ھاردۇق تاماقلارنى ئېتىپ ئەكىرىپ مەرىكە ئىگىسى- گە ئىچكۈزىدىغان، مەرىكە ئاخىرلاشقاندا بولسا قوشنىلار كىرىپ ھاردۇق سورايدىغان ئادەتلەر ئالاھىدە تىلغا ئې- لىشقا ئەرزىيدىغان ئېسىل ئادەتلەرنىڭ بىرىدۇر.

8. قوشنىسى مۇسبەتلىك بولۇپ يىراققا ئۆلۈم ئۇ- زاتقىلى كەتكەن بولسا قوشنىلار ئۆزئارا يىغىلىپ ئارقىسى- دىن بېرىپ پەتە ئوقۇيدۇ، ھال ئەھۋال سورايدۇ، بىر- نەچچە كۈندىن كېيىن يەنى نەزىر ئاخىرلاشقاندا بېرىپ يۆتكەپ ئەكىلىدۇ، قولى ئىشقا بارغۇچە ھەر كۈنى بىر قوشنا تاماق ئېتىپ ئەكىرىپ ئىسسىقلىق بېرىدۇ.

9. بىرەر قوشنىسى مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن باشقا جايغا كۆچۈپ كەتكەن بولسا ئۆي كۆچۈش، يىغىشتۇرۇش ئىشلى- رىغا ياردەملەشكەندىن سىرت، ئارقىسىدىن بېرىپ ھاردۇق سورايدۇ ۋە يېڭى ئۆيىنى مۇبارەكلىشىدۇ. «كۆزۈدىن يىراق، كۆڭۈلدىن يىراق» قىلماي پات - پات بېرىپ ئەھۋاللىشىپ كېلىدۇ، شۇنداقلا ھەرقانداق ئىشلىرى بولسا خۇددى بۇ- رۇنقىدەكلا ئىزدىشىپ مەرىكىلەرگە چاقىرىشىپ بىللە بېرىد- ىدۇ، ئالاقىسىنى ئۈزۈۋەتمەيدۇ.

10. قوشنىلارنىڭ بالىلىرى جېدەللىشىپ قالغان بولسا ئاتا - ئانا بولغۇچىلار ئالدىراپ بالا ئارىسىغا كىر- مەيدۇ، خېلى ئېغىر زەخمىلىنىش كېلىپ چىققان بولسىمۇ، چاندۇرماي داۋاللىشىپ ساقايتىۋالىدۇ، قارشى تەرەپمۇ خە- جىللىقىنى بىلدۈرۈپ بىرلىكتە داۋاللىشىپ، كۈندە ئەھۋال سوراپ تۇرىدۇ ۋە بالىلىرىغا تەربىيە بېرىپ ئۆزئارا ئەپل- شىپ ئويناشقا دەۋەت قىلىشىدۇ.

11. قوشنىلار مەيلى باشقا مىللەتتىن بولسۇن، مەيلى باشقا يۇرتلاردىن كېلىپ ئولتۇراقلاشقان بولسۇن قوشنى- دىن چىقىپ مۇناسىۋەتلەرنى ئۆزگەرتىۋەتمەيدۇ، يۇرتتاز- لىق قىلمايدۇ، قېرىنداش مىللەتلەر بولسا ئۇلارنىڭ مىللىي ئۆرپ - ئادەتلىرىنى ھۆرمەت قىلغان ئاساستا مۇئامىلە قى- لىدۇ، گەپ - سۆزدە ئېھتىيات قىلىشىدۇ.

12. تونۇرغا نان ياقماقچى بولغانلىرىدا ياكى چوڭراق مەرىكىلەرنىڭ تەييارلىقلىرىنى قىلغاندا ئەتراپتىكى بارلىق قوشنىلار بىرلىكتە ھەمكارلىشىپ قىلىشىپ بېرىدۇ، تونۇر بېشىدا مۇڭداشقاچ، نان ئېچىشىپ، نان ياقالمايدۇ- ىغانلارغا يېقىشىپ بېرىپ، بىر - بىرىگە ئىسسىق نان سۇ- نۇشۇپ بارنى تەڭ كۆرۈپ ئۆتىدۇ.

13. روزا ھېيت، قۇربان ھېيت، نورۇز بايراملارىدا

I
R
A

يېقىن قوشنىدارچىلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ھەممىمىز ئۆزىمىزنىڭ مەجبۇرىيەتلىرىمىزنى جارى قىلدۇرۇپ ئۆتۈشۈمىز لازىم.

بەزى كىشىلەر تورغاي، شاتۇت، كەكلىك، كەپتەر قاتارلىق يېقىملىق سايراپ تۇرىدىغان قۇشلارنى بېقىپ قەيەسلىرىنى باراڭ ئاستىغا ئېسىپ قويدۇ. ئۇنىڭ تالڭ سەھەردىن باشلاپلا چاڭلىداپ سايراپ تۇرۇشىدىن ھۇ-زۇرلىنىدۇ. ئۆيلەرنىڭ ئۆگزىسىگە كەپتەر خانانا ياساپ كەپتەر ئۇچۇرۇتىدىغانلارمۇ كۆپ. ھەرقانداق كىشى ئۆي-غۇرلارنىڭ ئەنە شۇنداق گۈزەل ھويلا - ئاراملارغا كىرىپ قالسا خۇددى رەڭدار تەبىئەت دۇنياسىغا كىرىپ قالغاندەك بىر خىل يېقىملىق، گۈزەل، راھەت - بەخش تۇيغۇغا چۆمىدۇ.

تال باراڭلىق ھويلا - ئاراملار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئۇزاق تارىخ جەريانىدا بەرپا قىلغان مىللىي مەدەنىيەتنىڭ يارقىن نامايەندىسىنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ئۇ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ھۈنەر - سەنئەت، ئەقىل - پاراسىتى، مەدەنىيەتتىكى، ئېسىل تۇرمۇش ئادەت ئۇدۇملىرىنىڭ شاھىدى، ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام مەدەنىيىتى قەدىمكى زاماندىنلا مەيدانغا كەلگەن ئېسىل ئەنئەنىلەرنىڭ بىرى.

خەلقىمىزنىڭ بۇ خىل ئۇزاق دەۋرلىك، ئەنئەنىۋى باغ - ۋارانلىق ھويلا - ئاراملارنى مىللىتىمىزنىڭ ئېسىل مىراسى، مەدەنىيىتى، تەۋەرىۋىكى.

قىسقىسى، ئۇيغۇرلارنىڭ ھويلا - ئارام مەدەنىيىتى ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكى، كىشىگە ئالاھىدە مەنىۋى زوق بېغىشلاشتەك ئارتۇقچىلىقلىرى بىلەن ئۇيغۇرلار مەدەنىيىتىدە ئالاھىدە ئورۇننى تۇتىدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. ئابدۇكېرىم راخمان «ئۇيغۇر فولكلورىدىن بايان» (شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى)، 1989 - يىل نەشرى.
 2. ئابدۇكېرىم راخمان «ئۇيغۇر ئۆرپ - ئادەتلىرى».
 3. مۇھەممەد تۇرسۇن ھەسەن «خەلقىمىزدە ھويلا - ئارام» «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلى.
 4. ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر قەشقەرى «ھويلا - ئاراملار باغ - ۋاران، دىللار ھۇزۇرلۇق شادىمان» «جۇڭگو مىللەتلىرى» 2008 - يىل 6 - سان.
 5. «شىنجاڭ مەدەنىيىتى» ژۇرنىلىنىڭ مۇناسىۋەتلىك سانلىرى.
- (ئاپتور: خوتەن پېداگوگىكا ئالىي تېخنىكومىدا)

ئەڭ ئاۋۋال ئاتا - ئانىلارنى، ئۆلۈپ كەتكەنلەرنىڭ قەبرىلىرىنى يوقلاپ كېلىپلا تۇنجى بولۇپ يېقىن قولۇم - قوشنىلارنىڭ ئۆيلىرىگە پەتە قىلىپ كىرىدۇ، بىر نەچچە قوشنىلار يىغىلىپ باشقا قوشنىلارنىڭ ئۆيلىرىگە پەتە ئوقۇپ كىرىدۇ، چوڭلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بالىلىرىنىڭمۇ ھېيتلىرىنى تەبىرىكلەپ ھېيتلىق بېرىپ كىچىكلەرنىمۇ خۇش قىلىدۇ. جامائەت سورۇنلىرىدىمۇ يېقىن قوشنىلار ئۆزئارا ئىززەت - ھۆرمەت قىلىشىپ ئولتۇرىدۇ.

14. ئويلىمىغان يەردىن كېلىشمەسلىك بولۇپ قوشنىسىنىڭ ئېغىر كۈنگە قالغانلىقىنى سەزگەندە قۇربىتىنىڭ يې-تىشىچە ماددىي ۋە مەنىۋى جەھەتلەردىن ياردەم قولىنى سېخىلىق بىلەن سۇنۇشىدۇ، پۇل قەرز بېرىپ تۇرغان بولسا قايتۇرالمىغۇدەك ھالدىكىلەرنى قەرزنى سۈيىلەپ خىجالەت قىلمايدۇ، قوشنىلار ئىچىدە پېقىر، يېتىم كىشىلەر بولسا بېشىنى سىلاپ، ھالدىن خەۋەر ئېلىپ، ئۆيلىنەلمە-گەنلەرنى ئۆيلەپ، ئۆيى يوقلارنىڭ ئۆيى سېلىۋېلىشىغا ياردەملىشىدۇ.

15. قوشنىسى يىراق سەپەرگە ئاتلانماقچى بولۇپ خوشلىشىپ كىرسە يولدا كېرەكلىك نەرسە - كېرەك ۋە يېمەكلىك بىلەن چىرايلىق ئىززەتلەپ يوللۇق تۇتۇپ، ياخشى تىلەكلەر بىلەن ئۇزىتىپ يولغا سالىدۇ، قايتىپ كەلگەندە ئالاھىدە ئىسسىقلىق ئېلىپ ھاردۇق سوراپ كىرىدۇ ياكى تاماق ئېتىپ ئۆيىگە چاقىرىۋالىدۇ.

16. تېرىلغۇ ۋە ئورام - يىغىم مەزگىللىرىدە ئېتىز - ئېرىقنىڭ ئىشلىرى، سۇ تۇتۇپ قويۇش، تېرىش، يىغىۋېلىش، كۆچەت تىكىپ باغ ئەھيا قىلىش قاتارلىق ئىشلاردا قوشنىلار بىرلىشىپ بىر ئائىلىنىڭ ئىشىنى تۈگىتىپ بولۇپ يەنە بىر ئائىلىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىدۇ.

مانا بۇلار ئۇيغۇرلارنىڭ قوشنىدارچىلىقتىكى ئېسىل ئادەتلىرىدۇر.

تەرەققىياتقا ئەگىشىپ ھازىرقى ئۆيلىرىمىز قەۋەتلىك بىنالارغا مەركەزلىشىپ كەتكەن بولسىمۇ، يەنە يۇقىرىقى ئادەتلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ساغلام ھالەتتە ساقلىنىپ داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ، تېخىمۇ ياخشى داۋاملاشتۇرۇش ئۈچۈن زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس. بۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنە مۇشۇنداق ئېسىل خىس-لەتلىرىمىزنى يوقاتماي گۈزەل، ئىناق، ئىستىپاق بولغان

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

يۈسۈپ خاس ھاجىپ، ئەلىشىر نەۋائى قاتارلىقلارنىڭ چوڭقۇر پەلسەپىۋى پىكىر بىلەن تويۇنغان ھېكمەتلىك سۆزلىرىنى، شېئىرلىرىدىن پارچىلارنى، ھازىرقى ۋە بۇ-گۈنكى زامان ئەدەبىياتىمىزدىكى مەشھۇر ئەدىب، شا-ئىرلىرىمىزدىن لۇتپۇللا مۇتەللىپ، ئابدۇخالىق ئۇيغۇر، ئابدۇرېھىم ئۆتكۈر، تېيىپجان ئېلىيىف، ماخمۇتجان ئىسلام، ئابدۇقادىر جالالىدىن قاتارلىقلارنىڭ ھېكمەت-لىك سۆزلىرى، چوڭقۇر مەزمۇنلۇق شېئىرلىرى ۋە رۇ-بائىلىرى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، مەزمۇن جە-ھەتتىن ئىنتايىن چوڭقۇرلۇققا ئىگە قىلىنغان.

ئىككىنچى، ئاپتورلار بۇ توپلامدا ئۇيغۇر خەتتات-لىق سەنئىتىنىڭ شەكلى كۆركەم، ئىپادىلەش كۈچى خىلمۇخىل بولۇشتەك ئەۋزەللىكىدىن تولۇق پايدىلىنىپ كىتابنىڭ ئوقۇشچانلىقىنى ئاشۇرغان. توپلامدىكى ھەر بىر پارچە خەتكە ئەستايىدىل نەزەر سالىدىغان بولساق، ئۇنىڭدىكى تۈز خەت، سۇلۇس خەت، رۇقىي خەت، كۇفىي خەت، تەئىلىق خەت، نەسخى خەت، دىۋانى خەت، تەۋئەم خەت شەكىللىرىنىڭ ئۆز-گىچە ماھارەتتە جەۋلان قىلىنغانلىقىنى كۆرىمىز ۋە قايىل بولىمىز. بۇ خەتلەر باسما ۋە يازما شەكىللەردە ئىنتايىن يۇقىرى ماھارەت بىلەن يېزىلغان بولۇپ، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ سېھرىي قۇدرىتىنى ھەق-قى نامايان قىلغان.

ئۈچىنچى، ئاپتورلار توپلامدىكى ھەر بىر پارچە خەتكە ماس كېلىدىغان گۈل - نەقىشلەرنى تاللاپ ئىشلەتكەن بولۇپ، ئۇيغۇر نەققاشچىلىق سەنئىتىنىڭمۇ خاس ئالاھىدىلىكىنى نامايان قىلغان. بۇ گۈل - نە-قىشلەر توپلامدىكى ھەر بىر پارچە خەتنىڭ مىللىيلىك-نى ئاشۇرۇپ، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ خاسلىقىنى نامايان قىلغان.

دېمەك، بۇ توپلامدىكى ھەر بىر پارچە خەت ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ ئۆزىگە خاس لاتاپتىنى، گۈزەللىكىنى، نەپىسلىكىنى ئۆزىدە ھەقىقىي نامايان قىلغان بولۇپ، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ بۈگۈنى ۋە ئەتىسى ئۈچۈن ئىزدەنگۈچىلەرگە قىممەتلىك پايدى-لىنىش ماتېرىيالى بولالايدۇ. (ئاپتور: قاراماي شەھەرلىك ئاممىۋى سەنئەت سارىيىدا)

بولۇش سۈپىتى بىلەن تېخىمۇ ئەتراپلىق تەرەققىي قىلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولدى. بىر بۆلۈك ئۈمىد-لىك خەتتاتلىرىمىز مەيدانغا كېلىپ، ئۇيغۇر بۈگۈنكى زامان خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ تېخىمۇ كەڭ تەرەققىي قى-لىشىغا زېمىن ھازىرلىدى.

يېقىندا شىنجاڭ خەتتاتلار جەمئىيىتى ئولىمپىك تەنتەربىيە يىغىنىغا بېغىشلاپ تۈزگەن «شىنجاڭ ئوتتۇرا ياش ۋە ياش خەتتاتلار ھۆسنىخەت ئەسەرلىرى» توپلا-مىنى شىنجاڭ گۈزەل - سەنئەت فوتو سۈرەت نەشرىد-ياتى نەشر قىلىپ تارقىتى. بۇ توپلام ئون كىتابتىن تۈزۈلگەن بولۇپ، دىيارىمىزدا كۆزگە كۆرۈنگەنلەردىن نىياز كېرىم شەرقى، قاينام جاپپار، جارقىن زامانىبېك، ئابدۇقېيۇم، تاش، ئابلىبېكىم زۇنۇن جەۋلانى، مەۋلان نىياز قاتارلىق ئون نەپەر خەتتاتنىڭ ۋەكىل خاراكتېر-لىك ئەسەرلىرى ئايرىم - ئايرىم كىتاب قىلىنىپ كىر-گۈزۈلگەن. بۇ ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىگە، جۈملىدىن ئاپتونوم رايونىمىز مەدەنىيەت - سەنئەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا قوشۇلغان بىر تۆھپە ھېسابلىنىدۇ. بۇ توپ-لامغا خەتتاتلارنىڭ ئۆزگىچە ئۇسۇلدا يازغان ئەسىرى تاللاپ كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ خەتلەر شەكىلنىڭ كۆركەملىكى، مەزمۇنىنىڭ چوڭقۇرلۇقى بىلەن كىشىنى ئۆزىگە جەلپ قىلىدۇ. ئاپتورلار ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ تۈر ۋە ئۇسلۇب جەھەتتىكى ئەنئەنىۋى ئا-لاھىدىلىكلىرىگە ئىجادىي ۋارىسلىق قىلىپ، ئۇيغۇر خەتتاتلىق سەنئىتىنىڭ كۆركەم، نەپىس، گۈزەل، شە-كىلچان بولۇشتەك ئالاھىدىلىكلىرىنى تولۇق نامايان قىلغان. توپلامدىكى ھەر بىر خەتكە تەپسىلىي نەزەر سا-لىدىغان بولساق، خەتتاتلارنىڭ يېزىش ماھارىتىگىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۇنىڭ ئەسەر مەزمۇنىغا ئاساسەن خەت نۇسخىلىرىنى تاللاش ئىقتىدارىغىمۇ قايىل بولماي تۇرالمىمىز. بۇ توپلام تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە ئالا-ھىدىلىكى بىلەن ئالاھىدە خاراكتېرلىنىدۇ:

بىرىنچى، بۇ توپلامدا ئاپتورلار ئۇيغۇر خەلقىنىڭ يۈكسەك ئەقىل - پاراسىتىنىڭ جەۋھىرى بولغان ماقال - تەھسىللەردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغاندىن سىرت، يەنە خەلقىمىزنىڭ ھۆرمەت تۆرىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان مەشھۇر پەيلاسوپ ۋە شائىرلاردىن مەھمۇد قەشقىرى،

ھايۋانلارنىڭ ئۆزىنى

ئۆلتۈرۈۋېلىشنىڭ سىرى

ھېس قىلىش ئىرسىيەت قالغان، دېيىشىدۇ. بەزىلەر بۇ قا-
راشقا باشقىچىرەك پىكىردە بولىدۇ، مەسىلەن، ئاناتومىيە
ئالىملىرى بىلەن بىئوخىمىيە ئالىملىرى چايانلارنىڭ ئۆزى-
گە ئۆزى نەشتەر ئۇرۇپ ئۆلۈۋېلىشى مۇمكىن ئەمەس،
دەپ قارايدۇ؛ يەنە بەزىلەر چايانلار قاراڭغۇ ھەم نەم
جايلىرىدا ياشاشقا ئادەتلەنگەن. شۇڭا يورۇقلۇق بىلەن
ئۇچراشقان ھامان نەشتىرىنى ئېگىپ، ئۆزىنى ئۆزى
چاققان ساختا كۆرۈنۈشىنى پەيدا قىلىپ، يالغاندىن ئۆلۈ-
ۋالغان بولىدۇ، بۇ ئەھمىيەتتە ئۇلارنىڭ ئۆز ھاياتىنى
ساقلاپ قېلىشىغا پايدىلىق، دەپ قارايدۇ.

نورۇڭىگىگە قاراشلىق ئېگىز ھەم سوغۇق بىر رايون-
دا بىر خىل غەلىتە چاشقانلار ياشايدۇ. ئۇلارنىڭ تېرىسى
توق بېغىررەك بولۇپ، تۈكلىرى ئارىسىدا ئاق چېكىتتەك
يول-يول سىزىقلار بار. گەۋدىسى مۇشتۇمچىلىك كېلىدۇ.
بۇ چاشقانلارنىڭ يۆتكىلىپ ياشايدىغان ئادىتى بولغاچقا،
كىشىلەر ئۇلارنى «شمالىي ياۋروپالىق ساياھەتچى چاش-

ھايۋانلار دۇنياسىدا قۇرت تۈرىدىكى جانلىقلارنىڭ
ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ھادىسىسى ئانچە كۆپ ئۇچرىمە-
سىمۇ، دەرىجىلىك ھايۋانلارنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىدە-
كى ئىچكى ئامىل ئادەمنى تولىمۇ ھەيران قالدۇرىدۇ.

بىئولوگىلار مەيلى تەبىئىي شارائىت ياكى تەجرىبىخانا
شارائىتىدا بولسۇن، چايانلارنىڭ ئوتتىن ئۆلگىدەك قور-
قىدىغانلىقىنى بايقىغان. ئۇلار دالدا ئوتقا يولۇقسا، شۇ
ھامان ئۆزىنى تاشلارنىڭ دالدىسىغا، يوپۇرماقلارنىڭ ئاس-
تىغا يوشۇرىدىكەن ياكى بولمىسا تۆشۈك، ئورەكلەرگە
كىرىۋېلىپ، زادى چىققىلى ئۇنىمايدىكەن. مۇبادا چوڭ
يانغىغا دۇچ كېلىپ قالسا، قۇيرۇقىنى پۈتۈن كۈچى
بىلەن ئېگىپ، دۈمبىسىگە قاتتىق ئۇرۇپ، ئۆلۈۋالىدە-
كەن.

بەزىلەر چاياننىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ھادىسىسى-
نى تەدرىجىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىللەنگەن، يەنى
قەدىمكى ئەجدادلىرىدىن ئۇلارغا ئوت-يالقۇندىن ۋەھىمە

ھەر گۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

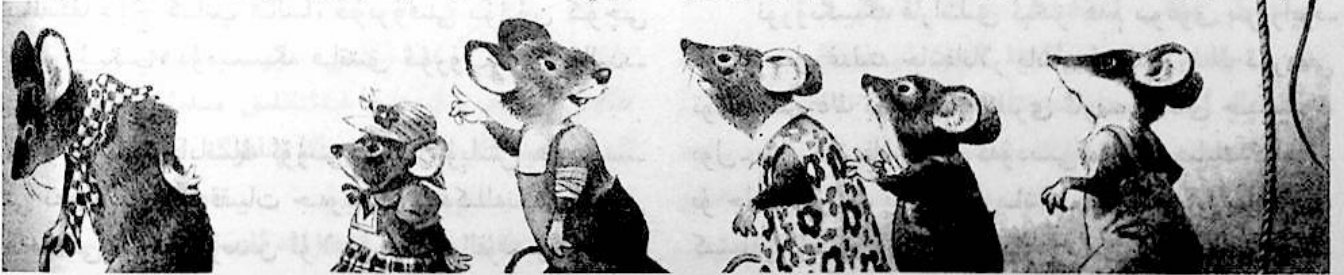
ئىككىلەنمەستىن دېڭىزدا كۆتۈرۈلگەن شىددەتلىك دولقۇنلار بىلەن ئېلىشىشقا نىيەت قىلىپ، قارشى قىرغاققا ئۆتۈش ئۈچۈن دېڭىزغا سەكرىگەن بولسىمۇ، ئەمما دولقۇنلار ئۈستىدىن غالىب كېلىشكە چامى يەتمىگەچكە ئاخىرىدا تۈركۈم-تۈركۈملەپ جېنىدىن ئايرىلغان.

مۇنداق كەڭ دائىرىدىكى كۆللىكتىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىش ھادىسىسىگە قارىتا يۇقىرىقىدەك چۈشەنچە بېرىشنىڭ ئۆزى كىشىلەرنىڭ: «ئۇنداقتا «سايىھەتچى چاشقانلار» ئۆزلىرىنىڭ ئاشۇنداق پاجىئەلىك مەغلۇبىيەتلەردىن نېمىشقا ساۋاق ئالمىغان؟ نېمىشقا باشقا بىر نىشاننى ئىزدىمىگەن؟ دېگەندەك گۇمانلىق سوئاللىرىغا ھەرگىز جاۋاب بېرىلمەيدۇ.

يەنە بەزى كىشىلەر بۇ ئەھۋالنى سايىھەتچى چاشقانلارنىڭ دېڭىزغا سەكرەپ ھالەك بولۇشى ھايۋانلار دۇنياسىدىكى «پىلانلىق تۇغۇت» ۋاسىتىسىنىڭ ئەمەلىيەتتە رۇلۇشۇدۇر. چۈنكى، بۇ خىل چاشقانلارنىڭ نەسل قالدۇرۇش ئىقتىدارى ئىنتايىن يۇقىرى بولۇپ، ئومۇمىي سانىنىڭ يېرىمىنى ئىگىلەيدىغان چىشى چاشقانلار ھەر قېتىملىق كۆپىيىش مەزگىلىدە بىرسى بىر نەچچىگە تەدرەققى قىلىدۇ. «چاشقانلارنىڭ پارتلاش خاراكتېرىدە كۆپىيىشى» نەتىجىسىدە ئۇلار تۇرۇۋاتقان جايلاردا ئوزۇق يېتىشمەسلىك قەھەتچىلىكى يۈز بېرىپ، بۇ چاشقانلار ياشاۋاتقان مۇھىتنىڭ ئېكولوگىيەلىك تەڭپۇڭلۇقى قاتتىق بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىغان؛ تەبىئەت دۇنياسى بىلەن بولغان تەڭپۇڭلۇقنى ساقلاش ئۈچۈن ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مۇھىتقا ماسلىشىپ ياشاش ئىقتىدارىنى ھازىرلىيالمىغان چاشقانلار ئىختىيارى ھالدا كۆللىكتىپ ئۆلۈۋېلىش ۋاسىتىسىنى تاللىۋېلىش.

قانلار» دەپ ئاتىشىدۇ. بۇ چاشقانلارنىڭ كىشىلەرنى ھەيران قالدۇرىدىغىنى ئۇلارنىڭ ھەر ئۈچ، تۆت يىلدا بىر قېتىم نورۋىگىيەنىڭ دېڭىز ساھىلىدا كۆللىكتىپ ئۆلۈۋېلىشى، ئۇلارنىڭ كۆللىكتىپ ئۆلۈۋالغانلىقىنى تۇنجى قېتىم كۆرگەن كىشىلەر قالدۇرغان يازما خاتىرىدىن تارتىپ ھېسابلىغاندىمۇ ھازىرغا قەدەر 100 يىلدىن ئارتۇق ۋاقىت بولدى. بۇ ھادىسە يېقىنقى ۋاقىتقىچە قانۇنىيەتلىك تەكرار داۋاملىشىپ كەلمەكتە. بۇ ھادىسىلەر گەرچە مۇتەخەسسسلەرنىڭ دىققىتىنى تارتىپ كەلگەن بولسىمۇ، بىراق ھازىرغىچە ئادەمنى قانائەتلەندۈرگەندەك مۇكەممەل جاۋابقا ئېرىشەلمىدى.

بەزىلەر يۆتكىلىپ ياشاش بۇ «سايىھەتچى چاشقانلار» نىڭ ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش ئۈچۈن قوللانغان بىر خىل ھاياتلىق ۋاسىتىسى دەپ قارايدۇ. بۇنىڭدىن بىر مىليون يىللار ئىلگىرى ئۇلار بالىلىق دېڭىزى ۋە شىمالىي دېڭىزدىن ئۇدۇلدىكى قۇرۇقلۇققا بېرىپ، پاناھلىنىش ئۈچۈن سۇدىن ئۈزۈپ ئۆتمەكچى بولغان. ئۇ چاغلاردىكى دېڭىز بوغۇزى خېلىلا تار بولغاچقا، ئۈزۈپ ئۆتۈش ئاسانغا توختىغان؛ بىراق، كېيىنچە تەبىئەت دۇنياسىدا خېلى كۆپ ئۆزگىرىشلەر يۈز بېرىپ، بالىلىق دېڭىزى ۋە شىمالىي دېڭىزنىڭ دېڭىز يۈزىدە ئۆزگىرىش يۈز بېرىپ تار دېڭىز بوغۇزى بارغانچە كېڭىيىپ كەتكەن. چاشقانلار شىددەتلىك ئۆرگەشكەش، چاشقانلارنىڭ قارشى قىرغاققا ئۆزۈپ ئۆتۈش نىسبىتى بىراقلا كۆپۈككە ئايلاندى. چاشقانلار ئۇلار، ئەجدادلىرىدىن قالغان كونا ئادىتى بويىچە ئەيرىنى ئۇرغىغان ھالدا قارشى قىرغاققا ئۆزۈپ ئۆتۈش ئارزۇسىدىن ئەسلا ۋاز كەچمىگەن. ئۇلار ھېچبىر

قان، دەپ چۈشەندۈرمەكچى بولۇشىدۇ. ئەگەر بۇ ئەھۋال-
لار راست بولدىغان بولسا ئىنسانىيەت 100 يىلدىن
كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان ئۆز تۇرداشلىرى ئۈچۈن باتۇر-
لۇق بىلەن قىممەتلىك ھاياتىنى تەقدىم قىلغان بۇ چاشقان-
لارنىڭ جاسارىتىگە ئالىي ئېھتىرام بىلدۈرۈشى كېرەك.
ئىنسانىيەت بۇ سىرلارنىڭ بالدۇرراق يېتىلىشىنى ئارزۇ قى-
لىدۇ.

بىزدە ھەمىشە ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان: «ئادەملەر باي-
لىقنى دەپ ئۆلىدۇ، قۇشلار بولسا ئوزۇقلۇقنى دەپ ئۆل-
دۇ»، دەيدىغان بىر سۆز بار. قائىدە بويىچە ئېيتقاندا،
جېنىدىن تويۇپ، ھاياتتىن كېچىش دېگەنلەرنىڭ قۇش
تۈرلىرى بىلەن ھېچقانداق مۇناسىۋىتى يوق. چۈنكى،
بىزنىڭ تەسىراتىمىزدا بۇ قۇشلارنىڭ ھەممىسى جۇشقۇن،
چۇرۇقلاپ سايىرىشىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، پەرۋاز قىلالايد-
دىغان ئاسمان ئەرەكلىرى تۇرسا، ئۇلار قانداقلارچە ئۆ-
زىنى ھالاك قىلىش يولىنى تاللىۋالىدۇ؟

بۇنىڭدىن خېلى زامانلار ئىلگىرى يامغۇر يېغىۋاتقان
بىر ئاخشىمى ھىندىستاننىڭ شىمالىدىكى بىر كەنتتە دېھقان-
لار ئىنتايىن جىددىيلەشكەن ھالدا مەشئەللەرنى كۆتۈرۈ-
شۈپ، يېتىپ كەتكەن سۇ كالىسىنى ئىزدەشكە چىققاندا،
ئۇشتۇمتۇت ناھايىتى كۆپ قۇشلارنىڭ ئۆزلىرى كۆتۈرۈ-
ۋالغان مەشئەللەرنىڭ يورۇقى تەرەپكە يوپۇرۇلۇپ دۇ-
رۇلدەپ ئۇچۇپ كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرىدۇ. بۇ قۇشلار لا-
ۋۇلداپ كۆيۈۋاتقان مەشئەل يالقۇنلىرىغا ئۇرۇلۇپ كەينى-
كەينىدىن يەرگە پوكۇلداپ چۈشۈشكە باشلايدۇ. بۇ دەل
مۇشۇ جايدا ئاشلىق ئۆكسۈپ قېلىپ، كەنتتىكىلەر ئاچ-
زېرىن ياشاۋاتقان چاغلار ئىدى. ئۇلار ئۆز قاننى بىلەن
ئىشىك ئالدىغا ئۇچۇپ كەلگەن بۇ قۇشلارنى كۆرۈپ، بىر
ۋاخلىق مەززىلىك تاماقتىن ھۇزۇرلىنىش پەيتى يېتىپ كەل-
گەنلىكىنى ئېنىق ھېس قىلىپ، ئېيتىپ تۈگەتكۈسىز خۇشال-
لىققا چۆمدۇ. ئەنە شۇ ۋەقەدىن كېيىن ئۇلار ھەر يىلى
شامال چىقىپ، يامغۇر ياغقان مەزگىللەردە مەشئەللەرنى
ئېگىز كۆتۈرۈشۈپ، ئۆز قورۇلىرىدا قۇشلارنىڭ ئىشىك
ئالدىغا ئۇچۇپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرىدىغان بولۇشىدۇ.
قۇشلارنىڭ كۈلپىكتىپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشتەك دۇنيادا
كەم ئۇچرايدىغان ھادىسىلەرنىڭ سىزىنى 100 يىلدىن
بۇيان ھېچكىممۇ پەقەت چۈشىنىپ يېتەلمىدى.
يېقىنقى بىر نەچچە يىلدىن بېرى ھىندىستان ھاياۋانات-

لار تەتقىقات ئورنى بىلەن ئاراما شتاتى ئورمانچىلىق ئىدا-
رىسى قۇش تۈرىدىكىلەرنىڭ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشىدىكى
سىرلارنى يېشىپ چىقىش ئۈچۈن كەنت ئەتراپىغا قۇش تۈر-
لىرى مەركىزىنى قۇرۇپ، ناھايىتى ئېگىز بىر كۆزىتىش مۇ-
نارىنى ياسايدۇ. ئۇلار بۇ كەنتكە ئۇچۇپ كېلىپ، ئۆلۈۋې-
لىش يولىنى تاللىغان قۇش تۈرلىرىنىڭ 20 خىلغا يېتىدىغانلى-
قىنى، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئاق قوتان، تۇرالغۇ شاھى،
پاختەك، تۆمۈر تۇمشۇق ۋە تۆت خىل كۆك تارغاق (بېلىق-
چى قۇش)، يەنە ئىسمى نامەلۇم بولغان نۇرغۇن قۇشلار-
نىڭ بار ئىكەنلىكىنى ئېنىقلاپ بۇ تۈرلەرنى يىغىۋالدى.

كۆزىتىش مەركىزى بۇ جايدا يەنە قۇش تۈرلىرى
كۈتۈپخانىسى ۋە قۇش تۈرلىرىنى بېقىش فېرمىسى
قۇرۇپ چىقىپ، بۇ يەرگە ئۇچۇپ كېلىپ تىرىك قالغان
قۇشلارنى يىغىۋېلىپ باقماقچى بولىدۇ. غەلىتە يېرى
شۇكى، ئۆلۈۋېلىش نىيىتىدە بۇ يەرگە ئۇچۇپ كەلگەن
قۇشلار دان يېيىش ۋە سۇ ئىچىشنى قەتئىي رەت قىلىدۇ.
ئىككى - ئۈچ كۈن ئۆتە - ئۆتمەي ئۇلارنىڭ ھەممىسى
ئۆلۈپ قالىدۇ.

بەزى كىشىلەر بۇ ھادىسىنىڭ پەيدا بولۇشى ئېھتى-
مال مۇشۇ جاينىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى بىلەن مۇناسىۋەت-
لىك بولۇشى مۇمكىن، دەپ قارايدۇ. پەلەكنى قاپلىغان قا-
راغغۇلۇق، ئىنتايىن زىچ بۇلۇت قاتلىمى ۋە قويۇق
تۇمان، كۈچلۈك يۆنىلىشلىك شامالدا يېغىۋاتقان يامغۇر قا-
تارلىقلار بۇ خىل قۇش تۈرلىرىنىڭ نۇر (يەنى مەشئەللەر
نۇرى) بىلەن ئېزىقتۇرۇلۇشىغا سەۋەب بولغان ئاساسلىق
ئامىللارنىڭ بىرسى بولسا كېرەك. ئۇنداقتا، بۇ قۇش
تۈرلىرى زادى قايسى تەرەپتىن كەلگەن؟ ئۇلارنىڭ
نۇرنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچراپ، ئۆزلىرىنى ئەنە شۇنداق
ھالەتتە يالقۇنغا ئۇرۇپ ئۆلۈۋېلىشى زادى نېمە ئۈچۈن؟
ئۆزلىرى خالاپ بۇ تەرەپكە ئۇچۇپ كەلگەن قۇشلار نې-
مىشقا دان يېيىشنى رەت قىلىدۇ؟... قارىغاندا مەسىلىلەرگە
يۇقىرىقىدەك چۈشەنچە بېرىشلەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇ قۇش-
لارنىڭ كۈلپىكتىپ ئۆلۈۋېلىش ھادىسىلىرى سىرلىرىنى
ئىلمىي رەۋىشتە يېشىپ بېرىش تەلپىدىن خېلى يىراقتا
تۇرغاندەك قىلىدۇ.

«ئىلىم-پەن» ژۇرنىلىنىڭ 2006-يىللىق ئالاھىدە سانى
«دۇنيادىكى يېشىلىگەن سىرلار» ناملىق توپلامدىن:
ئېرشادىي تەرجىمىسى

IR A

ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىكى

ئابدۇقەييۇم مىجىت

1. مۇقەددىمە

ئىك شەكلىگە ئايلىنىشىغا ئەگىشىپ، بېلىقچىلىقنىڭ ھەرخىل ئىگىلىك شەكىللىرى ئىچىدىكى ئورنى قوشۇمچە ئورۇنغا چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، لېكىن ئىنسانلارنىڭ بېلىقنى ئوۋ-زۇقلۇق قىلىش ئېھتىياجى يەنىلا بېلىقچىلىقنىڭ تالاي ئە-سىرلەردىن بېرى ئۈزۈلۈپ قالماي، سىجىل داۋاملىشىپ تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولۇپ كەلگەن. بېلىقچىلىق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئىقتىسادىي مەدەنىيەت تىپلىرىدىكى بىرى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى شىنجاڭدىن ئىبارەت بۇ قۇرغاق رايوندا شەكىللەندۈرگەن بىر خىل ئالاھىدە ئىگىلىك شەكلىدۇر. كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرى-قى مەزگىلىدە شىنجاڭدا ياشىغان قەدىمكى ئاھالىلەر تەرىپىدىن مېچىلىك، دەريا بېلىقلىرىنى تۇتۇش ۋە نەسلى قۇرۇپ كەتكەن ياكى قۇرۇمغان ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلاش ئارقىلىق ئۆزلىرىنىڭ تۇرمۇشىنى قامدىغان ①. شىنجاڭ-نىڭ بېلىقچىلىقى جۇغراپىيىلىك شارائىتنىڭ چەكلىمىسى تۈ-پەيلىدىن تاقىم ئارال، يېرىم ئارال ۋە دېڭىز بويى رايونى-لىرىدىكىدەك كەسىپلىشىپ كېتەلمىگەن بولسىمۇ، لېكىن

بېلىقچىلىق — دەريا، كۆل، ساھىل، دېڭىزلاردا سۇ جانىۋارلىرىنى بېقىش، تۇتۇش بىلەن شۇغۇللىنىشتەك ئىش-لەپچىقىرىش پائالىيىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ مۇھىم بىر تەركىبىي قىسمى بولۇپ، كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە پەيدا بولۇشقا باشلىغان. كونا تاش قوراللار دەۋرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلى-لىرىگە كەلگەندە، كىشىلەر يەر يۈزىدىكى ھايۋانلارنى ئوۋلاپلا قالماستىن، بەلكى سۆڭەكتىن ياسالغان نەيزە، ئارا ۋە قارماق قاتارلىقلاردىن پايدىلىنىپ دەريا، كۆللەر-دىن بېلىقلارنى تۇتۇپ، ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ دائىرىسى-نى كېڭەيتىپ، بېلىقچىلىقنىمۇ ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ دائى-رىسىگە كىرگۈزگەن. ئىپتىدائىي ئىنسانلار بېلىقچىلىقنى ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ بىر قىسمى سۈپىتىدە ئۆزلىرىنىڭ تىرىكچىلىك ئېھتىياجىنى قاندۇرۇشتىكى بىر خىل ئىشلەپ-چىقىرىش پائالىيىتى قىلغان. كېيىنكى دەۋرلەردە باشقا ئە-گىلىك شەكىللىرىنىڭ پەيدا بولۇشى ھەم ئاساسلىق ئىگى-

ئۇيغۇر خەلقى يەكەن دەرياسى، زەرەپشان دەرياسى، تىزناپ دەرياسى، قەشقەر دەرياسى، ئاقسۇ دەرياسى، تارىم دەرياسى، ئىلى دەرياسى، يەنتە سۇ ۋادىسى ۋە لوپنۇر كۆلى، باغراش كۆلى، سايرام كۆلى قاتارلىق دەريا ۋە كۆللەرنى بويلاپ، ئۆزىنىڭ ئەۋزەل شارائىتىدىن پايدىلىنىپ بېلىقچىلىق ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن ۋە بېلىق تۇتىدىغان قورال-سايمان، ئۇسۇللارنى ئىجاد قىلغان ھەمدە ئۆزگىچە بېلىق ئىستېمال ئادىتى، ئىشەنچ ۋە چۈشەنچىلەرنى، ئۆرپ-ئادەت نۇسخىسى قويۇق بولغان پەرىزلەرنى شەكىللەندۈرگەن. ئۇيغۇرلار سۇ مەھسۇلاتلىرى ئىچىدە بېلىقنى ئەڭ كۆپ ئىستېمال قىلىدۇ. بېلىق سۇدا ياشايدىغان بولغاچقا، بېلىقچىلىق كەسپىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش سۇ مەنبەسى ئەۋزەللىكى بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ. ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىكى بېلىق ۋە بېلىقچىلىقلىققا ئائىت بايانلارنىڭ كۆپلۈكى ۋە قەدىمىيلىكى ئۇيغۇر خەلقىنىڭ بېلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش، بېلىق ئىستېمال قىلىش ئادىتى تارىخىنىڭ خېلى ئۇزاق ئىكەنلىكىنى دەلىللىەيدۇ. مەھمۇد كاشغەرى «دىۋانۇ لۇغەتت تۈرك» (تۆ-ۋەندە قىسقارتىپ «دىۋان» دەپلا ئاتىلىدۇ) تە بېلىق، بېلىق تۈرلىرى، بېلىق تۇتۇش سايمانلىرى ۋە ئۇسۇللىرى توغرىلۇق ۋە قىممەتلىك ئۇچۇرلارنى قالدۇرغان. مەسىلەن، «دىۋان»دا: «ئەتىل — ئىپىدىل (ۋولگا). قىپچاق ئىلىدىكى بىر دەريانىڭ نامى. بۇ دەريا بولغار (كاسپى) دېڭىزىغا قۇيۇلىدۇ؛ بىر تارمىقى رۇس ئېلىدىن ئېقىپ كېلىدۇ. شېئىردا مۇنداق كەلگەن:
 ئەتىل سۇۋى ئاقا تۇرۇر،
 قيا تۇپى قاقا تۇرۇر.
 بالىق، تەلىم باقا تۇرۇر،
 كۆلۈك ئاقى كۈشەرۇر.
 [ئېدىل سۇيى ئېقىپ تۇرار،
 قىيالارنىڭ تۇۋىگە سوقۇپ تۇرار،
 بېلىق، پاقا تولۇپ تۇرار،
 كۆلچەك تېخى تېشىپ تۇرار.]
 ئېدىل دەرياسى تاغ قىيالرىغا ئۇرۇلۇپ ئاقماقتا،
 دەريا سۈيىنىڭ تېشىشىدىن پەيدا بولغان كۆلچەكلەردە
 بېلىق ۋە پاقىلار كۆپەيمەكتە» (1-100)؛ «بالىق —
 بېلىق. ماقالىدە مۇنداق كەلگەن: بالىق سۇۋدا كۆزى
 تاشتىن-بېلىق. ماقالىدە مۇنداق كەلگەن: بالىق سۇۋدا

كۆزى تاشتىن-بېلىق ئۆزى سۇدا، كۆزى تاشقىرىدا...» (1-491)؛ «بالىقلىغ — بالىقلىغ ئۆگۈز-بېلىقلىق دەريا، بېلىقى بار دەريا» (1-648)؛ «سىزىلدى — سىزىلدى-سېزىلدى. بالىق ئەللىكىدىن سىزىلدى-بېلىق قولدىن سېزىلدى. ھەرقانداق بىر سىلىق نەرسىنىڭ قولدىن ياكى باشقا نەرسىدىن سىزىلشغىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ...» (2-335)؛ «بالىقلاندى — بېلىقلاندى. كۆل بالىقلاندى-كۆل بېلىقلاندى. بېلىقلىق بولدى» (2-384)؛ «بالىقسا-دى — بېلىقسىردى، بېلىق يېگۈسى كەلدى. ئەر بالىقسا-دى-ئادەم بېلىقسىردى (بالىقسار-بالىقساماق)» (3-456) ... دېيىلگەن. مەھمۇد كاشغەرى 15 يىل تىل تەكشۈرۈش جەريانىدا تۈركىي تىللىق قەبىلە-قوۋملارنىڭ شەھەر ۋە سەھراىرنى باشتىن-ئاياغ كېزىپ چىقىپ ئۇلارنىڭ دەريا، كۆللىرىدىكى سۇ جانلىقلىرىغىمۇ دىققەت قىلغان ھەم ئۇلارنى خاتىرىلىگەن. قاراخانىلار سۇلالىسى دەۋرىدە بېلىقچىلىق ئىگىلىكى خېلى تەرەققىي قىلغان بولۇپ، «... ئىلى دەرياسى، چۇ دەرياسى، تالاس دەريا-سى، سىر دەرياسىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىدا بېلىق تۇتۇلاتتى، بېلىقچىلىق ئىشلىرى سۇلالىنىڭ ئىقتىسادىي ھاياتىدىمۇ مۇئەييەن ئورۇنغا ئىگە ئىدى» ②. ئالدىنقى ئەسىرنىڭ باشلىرىدا گېرمانىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى ئالبېرت. فون. لىكوك ئىككىنچى قېتىم ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى تەشكىللىەپ شىنجاڭغا كەلگەندىكى تەكشۈرۈش خاتىرىسىدە، «يۈتكۈل جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىككى جايدىكى خەلقلەر دائىم بېلىق يەيتتى، بىرى بارچۇقنىڭ (مارالبېشى ئەتراپى) بولۇپ، تارىم دەرياسىدا بېلىق كۆپ ئىدى، يەرلىك دو-لانلارنىڭ دائىملىق تامىقى ئىدى. يەنە بىرى، لوپنۇر ئەتى-راپى بولۇپ، بېلىق يەرلىكلەرنىڭ ئاساسلىق ئوزۇقى ئىدى. ئۇلار بېلىقنى يېڭى ۋاقىتىدىلا تازىلاپ پىشۇرۇپ يەيتتى ياكى قۇرۇتقاندىن كېيىن يەيتتى» ③ دەيدۇ. يازما يادىكارلىقلىرىمىزدىكى دىيارىمىزنىڭ بېلىقچىلىقى ھەققىدىكى بايانلارنىڭ چىنلىقىنى ئارخېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈش ۋە بايقاشلارمۇ تولۇق دەلىللەيدۇ. مەسىلەن، «2008-يىلى لوپنۇر رايونىدا ئېلىپ بېرىلغان ئارخېئولو-گىيىلىك تەكشۈرۈشتە تېشىما كۆلىنىڭ شەرقىدىكى لوپنۇر-لۇقلار كەنتىدە يېڭى خارابىلىك بايقالغان. بۇ يېڭى مەھەل-لە خارابىلىكىدە بېلىق تورىنىڭ قالدۇقلىرىمۇ بايقالغان» ④. روسىيىلىك ئېكسپېدىتسىيىچى پېرژىۋالىسكى 1885-يىلى

I
R
A

ئالم بولساڭ ئالم سېنىڭكى

نېشىنى ياخشى بىلەتتى. بېلىق پۇرىقىنى تېخىمۇ ياخشى كۆرەتتى» ⑥. «بۇنىڭدىن ئانچە ئۇزاق بولمىغان ئۆت-مۈشتە، لوپنۇر رايونىدىكى ئاھالىلەر نوپۇسى ھازىرقىدىن خېلىلا كۆپ ئىدى. ئۇ ۋاقىتتا بۇ يەردە جەمئىي 550 تۈتۈن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئۈچتىن ئىككى قىسىم ئاھالە لوپنۇر كۆلىدە بېلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. كەن» ⑦ دەيدۇ. ئەپسۇسكى لوپنۇر كۆلىنىڭ قۇرۇپ كېتىشى بىلەن لوپنۇرلۇقلاردىكى بېلىقچىلىق ئىگىلىكى، ئۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك ئادەتلەر بارا-بارا ئۇنتۇلدى، قاچاق چارۋىچىلىق ۋە تېرىقچىلىق ئىگىلىكى ئاساسلىق ئىگىلىك شەكلىگە ئايلاندى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇرلار بېلىق پىشۇرۇشنىڭ قەدىمىي ۋە ئىپتىدائىي ئۇسۇللىرىنىمۇ ساقلاپ قالغان. «زەرەپشان دەرياسى بويىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىق كاۋىپى پىشۇرۇشىدا تۆۋەندىكىدەك قەدەم باسقۇچلار ئېلىپ بېرىلىدۇ: ئالدى بىلەن پۈتۈن بېلىقنىڭ قاسرىقى قىرىۋېتىلىدۇ، بېلىقنىڭ قورساق قىسمى يېرىلىپ، بېلىقنىڭ ئىچكى ئەزالىرى ئېلىۋېتىلىدۇ. بېلىقنىڭ تەكشى پىشىشى ئۈچۈن بېلىقنىڭ ئۈستۈنكى قىسمى ۋە ئاستىنقى قىسمىغا ئىككى تال قىسقا ياغاچ زىخ توغرىسىغا پاراللېل ھالەتتە ئۆتكۈزۈلۈپ، بېلىق يەلپۈگۈچسىمان كېرىلىدۇ، بېلىقنىڭ ئاغزىدىن قۇيرۇقىغىچە بىر تال تومراق يۇلغۇن زىخ ئۇزۇنسىغا ئۆتكۈزۈلىدۇ. ئۆتكۈزۈپ تەييار قىلىۋېتىلگەن پۈتۈن بېلىقلار بېلىقنىڭ بەدىنىگە ئۆتكۈزۈلگەن توم زىخ ئارقىلىق دەريا بويىدىكى قۇم ساھىلىغا يۇمىلاق چەمبەر شەكلىدە سانجىپ، تىزىلىدۇ، «چەمبەر» نىڭ ئوتتۇرىغا قۇرۇپ كەتكەن توغراق ئوتۇنى ياكى يۇلغۇن شاخ-چىلىرىدىن كىچىك گۈلخان ياسىلىپ، بېلىق ئۇنىڭ ئوتىدا بىر سائەتلەر ئەتراپىدا قاقلاپ پىشۇرۇلىدۇ. پىشۇرۇپ ئېلىنغان بېلىق كاۋىپىغا تۇز، مۇچ ئۇۋىقى، زىرىلەر سېپىل-سە، بېلىق كاۋىپى تېخىمۇ خۇش پۇراق ۋە يېشىلىك بولىدۇ» ⑧. قىسقىسى، ئۇيغۇرلارنىڭ كاۋاپ تۈرىدىكى تا-ماقلىرى ئىچىدە بېلىق كاۋىپى، بېلىق ئاسما كاۋىپى، بېلىق زىخ كاۋىپى... قاتارلىقلار بار بولۇپ، ئومۇمىيلىق نۇقتىسىدىن قارىغاندا ئۇيغۇرلار بېلىقنى سۇدا پىشۇرۇپ يېشىكە قارىغاندا، ئوتتا پىشۇرۇپ يېشىنى بەكرەك ياق-تۇرىدۇ. بېلىقتىن پەقەت گۆش مەھسۇلاتىغا ئېرىشىلگەندىن باشقا، يەنە باشقا كېرەكلىك مەھسۇلاتلارنىمۇ ئىشلەپ-چىقىرىشقا بولىدۇ. «دېۋان» دا: «يەلىم-يېلىم. پەي ۋە

6 - ئايلاردا خوتەندە قىلغان تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىدىن قالدۇرغان خاتىرىسىدە مۇنداق يازىدۇ: «تەۋەككۈل كەنتىنىڭ يېنىدا ئىنتايىن چوڭقۇر بىر كۆل بار ئىكەن، سۇ ئۈستىدە بىر قىسىم ياۋا ئۆردەك، غاز ۋە قارا پوكان تۇرنا، سۇ ئاستىدا نۇرغۇنلىغان چوڭ بېلىقلار بار ئىكەن» ⑤. پېرژىۋالسكىينىڭ بۇ باياناتى خوتەندىكى دەريا، كۆللەردىمۇ بېلىق تۈرلىرىنىڭ كۆپ ئىكەنلىكىنى ئىپادىلەيدۇ. دوكتور ئەسەت سۇلايمان «ئۇنتۇلغان ھېكايە: كۆچمە كۆل ۋە لوپنۇرلۇقلارنىڭ ھايات شەجەرىسى» ناملىق ماقالىسىدە لوپنۇرلۇقلارنىڭ بېلىقچىلىق ھاياتى ھەققىدە توختىلىپ: «كۆل، قومۇش، قىيىق، قارماق، ساتما ۋە بېلىق پۇرىقى... مانا بۇلار ئۇلارنىڭ ھايات مە-ئىستىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئىدى. ئۇلار دېماقنى يار-غۇدەك ئاچچىق بېلىق پۇرىقى ئىچىدە بۇ دۇنياغا تۇغۇ-لاتتى، يەنە شۇ بېلىق پۇرىقى ئىچىدە بۇ دۇنيا بىلەن خوشلىشاتتى. ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىدىن، كىيىم-كېچەكلىرىدىن، تىنىقلىرىدىن بېلىق پۇرىقى كېلەتتى، كەنت مەھەللى-لەردىن، كۆل بويىدىن، ھەتتا پۈتكۈل لوپنۇر رايونىدىن خام بېلىقنىڭ گۈپۈلدەپ تۇرغان پۇرىقى كېلەتتى. شۇنداق، ئۇلار بېلىقچىلىققا تايىنىپ تىرىكچىلىك قىلاتتى. بېلىق گۆشىدىن، قىلىتىرىقىدىن، مېيىدىن قانداق پايدىلى-

ئىتباش بېلىق. خوتەننىڭ ئۆزىدىن چىقىدىغان يەرلىك بېلىق 15 خىل بولۇپ، كۆزى بىر خىل، ئىككى ئائىلە، تۆت تەۋەلىككە كىرىدۇ. بۇنىڭدىن ئىقتىسادىي قىممىتى يۇقىرىراقى تارىم بېلىقى ۋە قوش كالىپۇكلۇق بېلىق، ئازراق ئىقتىسادىي قىممىتى بارى تىرىكسا بېلىقى... تارىم بېلىقىنى كەلكۈن مەزگىلدە كۆرگىلى بولىدۇ. قوش كالىپۇكلۇق بېلىق سانجۇ دەرياسىدا ياشايدۇ» ⑨. سايرام كۆلىدە ئاق قاسراقلىق بېلىق بار، چورتان بېلىقىمۇ كۆپ ئۇچرايدۇ. يېقىنقى يىللاردىن بۇيان شىنجاڭدىكى يەرلىك بېلىقلارنىڭ تۈرى بارغانسېرى ئازىيىپ كەتكەن. بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى ھەر خىل نۇقتىلاردىن تەھلىل قىلىش مۇمكىن. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا كەڭ كۆلەمدە ئېچىلغان بوز يەرلەردە تېرىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىش ئېھتىياجى تۈپەيلى سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشى قانات يايدۇرۇلدى. سۇ ئىنشائاتى ئەسلىھىلەرنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن ھەرقايسى تارام-ئېقىملار ئوتتۇرىسىدىكى سۇ يولى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، بېلىقلارنىڭ تۇخۇملايدىغان جايى بۇزۇلۇپ كەتكەن. يەرلىك بېلىقلارنىڭ تۇخۇملايدىغان مۇھىتقا بولغان تەلپى يۇقىرى، تۇخۇملىنىشى ئاز، كۆپىيىشى ۋە قايتا كۆپىيىشى ئىقتىدارى تۆۋەن، چوڭىيىشى ئاستا، يېتىلىشى تەس بولۇشتەك سەۋەبلەر بېلىق تۈرلىرىنىڭ ئاز بولۇشىغا سەۋەب بولغان. ئۇنىڭدىن باشقا بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلى ۋە سايمانلىرىنىڭ ئىلغارلىشىشى ۋە زامانىۋىلىشىشى بىلەن بېلىقنىڭ ئىشلەپچىقىرىلىشىدىن تۇتۇش كۆپ بولۇپ كەتكەن.

3. بېلىق تۇتۇش قوراللىرى ۋە ئۇسۇللىرى

بېلىقچىلىق سايمانلىرىنى ئاساسلىق سايمانلار ۋە قوشۇمچە سايمانلار دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. ئاساسلىق سايمانلار بېلىق تۇتۇش جەريانىدا بىۋاسىتە رول ئوينىسا، قوشۇمچە سايمانلار بېلىق تۇتۇشنى تېخىمۇ ئاسانلاشتۇرۇشتەك ياردەمچى رول ئوينايدۇ. مەدەنىيەت ئىنسانشۇناسلىرى ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي دالا تەكشۈرۈش پائالىيەتلىرىدە ئۇۋچىلىق، يەنى بېلىقچىلىق ئىگىلىكىگە ئايلىنىپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان قەبىلە-قوۋملارنىڭ بېلىقچىلىق سايمانلىرى، بېلىق تۇتۇش ئۇسۇللىرىنىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلغان. چۈنكى بېلىقچىلىق سايمانلىرىنىڭ ياساشلىشى تېخنىكىسى، قۇرۇلمىسى ۋە ئىقتىدارى قاتارلىقلار تېخنىكا مەدەنىيىتى ۋە ماددىي مەدەنىيەت تەتقىقاتىدا

شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەرنى يېپىشتۇرىدىغان يېلىم بېلىق يېلىمى «يارۇق يەلىم» دېيىلىدۇ. «(3-24): «چاتۇق — بىر خىل دېڭىز بېلىقىنىڭ مۇڭگۈزى، چىندىن كەلتۈرۈلدى. بەزىلەرنىڭ ئېيتىشىچە بىر خىل ياغاچنىڭ يىلتىزى بولۇپ، بۇنىڭدىن پىچاققا ساپ ياسىلىدۇ. بۇنىڭ بىلەن تاماقتا زەھەرنىڭ بار-يوقلۇقى سىنىلىدۇ. ئۇ شورپا ۋە تاماققا سېلىنسا، تاماق (زەھەرلىك بولسا) ئوتسىز قالىدۇ، قاچىغا سېلىنسا ھورسىز تەرلەيدۇ» (3-300) دېيىلگەن. بۇنىڭغا قارىغاندا بېلىقتىنمۇ بىر خىل يېلىم ياسىلىدۇ. خانلىقى، «چاتۇق» دەپ ئاتىلىدىغان بىر خىل دېڭىز بېلىقىنىڭ مۇڭگۈزى ئارقىلىق تاماققا زەھەر سېلىنغان. سېلىنمىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ.

2. بېلىق ۋە ئۇنىڭ تۈرلىرى

بۈيۈك ئالم، تىلشۇناس مەھمۇد كاشىغەرى «دد-ۋان» دا بەزى سۇ جانلىقلىرى ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىرى ھەققىدە ئازدۇر-كۆپتۈر مەلۇمات بەرگەن. مەسىلەن، «دد-ۋان» دا: «چاباق — تۈرك كۆلىدە بولىدىغان بىر خىل كىچىك بېلىق». (1-494); «باشقان — ئېغىرلىقى 50-100 رىتىل كېلىدىغان بىر خىل چوڭ بېلىقنىڭ نامى. يۇرت چوڭمۇ شۇنىڭغا ئوخشىشىپ «دودۇن باشقانى» دېيىلىدۇ. بۇنىڭ مەنىسى «ئەلنىڭ باشلىقى» دېگەن بولىدۇ». (1-570) دېيىلگەن بولۇپ، مەھمۇد كاشىغەرى چاباق، باشقان دېيىلىدىغان ئىككى خىل بېلىق تۈرى ھەققىدە ئۇچۇر بەرگەن. ھازىر ئېلىمىزنىڭ دېڭىز بويىدىكى رايونلىرىغا سېلىشتۇرغاندا، شىنجاڭنىڭ بېلىقچىلىق تۈرلىرى ئانچە كۆپ ئەمەس. ئۇيغۇرلار بېلىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىدىغان رايونلاردا 30 نەچچە خىل بېلىق تۈرى بار. شىنجاڭ، بولۇپمۇ جەنۇبىي شىنجاڭ ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئېگىز تاغلارنىڭ بىرىكمە گەۋدىسىگە تەۋە بولۇپ، شىنجاڭ چېگرىسى ئىچىدىكى كۆپ قىسىم سۇ دائىرىسىنىڭ سۇ رايى جۇغراپىيىلىك ئورنى ئۈزۈك بولغانلىقتىن، سىرتتىن باشقا بېلىق تۈرلىرى ئېقىپ كېلەلمىگەن. «ئوتتۇرا-ئاسىيا ئېگىز تاغلىق بىرىكمە گەۋدىسىدىكى بېلىق تۈرلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى: ئېگىز، سوغۇق، دېڭىز يۈزىدىن ئېگىز ۋە تەرتىپسىز تېز ئېقىم مۇھىتقا ماسلىشالايدۇ. بېلىقلارنىڭ قورسىقى قارا، جۇغى بىر قەدەر چوڭ بولىدۇ. ئۇرۇقىدا زەھەر بار، سۇ تېگىدە ياشايدۇ. مەسىلەن، تارىم بېلىقى (شىنجاڭ ئاق بېلىقى، تىرىكسا بېلىقى ۋە

I
R
A

سايماڭنىڭ ياردىمىدە ھىيلە، پەم بىلەن تۇتىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرى ۋە ئۇسۇللىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ بېلىق تۇتۇش سايماڭلىرىنىڭ ئىقتىدارى ۋە بېلىق تۇتۇش ئۇسۇللىرىنىڭ ئۈنۈمى تېخىمۇ ئاشۇرۇلدى. ھازىرغىچە ئىنسانلارنىڭ بېلىقچىلىق تارىخىدا بېلىق تۇتۇشنىڭ ئۇسۇللىرىنى مۇنداق تۆت تۈرگە يىغىنچاقلاشقا بولىدۇ: (1) قول بىلەن تۇتۇش؛ (2) قورال-سايماڭلار بىلەن تۇتۇش؛ (3) ھوشسىز لاندۇرۇش دورىلىرى بىلەن تۇتۇش؛ (4) بېلىقچى قوشلارنىڭ ياردىمىدە تۇتۇش. ئۇيغۇرلاردا بۇ ئۇسۇللاردىن قورال-سايماڭلار بىلەن بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلى كەڭ ئومۇملاشقان. بىز تۆۋەندە بۇ ئۇسۇللارنى تەپسىلىي تونۇشتۇرۇپ ئۆتىمىز:

(1) قول بىلەن بېلىق تۇتۇش

ئىپتىدائىي مەزگىللەردە ئىنسانلار بېلىق تۇتۇش قورال-سايماڭلىرىنى ياساشتىن بۇرۇن، ئۇلار بېلىقنى قول بىلەن تۇتقان. قول بىلەن بېلىق تۇتقاندا كېتىدىغان ۋاقىت كۆپ، ئەمگەكنىڭ ئۈنۈمى تۆۋەن بولغانلىقتىن، بۇ ئۇسۇل كەڭ ئومۇملىشىپ بولالمىغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە سۈيى چوڭقۇر بولغان جايلاردا بېلىقلارنى قول بىلەن تۇتۇش مۇمكىن بولمايدۇ، بېلىق تۇتۇشنىڭ باشقا ئۇسۇل-لىرىدىمۇ ئىنسانلار قولغا تايانسىمۇ، لېكىن مەلۇم قورال-سايماڭلار ۋاسىتىسى قىلىنىدۇ.

(2) قورال-سايماڭلار بىلەن تۇتۇش

ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ ئېھتىياجى ۋە تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ ئىنسانلار ئوۋچىلىق ئىشلەپچىقىرىش قوراللىرىنى يېڭىلىدى، تەرەققىي قىلدۇردى. ئىنسانلار كونا ۋە يېڭى تاش قوراللار دەۋرلىرى، تۆمۈر قوراللار دەۋرلىرىدە ئۆزلىرىنىڭ بېلىقچىلىق قوراللىرىنى ئىسلاھ قىلىپ، يېڭىلاپ مۇكەممەللەشتۈرۈپ باردى. شۇنىڭ بىلەن بېلىقچىلىق قوراللىرى تاش ۋە ياغاچ قوراللاردىن تۆمۈر قوراللارغا، ئاددىي، قوپاللىقتىن سېتا، نەپىسلىككە قاراپ تەرەققىي قىلدى. ئۇيغۇرلارمۇ ئۆزىنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ ئېھتىياجىغا ئۇيغۇن ھالدا بېلىق تۇتۇشنىڭ قورال-سايماڭلىرىنى ئىختىرا قىلدى. بۇ قوراللارغا ئەجدادلىرىمىزنىڭ تېخنىكا ئېڭى، ئىجادىي تەپەككۈرى، ئەقىل-پارا-ستى ۋە تەجرىبىلىرى سىڭگەن. ئۇيغۇرلار ئادەتتە بېلىق تۇتۇشتا سېۋەت، تور (گۆلە)، قارماق، قىيىق (كېمە)،

سەل قاراشقا بولمايدىغان بىر تەرەپ ھېسابلىنىدۇ. بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلى ئۆز ئىچىگە ئالدىدىغان بىر قاتار جەريان-لارنى ئىزدەش ئۇسۇلى، بېلىقلارنى يىغىش ئۇسۇلى، بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلى دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. بۇلارنى يەنە تېخىمۇ ئىنچىكە تۈرلەرگە بۆلۈشكە توغرا كەلسە، بېلىق ئىزدەش ئۇسۇلىنى بىۋاسىتە ۋە ۋاسىتەلىك ئۇسۇل، بېلىقلارنى يىغىش ئۇسۇلىنى ئازدۇرۇش، توسۇۋېلىش، قورقۇتۇش قاتارلىق ئۇسۇللارغا، بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلىنى سانجىش، قارماققا ئېلىش، قىستاش، چىرماش، سۈزۈش، قاپقان قۇرۇش قاتارلىق ئۇسۇللارغا بۆلۈشكە بولىدۇ. بېلىقچىلار بېلىق تۇتۇش جەريانىدا بېلىقلار توپىنى بايقىشى، سۇ ئېقىمى ۋە ھاۋارايىغا ئائىت بىرلىمىلەرنى بىلىشى زۆرۈر. بەزى بەدەن، پىسخىكا ۋە بىلىش ئىقتىدارىغا مۇناسىۋەتلىك ئامىللار بېلىق تۇتۇشتا تۇتۇشنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇش-بولماسلىقىنىڭ مۇھىم نۇقتىسى ھېسابلىنىدۇ. دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئىشلەتكەن ھەر خىل ھەر ياڭزا بېلىقچىلىق سايماڭلىرىنى شەكلى ۋە ئىشلىتىلىش ئۇسۇلىغا قاراپ چوڭ جەھەتتىن ئىلمەك سايماڭلار، تور سايماڭلار ۋە مۇرەككەپ سايماڭلار دەپ ئۈچ تۈرگە بۆلۈشكە بولىدۇ. ئەمدى نەزەردىمىزنى ئۇيغۇرلارنىڭ ئەنئەنىۋى بېلىق تۇتۇش ئۇسۇلى ۋە سايماڭلىرىغا ئاغدۇرۇپ باقايلى!

مەھمۇد كاشغەرى «دىۋان»دا بېلىق تۇتۇش ئۇسۇللىرى ۋە سايماڭلىرى ھەققىدىمۇ بەزى ئۇچۇرلارنى قالدۇرغان. مەسىلەن، «سارماشدى — سۈزۈشتى. ئۇل ماڭا بالىق سارماشدى — ئۇ ماڭا بېلىق سۈزۈشۈپ بەردى. قازاندىن نۇتماچ چۆپ سۈزۈشۈپ بەرسىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ. سۇيۇق نەرسە ئىچىدىن باشقا بىر نەرسىنى سۈزۈپ ئېلىشقىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ (سارماشۇر — سارماشماق)» (2-311)، «سارمالدى — سۈزۈلدى. بالىق سارمالدى. بېلىق سۈزۈلدى. يەنى بېلىق سۈزۈپ ئېلىندى. باشقىلاردىمۇ شۇنداق...» (2-337)؛ «سەرەمتى — سۈزدۈردى، سۈزۈپ ئالدىردى. ئۇل ئاڭغار بالىق سەرەمتى — ئۇ ئۇنىڭغا (سۇدىن) بېلىق سۈزدۈردى... ھەرقانداق نەرسە سۇيۇقلۇق ئىچىدىن سۈزۈپ ئېلىنسىمۇ شۇنداق دېيىلىدۇ (سەرەمتۈر — سەرەمتەك)» (2-511) دېيىلگەن؛ «سارماشماق، سارماشدى، سارمالدى، سەرەمتى...» دېيىلگىنىگە قارىغاندا، بېلىقنى مەلۇم قورال-

0
0
9

سانچىغا، نەيزە، ئىلغۇ، مانتۇ، چاڭگاڭ قاتارلىق قورال -
 سايمانلاردىن پايدىلىنىدۇ. بىز تۆۋەندە ئۇيغۇرلار ئىجاد
 قىلغان ۋە ئىشلەتكەن بېلىقچىلىق قوراللىرى، ئۇلارنىڭ
 ياسىلىشى ۋە ئىشلىتىلىشى ئۇسۇللىرى ھەققىدە توختىلىمىز:
 (1) تور — بېلىق تۇتۇش، قۇش ئوۋلاش ئۈچۈن
 كۆزلۈك قىلىپ توقۇلىدىغان سايمان بولۇپ، كونا تاش
 قوراللار دەۋرىنىڭ ئوتتۇرا مەزگىلىدە دەسلەپكى ئەقىل-
 لىق ئادەملەر (قەدىمكى ئادەملەر) توردىن پايدىلىنىپ
 بېلىق تۇتۇشنى بىلگەن. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا بېلىق
 ياكى كېپىنەك تۇتىدىغان تور «قامىچ»^⑩ دەپ ئاتالغان.
 بۇ بەلكىم قومۇش بولسا كېرەك. «دېۋان»دا: «تور —
 تور، توزاق. بۇنىڭ بىلەن بېلىق ۋە قۇشلار تۇتۇلىدۇ».
 (3-168): «ياپتى — ياپتى؛ قويدى، قۇردى؛ ئەتتى...
 ئەر تور ياپتى — ئادەم (قۇش ۋە باشقىلارنى تۇتۇش
 ئۈچۈن) تور قۇردى... (3-78): «ئىزدەك — ئىزدەم.
 بېلىق تۇتىدىغان بىر خىل تور: چۇنقلار سۇغا قاتار تىزد-
 لىپ توسما ياسىلىدۇ. توسمىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن ئېغىز قال-
 دۇرۇلىدۇ، تور شۇ ئېغىزغا ئورنىتىلىدۇ، بېلىقلار تورغا
 كىرىش بىلەنلا تور تارتىۋېلىنىدۇ» (1-157) دېيىلگەن.
 تارىم دەرياسى ۋادىسىدىكى ئۇيغۇرلار ۋە لوپنۇرلۇقلار
 ئۆزىنىڭ بېلىق تۇتىدىغان تورلىرىنى «گۆلمە» دەيدۇ.
 «گۆلمە بېلىق تورىنى تورقا يىپىدا توقۇيدۇ. تورقا يىپى
 سۇدا چىرىمەيدۇ، بەلكى تېخىمۇ چىڭىپ كېتىدۇ، ئۇزاق
 چىدايدۇ. بىر ئادەم بېلىق جىق يەرنى نىشانلاپ تۇرۇپ
 تور تاشلايدۇ. تورنىڭ بىر تەرىپىدە چۆكۈرتمىسى، يەنە
 بىر تەرىپىدە لەيلەتمىسى بولىدۇ. يەنە بىر ئادەم كېمىلىك
 سۇنىڭ ئۈستۈن ياكى تۆۋەن تەرىپىدىن شۇرۇقنى سۇغا
 ئۇرۇپ، بېلىقلارنى تور تەرەپكە ھەيدەيدۇ. بېلىقلارنىڭ
 تورغا چۈشكەنلىكى بىلىنگەندىن كېيىن تورنى يىغىدۇ»^⑪.
 تور پەقەت بېلىق تۇتۇشقا ئىشلىتىلىپلا قالماستىن، بەلكى
 يەنە باشقا جانلىقلارنى ئوۋلاشقا ئىشلىتىلگەن. ئۇيغۇر-
 لاردا «كۆلمۇ بېلىق تورى» دېگەن ماقال بار بولۇپ، بۇ
 ماقال ئۇيغۇرلارنىڭ مەخسۇس بېلىق كۆللىرىنى ياساپ،
 بېلىقچىلىقنى بىر كەسپ سۈپىتىدە راۋاجلاندۇرغانلىقىنى
 دەلىللەيدۇ.

(2) سانچىغا (شاشاق) — ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىق تۇ-
 تۇشتا ئىشلىتىدىغان سايمان بولۇپ تۆمۈردىن ياسىلىدۇ.
 ئۇچلۇق، بېسى ئۆتكۈر، ئىككى تەرەپتە كەينىگە قايرىد-
 ۋە

غان ئىلمىكى بار تىغ. ئۇزۇن ياغاچ ساپنىڭ ئۇچىغا ئور-
 نىتىلىدۇ ھەمدە بېلىق سانچىپ تۇتۇلىدۇ، بۇ نەرسە ئاسا-
 سەن لوپنۇر رايونىدا كۆپ ئىشلىتىلەتتى.
 (3) كېمە، قىپىق، قولۋاق ۋە سال قاتارلىق سۇدا
 يۈرگۈچى قاتناش قوراللىرى ئارقىلىق بېلىق تۇتۇش
 كېمە. ئادەتتە مەيلى ساچقا بىلەن بېلىق تۇتقاندا
 بولسۇن ياكى تور ئارقىلىق بېلىق تۇتقاندا بولسۇن كېمە،
 قىپىق ياكى سالدا تۇرۇپ تۇتۇلىدۇ. مەھمۇد كاشىغەرى
 «دېۋان»دا: «كەمى — كېمە. (ك-ك) فەتھلىك تەلەپپۇز
 قىلىنىدۇ. ئوغۇزچە ۋە قىپچاقچە». (3-323)، «ئۇچان —
 ئىككى يەلكەنلىك كېمە. قىپچاقچە» (1-166) دەپ خات-
 رىلەپ كېمە ۋە قىپىقلار ھەققىدە ئۇچۇر بەرگەن. كېمە
 لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا كۆپ ئىشلىتىلگەن بېلىق تۇتۇش قو-
 راللىرىنىڭ بىرى. «ئۇلارنىڭ (كېمىلىرى) چاپما بولۇپ،
 توغراق غولىنى ئويۇپ چېپىپ ياسىلىدۇ. كەڭ تارلىقى
 (چوڭ- كىچىكلىكى)، ئۇزۇن- قىسقىلىقى تەييارلانغان
 توغراق كۆتكىگە قاراپ بولىدۇ. ئائىلىدىكى ئەرلەرنىڭ
 ھەممىسى كېمە تاياشنى بىلگەندەك، كېمە چېپىشىمۇ بىل-
 دۇ. كىچىك چېغىدىن باشلاپلا كېمە چېپىش، تاياشنى ئۆ-
 گىنىدۇ. كېمە چېپىش، كېمە تاياشنى بىلىمگەنلەرنى ياشاش-
 نى بىلمەيدىغانلار دەپ قارايدۇ. شۇڭا كېمىگە دائىر ئىش-
 لارغا بەك كۆڭۈل قويدۇ. كېمىدە ئۆرە تۇرۇۋېلىپ تۆت-
 بەش غۇلاچ ئۇزۇنلۇقتىكى شۇرۇق (مەخسۇس كېمە تا-
 ياشقا ئىشلىتىدىغان خادا) بىلەن ياكى كېمىنىڭ قۇيرۇق
 تەرىپىدە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ كېمە تايىسا، تېزلىكىگە
 قاراپ كۆزمۇ يېتىشەلمەيدۇ. ئۇلار كېمىدە تۇرۇپ دەريا،
 كۆلگە تور- گۆلمە يايىدۇ، ئىلغاق، سانچىغا (شاشاق) تا
 بېلىق تۇتىدۇ»^⑫. قىسقىسى، كېمە ئۇيغۇرلارنىڭ بىر سۇ
 يولى قاتناش قورالى بولۇپلا قالماستىن، بەلكى بېلىق تۇ-
 تۇشتا ئىشلىتىدىغان قوش رولى بار مۇھىم قورالدىر.
 «دېۋان»دا يەنە: «تامغا — تارماق. دېڭىز، كۆل ۋە
 دەريالارغا قۇيۇلىدىغان سۇنىڭ بىر تارمىقى، قولتۇق.
 كېمە ياكى قىپىق توختايدىغان يەر مۇ شۇنداق دەپ ئاتىل-
 دۇ...» (1-553) دېيىلگەن. دېمەك، ئەينى ۋاقىتتا بېلىق-
 چىلار ياكى دېڭىز، كۆل ۋە دەريالاردا سەپەر قىلغان يو-
 لۇچلار كېمە، قىپىقلىرىنى «تامغا»لاردا توختىتىپ قوبۇ-
 شاتتى. «دېۋان»دا تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدىغان يەنە بىر
 بايان بار: «قۇملاق — قۇلماق. قىپچاق يۇرتلىرىدا ئۆ-
 ۋە

I
R
A

نى توردىن بىر - بىرلەپ ئېلىپ ئۇلارنىڭ سەكرەپ - پالاقلاپ سۇغا چۈشۈپ كەتمەسلىكى ئۈچۈن مائىتۇ (بەزد - لەر مائىتۇ چاقمۇ دەيدۇ. بىر ئۈچىنى مۇشتۇمدەك قىلىپ مەخسۇس ياسالغان كىچىك توقماق) بىلەن بېشىغا ئۇرۇپ ھوشسىز لاندۇرۇپ كېمىگە تاشلايدۇ»¹³.

5) قارماق — بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن ياسالغان ئىل - مەككە ئوخشاش، ئۈچى ئۆتكۈر ۋە ئۈستىگە قايرىلغان، تىل چىقىرىلىدىغان قورال بولۇپ، ئادەتتە ئۇنىڭ ئۇچىغا يەمچۈك سانجىلىدۇ. تۈرك - رۇنىك يېزىقىدىكى يادىكار - لىقلاردا بېلىق تۇتىدىغان قارماقلار «چومۇرمىش» دەپ ئاتالغان¹⁴ بولسا، «دىئۇن» دا: «ئارغاغ — بېلىق تۇت - دىغان قارماق» (1-191) دېيىلگەن. ئادەتتە قارماقلار «U» شەكىللىك قارماق، «V» شەكىللىك قارماق ۋە ئوقى بىلەن ئەگمە قىسمى تۇتىشىپ كەتكەن قارماق دەپ ئۈچ خىل بولىدۇ. قارماقنىڭ ئىجاد قىلىنىشى بېلىق تۇ - تۇشنىڭ كىشىلەردە بىر خىل كۆڭۈل ئېچىش پائالىيىتى سۈپىتىدە ئومۇملىشىشىغا تۈرتكە بولدى. بۇرۇنقى دەۋر - لەردە قارماقنىڭ ماتېرىياللىرى ياغاچ، سۆڭەك، تاش، سەدەپتىن بولغان، ھەتتا بەزى مىللەتلەر تىكەنلىك ئۆسۈم - لۈكلەرنىڭ شاخلىرى ۋە چۆچىلەرنىڭ تىرناقلىرىدىنمۇ قار - ماقلا ياساپ ئىشلەتكەن. قارماق تاشلاش ئۇسۇللىرىدا قول بىلەن قارماق تاشلاش، دەستلىك قارماق تاشلاش، ئارغانلىق قارماق تاشلاش، قارماقنى تارتىش (قاراق يېپ - نى يىغىش) قاتارلىق پەرقلەر بولىدۇ.

6) مانجا — بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ دەسلەپكى مەز - گىللىرىدە قىرچىن قىپچىلىرىدىن سۈكەن ياكى كۇلا شەك - لىدە توقۇلۇپ بېلىق تۇتۇشتا ئىشلىتىلگەن سايمان بولۇپ، كېيىن تورقۇ يېپىدا توقۇلىدىغان بولغان. بۇ سايمان ئىپتىدائىي جەمئىيەتتىكى بېلىق تۇتۇش ئىشلىرىدا ئىشلىتىلگەن، لېكىن بۈگۈنكى كۈندە ئىشلىتىلىشتىن قالدى.

«دىئۇن» دا تىلغا ئېلىنغان بېلىق تۇتۇشتا ئىشلىتىد - ىغان بەزى ئوۋ قوراللىرى ۋە ئۇسۇللاردىن بىز بېلىقچى - لىقنىڭ ئۇيغۇرلاردا ناھايىتى قەدىمىي كەسىپلەرنىڭ بىرى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالالايمىز ھەمدە «دىئۇن» دىكى بۇ با - يانلار ئۇيغۇرلارنىڭ 1000 يىللار بۇرۇنقى بېلىقچىلىق ۋە ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنى چۈشىنىشىمىزدىكى مۇھىم ۋە قىم - مەتلىك ماتېرىيالدۇر.

سىدىغان ، ھەشقىچەككە ئوخشايدىغان بىر ئۆسۈملۈك... بۇ ئۆسۈملۈك كېمىگە چۈشۈپ قالسا، دېڭىز دولقۇنلىنىپ، كېمە چايقىلىپ ئىچىدىكىلەر ھالاكەت خەۋىدە قالارمىش» (1-620). بۇ بىر خۇراپىي جورۇق بولۇپ، خەلقىمىزنىڭ نەقلىيات فولكلورى (ئەلبىلىكلىرى) دىكى مۇنداق خۇراپىي جورۇقلار قاتناش قوراللىرىنىڭ زامانىدۇ - لىشىشى ۋە تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ يوقالدى.

قىيىق — سۇدا يۈرىدىغان، يولۇچى، يۈك توشۇش - قا، بېلىق ئوۋلاشقا ئىشلىتىدىغان سايمان بولۇپ، ئۇ بېلىق تۇتۇشتا ياردەمچى قوراللىق رول ئوينايدۇ. مەھمۇد كاشىغەرى «دىئۇن» دا: «ئولۇق — ئۇلاق، قولۇق، قىيىق...» (1-92)؛ «قازىق — قىيىق. ياغاچتىن ئويۇپ ياسالغان نەرسە. ئارغۇچە» (1-496)؛ «قايفىق» — قىيىق (3-242)؛ «ئوقرۇق — ئوقرۇق. ماقالىدە مۇنداق كەلگەن: تاغىغ ئوقرۇقنى ئەگمەس تەڭزىنى قايد - ىقىن بۆگمەس. تاغنى ئوقرۇق بىلەن ئەگكىلى بولماس، دېڭىزنى قىيىق بىلەن بۆككىلى بولماس. بۇ ماقال «چوڭ ئىشنى كىچىك تەدبىر بىلەن قايتۇرغىلى بولمايدۇ» دېگەن مەنىدە ئىشلىتىلىدۇ» (1-136)؛ «كۈرگەك — كۈرەك. قىيىقنىڭ پالىقى ۋە ھەر تۈرلۈك كۈرەك» (2-422) دەپ تىلغا ئالغان. «قىيىق» نامىنىڭ ھەتتا ماقال - تەمسىل - لەردە ئىشلىتىلىشى ئۇنىڭ قانچىلىك كەڭ ئومۇملاشقانلىقى نىڭ دەلىلىدۇر.

سال — كۆل، دەريالاردا ئېقىتىش ياكى ئۇنىڭدىن ئۆتۈش ئۈچۈن بىر - بىرىگە چېتىپ باغلانغان ياغاچ بولۇپ، بېلىق تۇتۇشتا سالمۇ ئىشلىتىلىدۇ. «دىئۇن» دا: «سال - سال. «تار» سۆزىمۇ مۇشۇ مەنىدە» (3-214). ئۇنىڭدىن باشقا يەنە: «تار — سال. بىر نەچچە تۈلۈمغا يەل بېرىلىپ ئاغزى باغلىنىدۇ. ئاندىن ئۇلار بىر - بىرىگە چېتىلىپ، سۇنىڭ ئۈستىدە سۇپىغا ئوخشاش بىر نەرسە يا - سىلىدۇ. كېيىن بۇنىڭ ئۈستىگە ئولتۇرۇپ سۇدىن ئۆتىدۇ. بۇ قومۇش ۋە شاخلاردىنمۇ ياسىلىدۇ» (3-202) دېيىل - گەن، بۇ بايانلارغا قارىغاندا ئۇيغۇرلاردا سالمۇ خېلى كەڭ ئىشلىتىلگەن.

4) مائىتۇ (بەزى ماتېرىياللاردا «مانتۇ» دەپمۇ ئېلىن - ىغان) — بېلىقنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ ئۆلتۈرىدىغان ياغاچ توقماق بولۇپ، بۇ كۆپىنچە كېمە بىلەن بېلىق تۇتقاندا ئىشلىتىلىدۇ. بېلىقچىلار تورغا چۈشۈپ بولغان «بېلىقلار -

(3) ھوشسىزلاندىرۇش دورىلىرى بىلەن بېلىق

تۇتۇش

بۇ ئۇسۇل «دورىلاش ئۇسۇلى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ ئۇسۇل بىلەن بېلىق تۇتقاندا بېلىق ئېھتىياجىدىن كۆپ تۇتۇلۇپ كېتىشى خەۋپى بولىدۇ. بۇ ئۇسۇللار مەخسۇس بېلىقچىلىق كەسىپى بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار ئارىسىدا كۆپ قوللىنىلىدۇ. ئۇيغۇرلار بېلىقنى دورىلاش ئارقىلىق تۇتۇش-نىڭ مۇنداق بىر قانچە خىل ئۇسۇلىنى ئىختىرا قىلغان.

چارۋاغ — دەريالاردا بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن، يا-غاچلارنى بىر-بىرىگە قورشام قىلىپ قويۇلغان دائىرە، بىر ئۇچىغا كۈنجۈت باغلاپ قويۇلىدۇ. بېلىقلار كۈنجۈت-نى يۇراپ، چارۋاغنىڭ ئىچىگە كىرىپ تۇتۇلىدۇ. «چار-ۋاغ»نى ئىلى رايونىدىكى ئۇيغۇر بېلىقچىلار كۆپ ئىشلە-تىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا «شىنجاڭنىڭ بېلىقچىلىق رايونلىرى-دا ئانار شۆپكى، ئاچچىق ئۆرۈكنىڭ مېغىزى، شاپتۇل مېغىزى قاتارلىقلاردىن بېلىقنى ھوشسىزلاندىرۇش دورى-لىرى ياسىلىدۇ. بۇ دورىلارنى سۇغا سەپكەندە، بېلىق ئۇنى يېگەن ھامان ھوشسىزلىنىپ سۇنىڭ ئۈستىگە لەيلەپ چىقىدۇ. بېلىقچىلار ئۇنى سۈزۈۋالىدۇ»^⑮. بەزى جايلار-دا كىشىلەر بېلىق تۇتۇشتا پارتلاتقۇچ دورىلاردىن پايدى-لىنىپ كىچىك تىپتىكى پارتلىتىش ئارقىلىق بېلىق تۇتىدۇ. بىراق بۇ ئۇسۇل دەريا ۋە كۆللەرنىڭ تەبىئىي مۇھىتىنى بۇلغايدىغان ناچار ئۇسۇل بولغانلىقتىن، كىشىلەرنىڭ بۇ خىل ئۇسۇلدا بېلىق تۇتۇشى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار تە-رىپىدىن چەكلەندى.

يەمچۈك — بېلىق تۇتۇش ئۈچۈن قارماق، توزاق-لارغا ئىلىپ قويىدىغان گۆش، سازاڭ ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش نەرسىلەر بولۇپ، ئۇيغۇر تىلىدا «بېلىق قارماق-نى كۆرمەيدۇ، يەمچۈكنى كۆرىدۇ»، «يەمچۈكنى يېدىڭ، قارماققا ئىلىنىدىڭ» دېگەندەك ماقالىلەر مۇشۇنىڭدىن كەلگەن.

(4) بېلىقچى قۇشلارنىڭ ياردىمىدە بېلىق تۇتۇش ئىنسانلار بېلىقلارنى پەقەت ئۆزلىرىلا ئوۋلاپ قال-ماستىن، بەلكى يەنە بەزى قۇشلارنىڭمۇ ئوۋلايدىغانلىقىغا دىققەت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بۇنداق بېلىقچى قۇشلارنى قولغا كۆندۈرۈش ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ياردىم-دە بېلىق تۇتقان. مەھمۇد كاشىغەرى ئۇيغۇرلاردا «بېلىق-ئالغۇچ» ھەققىدە تۇنجى يازما ئۇچۇر قالدۇرغان كىشى

بولسا كېرەك. «دەۋان»دا: «بالىقچىن — بېلىقاغۇچ. بې-لىقچى (قۇش) بېلىق ئوۋلايدىغان ئاق قۇش» (1-665) دېيىلگەن. بېلىقاغۇچ — پەي-تۈكلەرنىڭ رەڭگى قارا، يېشىل ۋە پارقىراپ تۇرىدىغان؛ تۇمشۇقى ياپىلاق، ئۇزۇن، رەڭگى قارا، تۇتۇش ئۈچۈن، ئۇستۇنكى تۇمشۇقنىڭ ئۈچ-دا ئىلمىكى، گېلىدا تۇتقان بېلىقنى سالىدىغان خالتىسىمان پوكىنى بار سۇ قۇشى بولۇپ، «قارنا» دەپمۇ ئاتىلىدۇ.

يۇقىرىقى ئۇسۇللار بىلەن بېلىق تۇتقاندا يەنە پەسىل ئامىللىرىغىمۇ دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. بېلىق-چىلىقنىڭ پەسىل خاراكتېرى ناھايىتى كۈچلۈك بولۇپ، باھار ۋە باش ئەتىياز پەسىللىرىدە بېلىقلار كەلكۈن ۋە سۇنىڭ ئىسسىقلىقىغا ئەگىشىپ، دەريا ۋە ئېقىنلارغا ئېقىپ كىرىدۇ، بۇ پەسىللەر بېلىق تۇتۇشنىڭ ياخشى پەيتى ھې-سابلىنىدۇ، ئەمما، قىشتا دەريا ۋە كۆللەرنىڭ يۈزى مۇز تۇتۇپ، بېلىقلار سۇنىڭ تېگىدە ھەرىكەت قىلىدىغان بول-ماقچا، كەچلىكى دەريا ياكى كۆللەرنىڭ يۈزىدىن چوڭراق كىچىك بېلىق يېقىپ چىراغ يېقىپ كىچىك بېلىق تۇتۇشقا ئىنتايىن كىچىك بېلىق تۇتۇلىدۇ. بېلىقلار كىچىك بولۇپ، ئۇلارنى ئاسا-نلا تۇتۇشقا بولىدۇ. بۇ، قىشتا بېلىق تۇتۇشتىكى بىر ئۇ-سۇل بولۇپ، ئۇيغۇر بېلىقچىلار بېلىقلارنىڭ قايسى ۋاقىتتا دەريا، كۆللەرنىڭ قانداق جايلىرىغا توپلىشىدىغانلى-قىنى، سۇ يۈزىگە لەيلەپ چىققان بېلىقنى ۋە ئۇنىڭ يىلتىز پارچىلىرىغا قاراپ شۇ جايدا قانداق بېلىق بارلىقىنى ئۆزىنىڭ بېلىقچىلىق تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن بىلەلەيدۇ، سۇ تېگىدىكى بېلىقلارنى كۆرۈش ۋە پەرقلەندۈرۈشتە نە-زەرى تولىمۇ ئۆتكۈر كېلىدۇ.

4. بېلىقچىلىقنىڭ ئۇيغۇر خەلق فولكلورىدىكى

ئىزىنلىرى

ھەر بىر خەلقنىڭ ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردە شۇغۇللانغان ئىگىلىك شەكلى شۇ خەلقنىڭ ماددىي ۋە مە-نەۋى مەدەنىيىتى، فولكلورى (ئەبلىسلىرى) دا مۇئەييەن ئىزىنلارنى قالدۇرىدۇ، جۈملىدىن بېلىقچىلىق ئىگىلىكىمۇ شۇنداق. بېلىقچىلىق خەلقىمىزنىڭ ماددىي ۋە مەنەۋى فولكلورىدا روشەن ئىزىنلارنى قالدۇرغان. تۆۋەندە بۇ ھەقتە توختىلىپ ئۆتىمىز.

(1) بېلىقچىلىقنىڭ ئۇيغۇر ماددىي فولكلورىدىكى ئىز

نالىرى

I
R
A

نەقەدەر چوڭقۇر سىڭىپ كەتكەنلىكىنى ناھايىتى قىلىدۇ. تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇيغۇر ۋە باشقا تۈركىي تىللىق خەلقلەردىكى شاھانزىم سېھىرگەرلەر كىنىڭ ساقىندىسى بولغان يادا ئەپسۇندا ئىشلىتىلىدىغان يادا تاشنىڭ بېلىقنىڭ قارىندىن چىقىدىغانلىرى ناھايىتى ئەتۋارلىق ھېسابلىنىدۇ. دولانلىقلاردا «بېلىق ئەقىللىق بو- لىدۇ، يىلدا بىر قېتىم بولسىمۇ بېلىق يەپ تۇرۇش كېرەك» دەيدىغان گەپ بار. يەنە بەزى يۇرتلاردا بېلىق يېسە ئادەمنىڭ پاقالچىكىگە (خوتەن دىئالېكتىدا پاقالچاق «بېلىق گۆشى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ) پايدا قىلىدۇ دەيدىغان ئىشەنچمۇ بار. ئۇيغۇرلار ئۆزىنىڭ ئاسترونومىيەلىك چۈ- شەنچىلىرىدە «... ئورنىدىن مىدىرلىمايدىغان قۇتۇپ يۇلتۇزنى «تۆمۈر قوزۇق» دەپ ئاتايدۇ، دۇنيانىڭ تۆت تەرىپىنى ئۇنىڭغا قاراپ بەلگىلىدى. «تۆمۈر قوزۇق» نىڭ يېنىدىكى ئىككى يۇلتۇز تۈركۈمنى «بېلىق» (بالىق) يۇلتۇز ۋە «قوزى يۇلتۇز» دەپ ئاتايدۇ، «بېلىق» - قىشنىڭ ئاخىرقى ئېيى،... دەپ چۈشەندۈردى» (20). ئۇي- غۇرلارنىڭ ساددا ئاسترونومىيەلىك چۈشەنچىلىرىدەمۇ بى- لىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ قىسمەن ئىزنالىرىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بۈگۈنكى كۈندە سىرتقى مەدەنىيەت بىلەن بولغان ئالاقىنىڭ قويۇقلىشىشى ۋە بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ ئورنى- نى باشقا ئىگىلىك شەكىللىرىنىڭ ئېلىشىغا ئەگىشىپ، بۇ ئا- دەتلەر ئۇيغۇرلارنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدىن يىراقلاشتى. شۇنداقتىمۇ ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىق ئىستېمال قىلىشقا بولغان قىزغىنلىقى ۋە بۇرۇنقى ئىشەنچ، ئەقىدە، جورۇقلىرى يەنىلا خەلقنىڭ مەنئى دۇنياسىدا گاھى ئاشكارا، گاھى يوشۇرۇن ھالەتتە مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا.

(2) بېلىق ۋە بېلىقچىلىقنىڭ ئۇيغۇر مەنئى فولكلو- رىدىكى ئىزنالىرى

ئۇيغۇرلارنىڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىمۇ بېلىقچى- لىق ئىگىلىكىنىڭ ئىزنالىرىنى كۆپ ئۇچرىتىمىز. مەسىلەن، «ئالتۇن بېلىق»، «بېلىقچى ۋە ئۇنىڭ خوتۇنى»، «بېلىق- چى بوۋاي»... قاتارلىق چۆچەكلەر، «بېلىق بىلەن پاقا»، «بېلىق بىلەن تۈلكە»، «پاقا بىلەن بېلىجان» قا- تارلىق مەسەللەر كەڭ تارقالغان بولۇپ، بۇ مەسەل، چۆ- چەكلەردە بېلىق ياكى بېلىقچى بوۋاي ئوبرازى ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، رەھىمدىل، قانائەتچان قىلىپ تەسۋىرلىنىدۇ.

بېلىقچىلىق كەڭ تارقالغان جايلاردىكى خەلقلەرنىڭ ئۆرپ- ئادەتلىرىدە بېلىقچىلىققا ئائىت فولكلورىستىك ھا- دىسىلەر بىر قەدەر كۆپ. مەسىلەن، لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى- نىڭ نىكاھ ئىشلىرىدا ئوغۇل تەرەپ قىز تەرەپكە ئەلچى ئەۋەتكەندە «توققۇز دانە بېلىق بېشىنى پىشۇرۇپ داست- خان قىلىپ باردۇ. ئوغۇل تەرەپنى مۇناسىپ كۆرمىسە، قىز تەرەپ ئايرىم توققۇز دانە بېلىق بېشىنى پىشۇرۇپ داستىخاننى ياندۇرىدۇ» (16). بۇ ئادەتتىن لوپنۇر ئۇيغۇرلى- رىنىڭ نىكاھ ئىشلىرىدا ئوۋچىلىق ئىگىلىكىنىڭ مۇئەييەن تەسىرى بارلىقى ۋە بېلىق بېشىنىڭ چوقۇم توققۇز بولۇش شەرتىدىن ئۇلاردا «توققۇز» سانىنى مۇقەددەس بىلىشى ئادىتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا يەنە «لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا بېلىق، بېلىق تۇتۇش قوراللىرى، چىگە، تۇرپاق، جەرەن، تۈلكە قاتارلىق نەرسى- لەرنى تويۇق سېلىش ئادىتى بولغان، بۇ ئۇلارنىڭ ناھا- يىتى ئۇزاق زامانلاردىن بۇيان دەريا، كۆل ۋە ئاراللاردا سىرت بىلەن ئالاقىسىز دېگۈدەك ھالەتتە ياشاپ كەلگەن- لىكلىرى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. روشەنكى بۇ ئا- دەتلەر ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوۋچىلىق، كۆچمەن چارۋىچى- لىق دەۋرىدىكى ئىپتىدائىي ئادەتلىرىنىڭ ئىزنالىرىدىن ئە- بارەت» (17). ئۇنىڭدىن باشقا لوپنۇرلۇقلاردا «بېلىقچىلىق سايمانلىرىنىڭ ئۆزى يەنە ئۇلارنىڭ ئاخىرەتلىكى ھېساب- لىنىدۇ. بىرەر كىشى قازا قىلسا ئۆلگۈچىنى يۇيۇپ تاراپ بولغاندىن كېيىن، قېيىققا سېلىپ ئۈستىنى يەنە بىر قېيىق بىلەن دۈم كۆمۈرۈپ يېپىپ قويىدۇ. ئاندىن ئىككىنچى كۈنى دەپنە قىلاتتى. ئۆلگۈچى ھايات چېغىدا ئىشلەتكەن قارماق، تور قاتارلىق تەۋەررۈك بۇيۇملىرىنى مېيىت بىلەن قوشۇپ دەپنە قىلاتتى» (18). «لوپنۇر ئۇيغۇرلىرى ئىچىدە بېلىقنىڭ دولا سۆڭىكىنى ئوتقا سېلىپ پال سېلىش ئادىتى بىر قەدەر ئومۇملاشقان. بۇنىڭدا سۆڭەكتە پەيدا بولغان قاپارتمىلارنىڭ چوڭ- كىچىكلىكى، قاپارتمىلارنىڭ توپ- شالاڭلىقى، ئارىلىقىنىڭ كەڭ- تارلىقى قاتارلىق ھا- لەتلەرگە قاراپ مەنە ئېيتىش ئاساس قىلىنغان» (19). بېلىق- چىلىقنىڭ ئۆمۈر مۇراسىملىرى ئىچىدىكى ئەڭ مۇھىم مۇ- راسىمىلاردىن بولغان توي- تۆكۈن ۋە ئۆلۈم - يېتىم ئىش- لىرىغا بۇنىچىۋالا چوڭقۇر تەسىر قىلىشى لوپنۇر ئۇيغۇرلى- رىدا بېلىقچىلىق ئىگىلىكىنىڭ نەقەدەر تەرەققىي قىلغانلىقى ۋە ئۇلارنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتىنىڭ ھەرقايسى تەرەپلىرىگە

0
0
9

«شىنجاڭدا ئۆتكەن ئىسلام خانلىقلىرىنىڭ قىسقىچە تارىخى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2001 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى، 117 - بەت.

③ [گېرمانىيە] ئالبېرت. فون. لېكوك (مۇھەممەد ئېلى، مەھمۇد ۋەلى): «شىنجاڭنىڭ يەر ئاستى مەدەنىيەت بايلىقلىرى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2003 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى، 176 - بەت.

④ «لوپنۇردا يېڭى خارابىلىك بايقالدى»، «ئۇرۇمچى كەچلىك گېزىتى»، 2008 - يىل 25 - دېكابىردىكى سانى، 6 - بەت.

⑤ پېرژىئالسىكى (نۇرمۇھەممەد توختى تەرجىمىسى): «خوتەن ئەتراپلىرىدا»، «دۇنيادا بىرلا خوتەن بار» «چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى خوتەن» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلگەن، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2006 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى، 87 - بەت.

⑥، ⑦، ⑧ ئەسەت سۇلايمان: «ئۇنۇتۇلغان ھېكايە كۆچمە كۆل ۋە لوپنۇرلۇقلارنىڭ ھايات شەجەرسى»، مىراس ژۇرنىلى 2001 - يىل 6 - سان، 8 - بەت ۋە 9 - بەتتىكى نەقىلدىن.

⑧ 2008 - يىل 11 - ئاينىڭ 11 - كۈنى قەيسەرنىڭ مۇھەررىرلىكىدە «تەڭرىتاغ تورى»غا يوللانغان «بېلىق كاۋىپى» ناملىق ماقالىدىن.

⑨ نادىر سادىر، سۇن بىڭلار تۈزگەن: «گۆھەر زېمىن خوتەن» (ئۇيغۇرچىسى)، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت فوتو سۈرەت نەشرىياتى، 1995 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى، 148 - بەت.

⑩، ⑪ ش ئۇ ئار ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدىمكى ئەسەرلىرىنى توپلاش، رەتلەش، نەشر قىلىشنى پىلانلاش رەھبەرلىك گۇرۇپپا ئىشخانىسى تۈزگەن: «قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى لۇغىتى»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1989 - يىل 10 - ئاي 1 - نەشرى، 300، 313 - بەتلەر.

⑫، ⑬ مۆيىدىن سايت بوستان: «لوپنۇرلۇقلارنىڭ ئەنئەنىۋى ئۆرپ-ئادەتلىرى توغرىسىدا»، مىراس ژۇرنىلى 2008 - يىل 4 - سان، 47 - بەت.

⑭ ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە بايان»، شىنجاڭ داشۆ نەشرىياتى، 1989 - يىل 7 - ئاي 1 - نەشرى، 97 - بەت.

⑮، ⑯، ⑰ ئابدۇرەھىم ھەبىۋىلا: «ئۇيغۇر ئېپتوگرافىيىسى»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1993 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى، 239، 244، 245، 405 - بەتلەر.

⑱ ئابدۇكېرىم راخمان، شېرىپ خۇشتار، رەۋەبىدۇللا ھەمىدۇللا: «ئۇيغۇر ئۆرپ-ئادەتلىرى»، شىنجاڭ ياشلار-ئۆسمۈرلەر نەشرىياتى، 1996 - يىل 8 - ئاي 1 - نەشرى، 162، 163 - بەت.

(ئاپتور: ش ئۇ ئار ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى مىللەتلەر ئەدەبىياتى تەتقىقات ئورنىدا)

بېلىق، بولۇپمۇ ئالتۇن بېلىق بولسا ئاق كۆڭۈل كىشىلەر. گە ياردەم قىلىدىغان، گەپ قىلالايدىغان، ياخشىلىققا ياخشىلىق، يامانلىققا يامانلىق قىلالايدىغان قىلىپ تەس-ۋىرلىنىدۇ. بېلىق يەنە ئون ئىككى مۆچەلنىڭ بىرى بولۇپ، بېلىق يىلى تۇغۇلغان كىشىلەر ئامەتلىك بولىدۇ دەيدىغان گەپ بار. خەلق ئىچىدە بېلىق بايلىق، رىزىق ۋە خۇشاللىقنىڭ سىمۋولىدۇر، بېلىق كۆرۈپ چۈش كۆرسە كۈتۈلمىگەن بايلىققا ئېرىشىدۇ، دېگەن ئەقىدە بار. خەلق ئارىسىدىكى چۈش تەبىرىگە ئائىت كىتابلاردا «ئادەم چۈشىدە بېلىق كۆرسە ھالالدىن رىزىقى كۆپ بولۇر» دېيىلىدۇ. سۇ مەھسۇلاتلىرىنىڭ ھەممىسى ھالال، ئۇنى تۇتسىلا ئۆلتۈرۈپ يۈرمەي، پاكىزلاپ يېسىلا بولىدىغان بولغاچقا ئۇنى ئۇيغۇرلار كەڭ ئىستېمال قىلغان. بۇ بېلىقچىلىقنىڭ كەڭ تەرەققىي قىلىشىغا تۈرتكە بولغان. خەلق ئىچىدىكى رىۋايەتلەردە بېلىقنى خۇدا ئاسماندىن بوغۇزلاپ چۈشۈرۈپ بەرگەن، شۇڭا ئۇنىڭ بوينى كېسىك (ساقى كۆزدە تۇتۇلىدۇ) دەپ ھېكايە قىلىنىدۇ. شۇڭا بېلىقنىڭ بېشىغا كىچىك توقماق بىلەن ئىككى قېتىم ئۇرۇپ قويۇلسا، ئۇنى بوغۇزلىغانغا باراۋەر دەپ قارىلىدۇ ھەمدە بېلىق پىچاققا سۈرۈپ بوغۇزلانمايدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىك شەكلى ماقال-تەمسىللەردىمۇ ئۆزىنىڭ ئىزنالىرىنى قالدۇرغان. مەسىلەن، «بېلىقچىنىڭ كۈنى سۇدا»، «بۈگۈن تورنى قۇرۇت-سالغ، ئەتە بېلىقنى كۆپ تۇتسەن»، «بېلىق قارماقنى كۆرەمس، يەمچۈكنى كۆرەر»، «بېلىق بېشىدىن سېسىي-دۇ»، «بېلىق سۇغا تارتىدۇ، توشقان سايغا»، «بېلىق دەريادا سۇغا تەشنا»... قاتارلىقلار. بۇ ماقال-تەمسىللەرنىڭ بەزىلىرى ئۇيغۇرلارنىڭ بېلىقچىلىق ئىگىلىكىگە بولغان كۆز قاراشلىرىنى، ئادەت-يوسۇنلىرىنى روشەن ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلەيدۇ.

(ئەسكەرتىش: «دېۋانۇلۇغەتت تۈرك»دىن ئېلىنغان نەقىل-لەر كۆپرەك بولغىنى ئۈچۈن بۇ نەقىللەرنىڭ نوم ۋە بەت سانى نەقىلنىڭ كەينىگىلا بېرىلدى ھەمدە نەقىللەر «دېۋانۇلۇغەتت تۈرك»نىڭ شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1980 - يىل 8 - ئايدا نەشر قىلغان 1 - نەشرىدىن ئېلىنغان).

ئىزاھاتلار:

- ① ئادىل مۇھەممەد: «قەدىمكى خوتەن»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2008 - يىل 11 - ئاي 1 - نەشرى، 8 - بەت.
- ② لى جىنشىن (ئابلەت نۇردۇن قاتارلىقلار تەرجىمىسى)،

«مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1999-يىلىدىن 2005-يىلىغىچە بولغان ئومۇمىي مۇندەرىجىسى

..... (ئەيسانە- رىۋايەتلەر)	1999- يىللىق 2- سان
..... ئىككى رىۋايەت	1999- يىللىق 3- سان
..... (72) توپلىغۇچىلار: يۈسۈپ ئىسھاق، تۇرسۇن بەكرى	1999- يىللىق 4- سان
..... ئۆمۈر ھەققىدە رىۋايەت	1999- يىللىق 5- سان
..... (64) توپلىغۇچى: قادىر ئەكبەر	1999- يىللىق 6- سان
..... كىندىك ۋە ئىت توغرىسىدىكى رىۋايەت	2000- يىللىق 3- سان
..... (31) توپلىغۇچى: جارىللا يۈسۈپ	2000- يىللىق 4- سان
..... كېرىيىدىكى يۇرت ناملرى ھەققىدە رىۋايەت	2000- يىللىق 5- سان
..... (48) توپلىغۇچى: ئېرزىجان قاسىم	2000- يىللىق 6- سان
..... «زەپەرنامە»دىكى ئوغۇزخانغا دائىر تەپسىلاتلار	2000- يىللىق 3- سان
..... (49) تەييارلىغۇچى: ئەزىزى	2000- يىللىق 5- سان
..... ئەجدىھا تېشى ۋە تۆگە تېشى ھەققىدە رىۋايەت	2000- يىللىق 6- سان
..... (37) توپلىغۇچى: ئېرزىجان قاسىم	2000- يىللىق 7- سان
..... (75) بېدە ھەققىدە رىۋايەت	2000- يىللىق 8- سان
..... توپلىغۇچى: رەھىمجان رەخمەتجان	2000- يىللىق 9- سان
..... (43) چىرا چۆل، كېرىيە كۆل	2000- يىللىق 10- سان
..... (44) مىراس ھەققىدە رىۋايەت	2000- يىللىق 11- سان
..... (45) خىزىر بىلەن شەيتان ھەققىدە رىۋايەت	2000- يىللىق 12- سان
..... توپلىغۇچى: ئوسمان جۈمە	2001- يىللىق 1- سان
..... (23) خوتەندىكى قەدىمىي دەرەخلەر	2001- يىللىق 2- سان
..... (53) رىۋايەتلەر	2001- يىللىق 3- سان
..... توپلىغۇچى: مەنكېرىم ئىسمائىل	2001- يىللىق 4- سان
..... (20) رىۋايەتلەر	2001- يىللىق 5- سان
..... (51) كېرىيە ئاياللىرىنىڭ تەلىپى ۋە پەرىجىسى ھەققىدە رىۋايەت	2001- يىللىق 6- سان
..... توپلىغۇچى: ئېرزىجان قاسىم	2001- يىللىق 7- سان
..... (46) قوي ھەققىدە رىۋايەت	2001- يىللىق 8- سان
..... توپلىغۇچى: مەمەتتۇرسۇنمەتىمىن	2002- يىللىق 1- سان
..... (17) رىۋايەتلەر	2002- يىللىق 2- سان
..... (64) كاككۇك بىلەن زەينەپ	2002- يىللىق 3- سان
..... (78) ھەركىمنىڭ ئۆزىگە ئۆز	2002- يىللىق 4- سان
..... (42) رىۋايەتلەر	2002- يىللىق 5- سان
..... توپلىغۇچى: تۇرسۇن كەلىپىن	2002- يىللىق 6- سان
..... (57) «ئالتۇن گۈمبەز» ۋە «شاختۇر» خارابىسى ھەققىدە رىۋايەت	2002- يىللىق 7- سان
..... توپلىغۇچى: يۈسۈپ ئەرشىدىن	2002- يىللىق 8- سان
..... (51) قۇرامشاھ ۋە دارۋازلىق	2002- يىللىق 9- سان
..... توپلىغۇچى: غەيرەتجان ئوسمان	2002- يىللىق 10- سان
..... (78) قاغا ھەققىدە رىۋايەت	2002- يىللىق 11- سان
..... توپلىغۇچى: ئوبۇلقاسىم روزى ئازغۇن	2003- يىللىق 1- سان
..... (72) ئانار ھەققىدە رىۋايەت	2003- يىللىق 2- سان
..... توپلىغۇچى: مۇھەممەد رېھىم	2003- يىللىق 3- سان
..... (36) يىتكەن تاش	2003- يىللىق 4- سان
..... توپلىغۇچى: مۇختار تۇردى	2003- يىللىق 5- سان

2004-يىللىق 1-سان

- تۆھپە ھەققىدە رىۋايەت توپلىغۇچى: ئوبۇلقاسم نۇرەخمەت (66)
- 2004-يىللىق 4-سان
- تۆت ئەۋلىيا، بىر بىر ھەققىدە رىۋايەت توپلىغۇچى: ئېلى ئەسقەر (17)
- ئۇيغۇرلارنىڭ «كېلىن كۈن» رىۋايىتى توپلىغۇچى: غالىب خۇجابدۇللا (38)
- 2004-يىللىق 5-سان
- ساتار ھەققىدە ئەپسانە توپلىغۇچى: زۇنۇن رېھىم (56)
- قاراخان ۋە داپ توپلىغۇچى: غەيرەتجان ئوسمان (60)
- نەي قانداق پەيدا بولغان (61)
- ناغرا ھەققىدە (62)
- ئادەم ئاتىنىڭ پانىي ئالەمگە قوغلانغانلىقى توپلىغۇچى: ئابلىمىت مۇھەممىدى ئاقىولى (63)
- ئاي ھەققىدە ئەپسانە توپلىغۇچى: مۇستاپا مۇھەممەد (65)
- چولپان يۇلتۇز ھەققىدە توپلىغۇچى: ئەخمەد ھۈسەين (66)
- 2004-يىللىق 6-سان
- كىتەك بالىق توپلىغۇچى: ۋەلى داۋۇت (60)
- 2005-يىللىق 1-سان
- نۇزۇڭكۈم ئۆڭكۈرى توپلىغۇچى: تۇرسۇن زېرىدىن (22)
- 2005-يىللىق 3-سان
- رىۋايەتلەر توپلىغۇچى: ئېزىز قاسم ياغ (59)
- (چۆچەكلەر)
- 1999-يىللىق 1-سان
- يامان ئوغرى توپلىغۇچى: تۇرسۇن قاسم (46)
- كۆڭۈلداش توپلىغۇچى: ياسىن زىلال (54)
- خېمەر مەلىكە توپلىغۇچى: زورەم تۆمۈر (73)
- 1999-يىللىق 2-سان
- خاسىيەتلىك چىراغ توپلىغۇچى: رىزۋانگۈل مەھتەمىن (35)
- يېتىملىك ھىيلىسى توپلىغۇچى: ئابدۇرېھىم رەھىم (64)
- ئىككى چۆچەك توپلىغۇچىلار: توختى ئوسمان، زورەم تۆمۈر (77)
- خېمەر مەلىكە توپلىغۇچى: زورەم تۆمۈر (76)
- ئالتۇن كۆرەر توپلىغۇچى: ياسىن روزى (58)
- بۇزۇق پادىشاھ توپلىغۇچى: ئىبراھىم قۇربان (65)
- تۇخۇمغا موزاي تېگىشىش توپلىغۇچى: توختى ئوسمان (77)
- 1999-يىللىق 3-سان
- ئەقىل — بايلىق توپلىغۇچى: ئادالەت ئابلىمىت (29)
- شاھ بىلەن دانىشمەن توپلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (50)
- ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: رەيھانگۈل ئىمىن (57)
- ئۈچ ئەخمەقنىڭ جاۋابى توپلىغۇچى: ئوبۇلھاشىم قاسم (59)
- 1999-يىللىق 4-سان
- ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: ئايجامال ئىمىن (68)
- ئىليار شاھ توپلىغۇچى: ئابدۇرېھىم رەھىم (38)
- 1999-يىللىق 5-سان
- باغدات شاھزادىسى بىلەن پەرەڭ مەلىكىسى تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر (21)
- چۆچەكلەر توپلىغۇچى: دىلىنۇر ئابلىن (60)
- ئۈچ جۈمە نەسەت توپلىغۇچى: مەھتەمىن قۇربان (65)
- 1999-يىللىق 6-سان
- دەردى ئەسرار توپلىغۇچى: تۇرسۇن بەكرى (76)
- 2000-يىللىق 1-سان
- يېڭى چۆچەكلەر ئەخمەت ھاشىم (46)

I
R
A

- ئەزىمەت بىلەن پاقا توپلىغۇچى: تۇرسۇن تۆرەك (64)
 بەملىك ئوغۇللار توپلىغۇچى: سابىر جان سېيىت (67)
 ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: ئوبۇلھاشىم قاسىم (69)
 مۇز چۆچۈرە توپلىغۇچى: رەبىھانگۈل ئىمىن (71)
 بوۋاي ۋە ئۆي ھايۋانلىرى توپلىغۇچى: مۇھەممەتخان سىدىق (77)

2000- يىللىق 2- سان

- شادى موللاق توپلىغۇچى: ئابدۇرېھىم رەھىم (32)
 پادىشاھنىڭ ھۆرمەتلىك كىشىسى توپلىغۇچى: م. ئىسمائىل، م. سىدىق (34)
 رۇم شاھزادىسىنىڭ سەرگۈزەشتىسى توپلىغۇچى: ئىسلام سادىق (42)
 غالىدا باتۇر توپلىغۇچى: تۇرسۇن ئەبەي (59)
 ۋەزىر بىلەن دېھقان توپلىغۇچى: پازىل قادىر (64)
 مامۇت ئوۋچى توپلىغۇچى: ئۆمەر جان ئېلى (65)
 ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: رەبىھانگۈل ئىمىن (76)

2000- يىللىق 3- سان

- ۋاپادار ئىت توپلىغۇچى: قادىر ئەكبەر (1)
 ئادىل قازى توپلىغۇچى: مەھمەتجان مۇرتىزا (48)
 ئۈچ دوست توپلىغۇچى: تۇرسۇنجان مۇھەممەد (53)
 مەردان توپلىغۇچى: ئەخمەت خېۋىر (66)

2000- يىللىق 4- سان

- بېلىق باتۇر توپلىغۇچى: ئابلەت يۈسۈپ (33)
 تۆت دەردمەننىڭ ھېكايىسى توپلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر (50)
 چۆچەكلەر توپلىغۇچى: ھەسەن تىلىۋالدى (72)

2000- يىللىق 5- سان

- كېيىك قىزى توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (1)
 ئون توققۇزىنچى خوتۇن توپلىغۇچى: سادىر تۇرسۇننىياز (5)
 تۇخۇم توپلىغۇچى: مۇھەممەد قۇربان (23)

2000- يىللىق 6- سان

- توختى گالۋاك توپلىغۇچى: ياسىن زىلال (7)
 سودىگەرنىڭ ئوغلى توپلىغۇچى: ئىمىن ئۆمەر (18)
 ئادىل پادىشاھ توپلىغۇچى: مۇتەللىپ ئوبۇلقاسىم (22)
 ھوشۇر گۆشنىڭ ئويلىنىشى توپلىغۇچى: پاتىگۈل تۇرسۇن (30)
 ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (50)

2001- يىللىق 1- سان

- قارانچۇق مەمتىمىن ھوشۇر (1)
 سېتىلغان مەلىكە توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (15)
 ئوغرى بالا توپلىغۇچى: يۈسۈپ ئەھمىدى (43)
 ئوبۇل كاج بىلەن جەمەلەم جاھىل توپلىغۇچى: مەمتىمىن تۇرسۇن مەمتىمىن (50)

2001- يىللىق 2- سان

- چۈمۈلە توپلىغۇچى: ئەھمەتجان تاشتۆمۈر (1)
 ئەقىللىق ئىككى بولۇچى توپلىغۇچى: رەبىھانگۈل ئىمىن (7)
 پادىشاھ تۆمۈرنىڭ ئوغلى توپلىغۇچى: مەمتىمىن تۇرسۇن ئەسرۇللا (48)
 ئىككى چۆچەك توپلىغۇچى: توختى ئوبۇلقاسىم (52)
 جەھەننەمدىن كەلگەن خەت توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (62)

2001- يىللىق 3- سان

- ئەينەك تاغدىكى پەرىزات توپلىغۇچى: تاجىگۈل (18)
 تىكىدىغان كۆچەت ئۆرۈك ئىكەن توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (39)
 جاھاندا غەمىسىز كىشى يوق توپلىغۇچى: ئابدۇراخمان ھاجى مۆمىن (40)

2001-يىللىق 4-سان

گامتى كەلگەن ياغاچچى توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم (29)

2001-يىللىق 5-سان

قىلىچ ۋە ساھىبجاھال توپلىغۇچى: تاجىگۈل (1)

تىككۈچى يىگىت توپلىغۇچى: ئابابەكرى (28)

مەلىكە ۋە ئات توپلىغۇچى: بۇخەلچەم روزى (32)

ئۈچ قېرىنداشلار توپلىغۇچى: تاجىگۈل (40)

گومۇش بالا توپلىغۇچى: مەمترايم سادىق (68)

2001-يىللىق 6-سان

ئالقش ئالغان ئامان، قارغشى ئالغان يامان توپلىغۇچى: رەبھانگۈل ئىمىن (69)

ۋاپادار ئەر توپلىغۇچى: مەمتىمىن تۇردى (13)

ئىسى-نەس توپلىغۇچى: ئېزىز قاسىم (31)

2002-يىللىق 2-سان

ھەسەن-ھۈسەن توپلىغۇچى: رەبھانگۈل ئىمىن (48)

2002-يىللىق 6-سان

توشقاننىڭ ناخشىسى جاسارەت جايبار (60)

2004-يىللىق 5-سان

بارىكالا بىلەن شايىش توپلىغۇچى: ئابلىكىم تۇرسۇننىياز (15)

2005-يىللىق 3-سان

ئىككى بېخىل توپلىغۇچى: ناسىر قادىر (63)

(مەسەللەر)

1999-يىللىق 2-سان

مەسەللەر توپلىغۇچى: خەيرىگۈل ئىمىن (73)

1999-يىللىق 4-سان

مەسەللەر توپلىغۇچى: تۇرسۇن ھەسەن (37)

2000-يىللىق 2-سان

مەسەللەر توپلىغۇچى: ئوبۇلھاشىم قاسىم (0)

2001-يىللىق 2-سان

ئىككى مەسەل توپلىغۇچى: مەمتىمىن تۇرسۇن (60)

2001-يىللىق 4-سان

ئالا قاغا بىلەن قارا قاغا تەييارلىغۇچى: ئوبۇلھاشىم قاسىم (22، 28، 66)

2001-يىللىق 6-سان

مۈشۈكنىڭ «ئىنساپ» قا كېلىشى توپلىغۇچى: تاجىگۈل (75)

2002-يىللىق 1-سان

قۇشقاچ بىلەن تۈلكە توپلىغۇچى: تاجىگۈل (40)

2002-يىللىق 4-سان

زالىملىقنىڭ ئاقۋىتى مەمتىمىن تۇرسۇن تەرجىمىسى (47)

قۇشقاچ بىلەن ئادەم مەمتىمىن تۇرسۇن تەرجىمىسى (48)

ۋەزىر سايلاش توپلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمۇھەممەت (56)

كالىنىڭ پۇل خەجلىشى توپلىغۇچى: مەتسابىر (57)

2002-يىللىق 6-سان

پالتا سېپى توپلىغۇچى: ئەخەت ھاشىم (49)

ئاسمان قانچىلىك ئېگىز جاسارەت جايبار (61)

2003-يىللىق 4-سان

ئەقىل كۆرسە كۆز كۆرەر ۋاھىتجان غوبۇر (75)

2003-يىللىق 6-سان

ئۆمۈچۈك بىلەن يەللىك بوغۇم ئاغرىقى (20)

بالا بىلەن مەنە (22)

I
R
A

- كاككوك بىلەن پاختەك 2004-يىللىق 2-سان (23)
- ئۇچ مەسىل 2005-يىللىق 1-سان (65)
- ئىمتىھان 2005-يىللىق 2-سان (58) ۋاھىتجان غوپۇر
- ئەزىمەت ۋە شوھرەت 2005-يىللىق 3-سان (73) ۋاھىتجان غوپۇر
(74) ۋاھىتجان غوپۇر
- ئېشەكنىڭ دەردى 2005-يىللىق 3-سان (64) توپلىغۇچى: ھىمىت ياسىن
بۆرە بىلەن قاغىنىڭ دوستلۇقى (67) توپلىغۇچى: ھەسەن سالى
ئالانىيەتلىكنىڭ ئاقمۇتى (74) ۋاھىتجان غوپۇر
دەريا بويىدا (75)
ئۆز كۆلىنىڭ قەدرىنى بىلمىگەن پاقا (76) توپلىغۇچى: ئايخان ۋاھىت
ئىككى پىلەك (77) ۋاھىتجان غوپۇر
- (داستان ۋە قىسسەلەر)
1999-يىللىق 1-سان
- باھار دانىش (قىسسە) نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەمتىمىن تۇردى (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (26)
1999-يىللىق 2-سان
- باھار دانىش (قىسسە) نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەمتىمىن تۇردى (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (42)
1999-يىللىق 3-سان
- باھار دانىش (قىسسە) نەشرگە تەييارلىغۇچى: مەمتىمىن تۇردى (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (31)
1999-يىللىق 4-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (42)
1999-يىللىق 5-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (26)
1999-يىللىق 6-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (29)
2000-يىللىق 1-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (26)
2000-يىللىق 2-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (1)
شەجەرەئى تۈرك ئوبۇلغازى باھادىرخان نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (13)
2000-يىللىق 4-سان
- نۇشروانى ئادىل (قىسسە) نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئوسمان (4)
2001-يىللىق 6-سان
- ھېكمەت خەزىنىسى (قىسسە) تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر مۇھەممەد (16)
2002-يىللىق 1-سان
- ھېكمەت خەزىنىسى (قىسسە) تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر مۇھەممەد (18)
2002-يىللىق 2-سان
- ھېكمەت خەزىنىسى (قىسسە) تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر مۇھەممەد (13)

0
0
9

- (46) تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر مۇھەممەد ھېكمەت خەزىنىسى (قىسسە) 2002-يىللىق 4-سان
- (23) تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر مۇھەممەد ھېكمەت خەزىنىسى (قىسسە) 2002-يىللىق 5-سان
- (70) توپلىغۇچى: ھوشۇر ياقۇپ يولۋاسنى ئۆلتۈرگەن باتۇر (داستان) (قوشاقلار) 1999-يىللىق 1-سان
- (19) توپلىغۇچى: ئەسقەر مەخسۇت بويتاقلار قوشقى 1999-يىللىق 2-سان
- (53) توپلىغۇچى: ئەسقەر مەخسۇت بولاي 1999-يىللىق 2-سان
- (25) توپلىغۇچى: مەمەت توختى ئەخمەت قوشاقلار 1999-يىللىق 3-سان
- (61) توپلىغۇچى: ئەخمەتجان بالىلار قوشاقلرى 1999-يىللىق 3-سان
- (16) توپلىغۇچى: ياسىن زىلال بىۋاپا سالدى جاپا 1999-يىللىق 4-سان
- (56) توپلىغۇچى: ئوبۇلھاشىم قاسىم ئۈجمە دەرىخى 1999-يىللىق 4-سان
- (65) توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئەخمىدى قوشاقلار 1999-يىللىق 4-سان
- (32) توپلىغۇچى: تۇردى نىياز قوشاقلار 1999-يىللىق 5-سان
- (42) توپلىغۇچى: غوجەخمەت مۇھەممەد قوشاقلار 1999-يىللىق 5-سان
- (19) توپلىغۇچى: ياسىن مۇھەممەتئىمىن ناخشا ئېيتسام ھەر كۈنى 1999-يىللىق 6-سان
- (78) توپلىغۇچى: ئەنۋەر توختى يارىمىنىڭ ئېتى ئايگۈل 1999-يىللىق 6-سان
- (72) توپلىغۇچى: ئابدۇرېھىم يۈنۈس سۇندۇك بىلەن بالا 1999-يىللىق 6-سان
- (20) توپلىغۇچى: مەتتۇردى مىرزىئەخمەت ۋاپاسىز يارغا مىڭ لەنەت 2000-يىللىق 1-سان
- (48) توپلىغۇچى: مەتتۇرپان ئىسمائىل سۆيسەم يۈرەك قانارمۇ؟ 2000-يىللىق 1-سان
- (22) توپلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر چىرايم زەپىران بولدى 2000-يىللىق 2-سان
- (12) توپلىغۇچى: مۇختەر مىجىت مەن سېنى سېغىغاندا 2000-يىللىق 3-سان
- (51) توپلىغۇچى: مۇھەممەد ئابدۇللا قادىرى ئانەش يۈرەك 2000-يىللىق 3-سان
- (74) توپلىغۇچى: مۇھەممەتئىمىن قۇربان چوكانلارنىڭ گۈزىلى 2000-يىللىق 3-سان
- (11) توپلىغۇچى: ياسىن زىلال قەلەمقاشنىڭ كۆزى ياش 2000-يىللىق 4-سان
- (50) توپلىغۇچى: ياسىن مۇھەممەتئىمىن ئادەمىكىن دەپتىمەن 2000-يىللىق 4-سان
- (51) توپلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمەمەت بىۋاپاغا ئالدىنا 2000-يىللىق 4-سان
- (64) توپلىغۇچى: نىزامىدىن توختى ئاشىقلىق نەزمىسى 2000-يىللىق 4-سان
- (32) توپلىغۇچى: سابىر جان سېيىت ساڭا كۆيسەم يامانمۇ 2000-يىللىق 5-سان
- (63) توپلىغۇچى: ئابدۇرېشىت ئىبراھىم چېچەن قىز بىلەن ئەقىللىق يىگىت 2000-يىللىق 5-سان
- (16) توپلىغۇچى: ھەسەن تىلىۋالدى ۋاپادارلىق مەن بولاي 2000-يىللىق 6-سان
- (53) توپلىغۇچى: تۆرەك روزى قارا قاش، دەردىڭ يامان 2000-يىللىق 6-سان
- (54) توپلىغۇچى: ئابدۇرېھىم يۈنۈس چىلگىلەر پىشىپ قاپتۇ 2000-يىللىق 6-سان
- (75) توپلىغۇچى: ئەزىز مەتقاسىم ئاللا، ئاللا ۋاي بالىلار 2000-يىللىق 6-سان
- (33) توپلىغۇچى: ئۆمەر قادىرى يارىمىنى سېغىغاندا 2000-يىللىق 6-سان

I
R
A

- يۈرۈنكىم پارە بولدى 2001-يىللىق 1-سان
- قوشاقلار توپلىغۇچى: تۆمۈر قادىرى (22) 2001-يىللىق 2-سان
- ئاي قويىمۇ ئىسمىگىنى توپلىغۇچىلار: ئوبۇلھاشىم قاسىم، ئابدۇرېشىت خوجا (30) 2001-يىللىق 3-سان
- سەن يارىمىنىڭ ئىشىقىدا توپلىغۇچى: مەمەتجان ئىسمائىل (15) 2001-يىللىق 4-سان
- باغلىرىڭ تېرەك بوستان توپلىغۇچى: مۇھەممەتئىمىن توختى (51) 2001-يىللىق 4-سان
- ئالما ئاتتىم ھويلاڭغا توپلىغۇچىلار: يۈسۈپجان قادىر، تۇرسۇن بەكرى (7) 2001-يىللىق 5-سان
- خوتەن خەلق قوشاقلرى توپلىغۇچى: [روزي سايت] (54) 2001-يىللىق 6-سان
- يار ئوتى يامان توپلىغۇچى: ئەنۋەر جان سېتىۋالدى (69) 2001-يىللىق 6-سان
- نىگارنىڭ ياغلىقى توپلىغۇچىلار: پاتىگۈل ئېزىز، ئايشەمگۈل ئېزىز 2001-يىللىق 6-سان
- ئىنتىزار قىلما ھېنى توپلىغۇچى: تۇرسۇن بەكرى (41) 2002-يىللىق 1-سان
- خۇن قىلدىڭ يۈرەكمىنى توپلىغۇچى: نۇر مۇھەممەد خېلىل (42) 2002-يىللىق 1-سان
- قاشنىڭ قارىسى سەندە توپلىغۇچى: [روزي سايت] (42) 2002-يىللىق 1-سان
- قوغۇن قوشقى توپلىغۇچى: ئۆمەر ئوسمان سېئائى (30) 2002-يىللىق 2-سان
- يارىم بولسا يېنىمدا توپلىغۇچى: مۇھەممەدجان ئىسمائىل پۇناقى (31) 2003-يىللىق 2-سان
- يارىم قارا كۆز توپلىغۇچى: [روزي سايت] (27) 2004-يىللىق 2-سان
- مەرھابا نورۇز (77) 2004-يىللىق 5-سان
- رامزان قوشقى، پوتا قوشقى توپلىغۇچى: جاسارەت جايبار، قادىر نىياز (74) 2005-يىللىق 1-سان
- ئۇيغۇر خەلق تارىخى قوشاقلرى تەييارلىغۇچى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر (7) 2005-يىللىق 1-سان
- (ماقال-تەمسىللەر)
- 1999-يىللىق 1-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: ئەسكەر مەخسۇت (45) 1999-يىللىق 2-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: ئەسكەر مەخسۇت (66) 1999-يىللىق 2-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: يۈسۈپ ئىسھاق (69) 1999-يىللىق 2-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچىلار: غالىجان تۇرسۇن، يۈسۈپ ئىسھاق، ئابدۇللا ساۋۇت (37) 1999-يىللىق 5-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر (49) 1999-يىللىق 6-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: [ھەسەن تىلىۋالدى] (59) 1999-يىللىق 6-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: كامىلجان سېيىت (60) 1999-يىللىق 6-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: مۇھەممەدجان مۇرتىزا (68) 2000-يىللىق 1-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: ئېلىتىكىن (18) 2002-يىللىق 1-سان
- ماقال-تەمسىللەر توپلىغۇچى: مۇختار مۇھەممەد (17، 71) 2004-يىللىق 3-سان

0
0
9

- (68) ئۇيغۇر خەلق ماقال- تەمسىللىرى
- (لەتپە ۋە يۇمۇرلار)
1999- يىللىق 1- سان
- ئىككى لاپ توپلىغۇچى: ئابدۇرۇسۇل ئابدۇراخمان (67)
1999- يىللىق 2- سان
- ئۇستا رازى لەتپىلىرى توپلىغۇچى: ئەبەيدۇللا ماخمۇت (78)
1999- يىللىق 3- سان
- ھېسام چاقچاقلىرى توپلىغۇچى: يارمۇھەممەد ئابدۇرېھىم (71)
1999- يىللىق 4- سان
- يۇمۇرلار زۇمرەت غوپۇر تەرجىمىسى (34)
2000- يىللىق 1- سان
- نەسرەدىن ئەپەندى لەتپىلىرى توپلىغۇچى: قاھار ئابدۇرېشىت (48)
موللام بىلەن سۆھبەت توپلىغۇچى: مەمتىمىن قۇربان (75)
2000- يىللىق 3- سان
- فەخرىدىن سەفەي لەتپىلىرى تەييارلىغۇچى: يى. ئى. ئىدىقۇتلۇق (43)
ھەج سەپىرىدىكى سۆھبەت توپلىغۇچى: غالىبجان مۇھەممەد (49)
يۇمۇرلار مۇبارەك غايپار تەرجىمىسى (78)
2000- يىللىق 4- سان
- نەسرەدىن ئەپەندى لەتپىلىرى توپلىغۇچى: قاھار ئابدۇرېشىت (58)
2000- يىللىق 5- سان
- نەسرەدىن ئەپەندى لەتپىلىرى توپلىغۇچىلار: خۇرسەنئاي مەمتىمىن، قاھار ئابدۇرېشىت (58)
2000- يىللىق 6- سان
- ئىككى يۇمۇر مۇبارەك غايپار تەرجىمىسى (17)
2001- يىللىق 1- سان
- نەسرەدىن ئەپەندى بىلەن ئاخۇن توپلىغۇچى: رەيھانگۈل ئىمىن (48)
يۇمۇرلار توپلىغۇچى: دىلمۇرات تەلەت (62، 57)
2001- يىللىق 2- سان
- يۇمۇرلار توپلىغۇچى: دىلمۇرات تەلەت (58)
2001- يىللىق 3- سان
- يۇمۇرلار غوپۇر قادىر تەرجىمىسى (33)
2001- يىللىق 4- سان
- يۇمۇرلار غوپۇر قادىر، مۇختار مۇھەممەد تەرجىمىسى (50)
شېرىن دورغا لەتپىلىرى توپلىغۇچى: مەتتىياز ئىبراھىم (78)
2001- يىللىق 5- سان
- يۇمۇرلار مۇختار تەرجىمىسى (26)
2001- يىللىق 6- سان
- موللا نورۇز لەتپىلىرى شۈكۈر يالقىن (72)
يۇمۇرلار مۇختار تۇردى، ئاقىل شەمشىدىن تەرجىمىسى (76)
2002- يىللىق 1- سان
- يۇمۇرلار مۇختار تۇردى تەرجىمىسى (65)
2002- يىللىق 2- سان
- نەسرەدىن ئەپەندى لەتپىلىرى تۇرکچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: ئابلىز ئورخۇن (53)
ئاتا-بالا يۇمۇرلىرى مۇختار تۇردى تەرجىمىسى (57)
2002- يىللىق 3- سان
- يۇمۇرلار يارمۇھەممەد ئىبراھىم تەرجىمىسى (71)
2002- يىللىق 4- سان
- تارىخىي لەتپىلەر تەييارلىغۇچى: يۇنۇس ئىلىياس ئىدىقۇتلۇق (6)
يۇمۇرلار شۆھرەت تەلەت تەرجىمىسى (7)

I
R
A

2002-يىللىق 5-سان

يۇمۇرلار يارمۇھەممەد ئىبراھىم تەرجىمىسى (68)
 ھەجۋى رەسىملەر (78)

2002-يىللىق 6-سان

يۇمۇرلار شۆھرەت تەلئەت تەرجىمىسى (73)
 ھەجۋى رەسىملەر (78)

2003-يىللىق 1-سان

يۇمۇرلار توپلىغۇچى: ماخمۇت مۇھەممەد (52)

2003-يىللىق 2-سان

يۇمۇرلار مۇختار تۇردى تەرجىمىسى (68)

2003-يىللىق 3-سان

يۇمۇرلار شۆھرەت تەلئەت تەرجىمىسى (42)
 ئەبۇ نۇۋەس لەتىپلىرى تەييارلىغۇچى: تۇرسۇنمۇھەممەت پەخرىدىن (47)

2003-يىللىق 5-سان

زىياپەت ئۈستىدىكى ئىشلار پاتىگۈل قاسىم تۆرىبەگى (63)
 يۇمۇرلار تەييارلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمۇھەممەت (69)

2003-يىللىق 6-سان

يۇمۇرلار شۆھرەت تەلئەت تەرجىمىسى (75)

2004-يىللىق 1-سان

يۇمۇرلار (76)
 شەيتان بەت (77)

2004-يىللىق 2-سان

يۇمۇرلار توپلىغۇچى: كېرەم (76)

2004-يىللىق 3-سان

يۇمۇرلار توپلىغۇچى: يۈسۈپ ئىسھاق (73)
 شەيتان بەت (78)

2004-يىللىق 4-سان

يۇمۇرلار ئۆمەر جان ئىسمائىل تەرجىمىسى (77)
 شەيتان بەت (78)

2004-يىللىق 5-سان

يۇمۇرلار قەيسەر ئابلىكىم تەرجىمىسى (39)
 شەيتان بەت (77)

2004-يىللىق 6-سان

يۇمۇرلار خۇرسەنئاي مەھتىمىن تەرجىمىسى (25)

2005-يىللىق 1-سان

يۇمۇرلار قەيسەر ئابلىكىم تەرجىمىسى (55)
 شەيتان بەت (78)

2005-يىللىق 2-سان

سەلەي چاققان لەتىپلىرى توپلىغۇچى: جۈنەيد بەكرى (18)
 يۇمۇرلار توپلىغۇچى: قادىر ئۆمەر (75)

2005-يىللىق 3-سان

ئەكرەم سېنتۋالدى لەتىپلىرى ئەكرەم سېنتۋالدى (35)
 يۇمۇرلار قەيسەر ئابلىكىم تەرجىمىسى (57)

2005-يىللىق 4-سان

يۇمۇرلار ئەزىزە تۇيغۇن تەرجىمىسى (76)
 تۈزگۈچى: مۇختار تۇردى

(مۇندەرجىنىڭ قالغان بۆلەكلىرى كېيىنكى ساندا داۋاملىق ئېلان قىلىنىدۇ)

0
0
9

قهیسه‌ر هسامدن سزغان

قوش ئايلىق ژۇرنال

مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى

پوچىتخانىلار مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ

مىراس

پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 60 - 58

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى «مەملىكەت بويىچە 100 نۇقتىلىق ژۇرنال»

美拉斯 MIRAS

مىراس

主管:新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会
编辑:《美拉斯》杂志社(乌市友好南路716号文
联大楼14层)电话:(0991)4554017
印刷:新疆日报社印务中心
发行:乌鲁木齐邮局
订阅:全国各地邮局
国内统一刊号:CN65—1130/I
国外统一刊号:ISSN1004—3829
代号:58-60 广告许可证号:6500006000040
E-mail:mirasuyghur@126.com
海外发行代号:1130BM
邮编:830001 定价:6.00元
CHINA NATIONAL PUBLICATIONS

باشقۇرغۇچى: ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى
تۈزگۈچى: «مىراس» ژۇرنىلى نەشرىياتى
ئادرېسى: ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 716 - نومۇر،
14 - قەۋەت
Tel: 0991 - 4554017

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇستەرى قوبۇل قىلىدۇ
مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: CN65 - 1130 / I
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004 - 3829
پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 60 - 58 باھاسى: 6.00 يۈەن

IMPORT & EXPORT(GROUP)CORPORATION
16Gongti E.Road,Chaoyang District,P.O.Box88,Beijing 100020,PR China
E-Mail:exprt@cnpic.com.cn or library@cnpic.com.cn
Fax:0086-10-6563069 Tel:0086-65856781 0086-10-65004552

E-mail: mirasuyghur@126.com
چەت ئەلگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى:1130BM
ئېلان ئىجازەتنامە نومۇرى:6500006000040